

САИДАМИР АМИНОВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи
8-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

НАШРИ III

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп тавсия кардааст

ДУШАНБЕ
«МАОРИФ»
2015

ББК 74.26 Я72

М-80

М-80. Саидамир Аминов. **Забони тоҷикӣ** (китоби дарсӣ ба-рои синфи 8). Душанбе, «Маориф», 2015, 216 сах.

Хонандаи азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст. Аз он баҳравар ша-вед ва онро эҳтиёт кунед. Кӯшиш кунед, ки соли хониши оян-да ҳам ин китоб бо ҳолати хуб дастраси додору хоҳаронатон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Чадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99947-1-348-6

© «Маориф», 2015

*Ҳамчун номи тоҷик забони тоҷик ҳам таърихи
ғанӣ ва рангин дорад ва барои муҳофизати қаламрави
ҷастии худ бо забонҳои бегона ҳамеша дар набард
будааст.*

** * **

*Поку беолоиш нигоҳ доштани забон ва асолату
шевоиш онро ҳифз кардан қарзи фарзандии ҳар яки
мову шумост.*

Эмомалӣ Раҳмон

Забон ва суҳан

*1. Хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки кадом нукта порчаҳоро
муттаҳид сохтааст.*

Шунидам, ки бошад забони суҳан
Чу алмоси буррову теғи куҳан.
Суҳан бифканад минбару дорро,
Зи сӯроҳ берун кашад морро.

Абӯшақури Балхӣ

Суҳанҳо, ки ҷонро бувад судманд
В-аз он марди беарз гардад баланд.
Ва он ганҷи гӯё нагирад камӣ,
Шунидан бувад мардро хуррамӣ.

Абулқосим Фирдавсӣ

Бирав, бо халқ хушгӯ бошу хушхӯ,
Ки хун аз тарбият шуд мушки хушбӯ.

Носири Хусрав

*2. Байтҳоро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Хулосаи
худро номи мувофиқ гузошта, мухтасар нависед.*

Замона гуфт маро: Ҳашми хеш дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Забоне, ки андар сараш мағз нест,
Агар дур биборад, ҳамон нағз нест.

Абулқосим Фирдавсӣ

Сухан гарчи бошад чу оби зулол,
Зи такрор хезад ғубори малол.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Дар сухан вочиб аст хусни баён,
Ҳақ аз он гуфт раталил Қуръон.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Луғат

Раталил Қуръон – Қуръонро равшан баён кун

3. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Ба навиштаҳои адиб пурра ҳамфикред ё не? Чаро? Андешаҳои худро дар ин хусус мухтасар нависед.

Олитарин зухурот ва нишони мавҷудияти ҳар як миллат забон аст. Миллат бо ҳама шукӯҳу шаҳомат, урфу анъана, маърифату фарҳанг, ахлоқ, биниш ва ғайра дар забони зиндаи худ аксандозӣ мекунад. Аз ин аст, ки забони халқро надоништа, ўро шиноختан душвор аст. Дониستاني ҳар як забон барои инсон дорулфунунест, ки ҳамто надорад.

Муҳаббат ба забони модарӣ як чузъи муҳаббати Ватан аст ва касоне, ки забонро пушти по мезананд ва ба он ҳурмат надоранд ва наомӯхтаанд, ба халқу Ватан эҳтироми бардурӯғ доранду бас.

Баҳром Фирӯз

4. Матиро хонед ва ҳадафи онро муайян кунед. Ба ҳақиқати ин гуфтаҳо бовар доред? Боз кадом шартҳои сухан гуфтанро медонед?

Ва мардумони сухангӯю сухандон, ки ба саломии ту оянд, эшонро ҳурмат дор ва бо эшон эҳсон кун, то бар саломии ту харистар бошанд. Ва нокастарини халқ он бувад, ки бар вай салом накунад, агарчи бо дониши тамом бошад. Ва бо мардуми накугӯй диҷам мабош, ки мардуми диҷам на наку

бошад, ки мардум агарчи ҳақим бувад, чун дижамрӯй бувад, ҳикмати вай ба ҳикмат намонад ва сухани вай равнаке надорад. Пас шарти сухан гуфтан бидон, чи чун асту чист.

Унсурулмаолиш Кайковус

Луғат

эхсон кардан – накуй ва лутфу марҳамат кардан

харистар будан – талабгор будан

дижам набудан – хашмгин набудан

ТАКРОР ВА ЦАМЪБАСТИ МАВОДИ СИНФҲОИ V–VII

1. Фонетика (овошиносӣ) ва имло

1. Порчаро ифоданок хонед ва муайян кунед, ки калимаҳои ишорашуда чӣ маъно доранд? Матиро нависед.

Туфанги бетир киро аз по **нишонад** ва паланги **бечанг** киро аз чо **фишонад**? Оҳан то тафта накуни, дар **чӯб** наравад ва тир то оташ надихӣ, аз **тӯп** начаҳад. Замиро дона деҳ, то хирман даравӣ ва тӯтиро шакар деҳ, то сухан шунавӣ.

Шамсиддин Шоҳин

Савол ва супориш

1. Порчаро кадом ифодаҳо хушоҳанг гардонидаанд?
2. Ҳангоми **талаффузи** калимаҳои ишорашуда чӣ ҳодисаи фонетикиро пай бурдед? Шарҳ диҳед.
3. Дар таълифи чунин порчаҳо қувваозмоя кунед.

2. Калимаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чиро пай бурдед? Барои бегалат навиштан чӣ бояд кард? Бо ҳар кадом калимаҳои зерин ҷумла тартиб диҳед ва нависед.

исбот

тӯбҳо

касб

зудтар

кордча

мағфират

боғча

зоғча

якҷоя

рағҳо

3. Калимаҳои ҳар сутунро хонед ва маънояшонро шарҳ диҳед.
Бо калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

ало – аъло	тана – таъна
бад – баъд	маданӣ – маъданӣ
шер – шеър	қатӣ – қатъӣ
даво – даъво	рад – раъд

Он фасли илми забон, ки овозҳои нутқро меомӯзад, фонетика (овошиносӣ) ном дорад.

4. Порчаро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки кадом мисраъ ба унвони шеър мувофиқ аст.

Агар бозҷӯӣ хато аз савоб,
Наёбӣ яке ҳамнишин чун китоб.
Нахоҳад зи гетӣ магар коми ту,
На ҳаргиз ба зиштӣ барад номи ту.
Зи кори ҷаҳонат диҳад оғаҳӣ,
Биёмӯзадат роҳу расми беҳӣ.
Бувад сӯйи озодагӣ раҳнамун,
Кунад мардро дину дониш фузун.
Китоб аст оинаи рӯзгор,
Ки бинӣ дар он розҳо ошкор.
Чунин ҳамнишин гар ба даст оварӣ,
Нашояд, ки бигзорию бигзарӣ.

Бадеъуззамон Фурӯзонфар

Савол ва супориш

1. Тарзи ба сатри дигар гузаронидани ҳиссаи калимаҳои ҳамнишин, раҳнамун, кимӣ, аҳамият, Одина, муаззам-ро шарҳ диҳед.
2. Гӯед, ки кадом ҳиссаи калимаҳо зада намегиранд.
3. Дар кадом калимаҳо зада дар ҳиҷои аввал меафтад?
4. Дар калимаи **биёмӯзад** миқдори овоз ва ҳарф баробар аст?

Тартиби таҳлили фонетикӣ

1. Муайян кардани миқдори ҳиҷои калима.

2. Нишон додани овозҳои садонок ва ҳамсадо.
3. Ба ҷарангдор ва бечаранг ҷудо кардани ҳамсадоҳо.
4. Муқаррар кардани таркиби овозӣ ва ҳарфӣ калима.
5. *Матнро ифоданок хонед ва гӯед, ки ҳадафи асосии он дар чист.*

«Фарзанди одам баъд аз гузаронидани айёми хурдсолӣ ҳамаи тарбияи худро бевосита аз Ватан мегирад. Ӯ дар он ҷо зиндагонӣ мекунад, озодона мегардад, кор мекунад дар он ҷо ва аз манбаҳои маишати вай худро ва наздикони худро сер мекунад, мехонад, фарзандони худро мехонад, ҳунар меомӯзад, хулоса, ҳамаи осудагӣ, озодӣ ва шарафи худро дар Ватани худ, аз Ватани худ меёбад. Бесабаб нест, ки мегӯянд: «Ҳар кас дар Ватани худ подшоҳ аст!». Фарзанди одам, ба сабаби он ки ҳамаи муродаш ва озодиаш дар Ватани худаш ҳосил аст, худро на танҳо гражданини одии Ватан, балки подшоҳи вай медонад, чунки вай подшоҳвор озодона зиндагонӣ мекунад.

Ватан ҳам монанди модар аз фарзанди худ дар муқобили он тарбияҳое, ки ӯро кардааст ва муносиби он ёриҳое, ки ба ӯ расонидааст, дар ҳаққи худ ҳимоят, хидмат ва фармонбардорӣ талаб мекунад. Ба ин сабаб ҳар фарзанди одам, ки сифати инсонии худро барҳам наводааст, Ватани худро монанди модари худ, ҳатто аз вай ҳам зиёдтар дӯст медорад, ӯро ҳимоят ва мудофия мекунад ва ба ӯ хидмат менамояд ва дар роҳи ӯ аз фидо кардани ҷони худ ҳам бознамеистад. Чунки ӯ ҳамаи чиз, ҳатто ҳастии худро аз Ватани худ ёфтааст...»

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Бо андешаҳои нависанда розӣ ҳастед? Чиро илова карданиед? Чаро?
2. Қарзи шаҳрвандиро дар чӣ мебинед?
3. Ҷойи задаро дар калимаҳои **Ватан, фарзанд, ҳама** муайян кунед.

4. Калимаҳои ишорашударо бори дигар талаффуз карда, хулосаатонро шарҳ диҳед.

2. Калима

1. *Порчаи манзумро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки дар он калимаҳои дорои маънои лугавӣ бештар истифода шудаанд ва ё маънои лугавӣ надошта.*

Чу ёбӣ дӯсте, сахташ ниғаҳ дор,
Ба сустӣ доманаш аз даст мағзор.
Бибояд қарн қардан зиндагонӣ,
Ки сарду гарми касро боздонӣ...
Ба роҳат аз даҳоқин мурғу мӯранд,
Ҳама гар одамию гар сутуранд.
Ба коранду ҳама мардони коранд,
Арақ резанду қути халқ коранд.
Калиди ризқу қисмат сахт дар мушт,
Чароғи дилфурузӣ дар даҳ ангушт.

Носири Хусрав

Лугат

қарн – давр, аср

сарду гарм – неку бад

даҳоқин – чамъи деҳқон, кишоварз, молики замин

сутур – асп, шутур, хачир, ин чо ба маънии ҳайвон

Савол ва супориш

1. Кадом байтҳо бароятон писанд омаданд ва чаро?
2. Дар мисраи ҳафтум «коранд» такрор шудааст, фарқи онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар талаффузи калимаҳои ишорашуда чиро пай бурдед?

2. *Порчаро хонед ва фарқи маънои лугавии калимаро аз маънои грамматикӣ нишон диҳед.*

Калимаҳои забон аз рӯи маънои грамматикӣ ва луға-

виашон ба гурӯҳҳо чудо мешаванд. Масалан, калимаи **дарахт** номи нисбат ба намудҳои дарахт умумигардида мебошад, маънои луғавӣ дорад ва серистеъмолу дар калимасозӣ сермахсул аст. Маънои грамматикии **дарахт** чунин аст: исм, танҳо (чамъ ҳам буда метавонад – дарахтон, дарахтҳо), исми чинс, моддӣ (конкрет) ва сода мебошад.

Савол ва супориш

1. Маънои луғавӣ ва грамматикии **китоб**-ро шарҳ диҳед.
2. Калимаҳои забон ба чанд гурӯҳ чудо мешудаанд?
3. Порча ба кадом услуби забон мансуб аст?

Маҷмӯи овозҳои ба ҳам алоқаманд, ки маънои луғавӣ доранд, калима ном дорад.

3. *Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Калимаҳои ишорашуда-ро дар забон чӣ меноманд? Байтҳоро нависед.*

Нишаста ба чоҳ андарун май ба **чанг**,
Дилу гӯш дода ба овози **чанг**.

Абулқосим Фирдавсӣ

Биё ба сайри гулистон, нигар ба боғу бӯстон,
Намуда шохи гул макон **хазорҳо**, **хазорҳо**.

Ҳабиб Юсуфӣ

Нутки мураттаб: *Бодиққат хонед ва гӯед, ки кадом муродифҳои рӯй дар матн истифода шудаанд. Он муродифҳоро нависед ва хоси кадом услуб будани ҳар якеро шарҳ диҳед.*

Мо ба рӯйи суфаи баланд баромада, ба меҳмонхона нигоҳ кардем, дар шифти хона лампаҳои чилум медурахшиданд, дар гирдогирди хона ҳама одамони яккачин нишаста буданд, бештари онҳоро, ки бой ва бойбачагони Бухоро буданд, мо мешинохтем. Аммо дар пешгоҳи меҳмонхона як одами паканаи сиёҳчеҳраи хушлибос чорзону нишаста буд, ки мо ўро нашинохтем ва ҳамаи аҳли маҷлис ба тарафи ў бо эҳтиром нигоҳ мекарданд, суханони ўро даст пеш гирифта

ва сар ҳам карда тасдиққунон мешуниданд. Дар пушти он одам, дар тоқи меҳмонхона як дона дутор ҳам буд.

– Бояд ана ҳамон шахс Ҳоҷӣ Абдулазиз бошад, – гуфта рафикам **ба тумшуқи** худ ба тарафи он одами пешгоҳнишини ишора кард. Намедонам, ба чӣ сабаб бошад, қиёфа ва симои он одам дар дили ман нишаст: рӯйи борики хурд, чеҳраи сиёҳтоб, пешонаи турш ва чашмони танги шубҳаомез дошт он одам ва бисёр **мутакаббирона** менишаст.

Агар Ҳоҷӣ Абдулазиз ҳамин одам бошад, ба қавли Саъдии Шерозӣ «Атои ўро ба лиқои ў мебахшем», – гуфтам ман дар дили худ ва пешхизмати бойро, ки аз рӯйи суфа намадхоро **меғундошт**, бо ишора ба пеши худ чеғ зада аз ў пурсидам:

– Магар Ҳоҷӣ Абдулазизи Самарқандӣ ҳамон одам аст? -гӯён он шахси пешгоҳнишинро нишон дода пурсидам.

– Не-е, – гуфт пешхизмат бо оҳанге, ки гӯё маро ба сабаби ин ғалатфаҳмиам **истеҳзо мекард** ва илова намуда гуфт:

– Ин кас Муҳаммад Раҳимтойча ном бойи машҳури самарқандианд, ки меҳмони азизи хўҷаини мо мебошанд.

Монанди касе, ки хоби парешон дида бедор шуда бошад, дар дили худ шукр кардам, ки харчи ин одами бадбашара Ҳоҷӣ Абдулазиз шуда набаромад. Ин башара ба он шухрате, ки дар ҳаққи Муҳаммад Раҳимтойча мешунидед, хеле мувофиқ меомад.

Садриддин Айни

Луғатшиносӣ (лексикология) як қисми илми забоншиносӣ буда, таркиби луғавии забон ва маъноии калимахоро меомӯзад.

4. Порчаи шеърро хонда, антоним (мутақод)-ҳои дар он буда-ро ёбед ва шарҳ диҳед. Сипас байтҳои антонимдорро нависед.

Дарди шохон аст дарди бедаво,
Аз чӣ бахшидам ба нодоне шифо!

Ман сабабгори ҳамин маҳшар шудам,
Зидди шар будам, зи аҳли шар шудам.
Ман ки будам дар набарди неку бад,
Дар набарди нуру зулмат то абад,
Рӯ ба рӯ гаштам ба зулматпешае,
Чун кунам дар чанги ӯ? Андешае...
Ҳайфи ин дониш, ки ғофилгир шавам,
Равшаниро аввалу охир шавам.
Разми мо боқист бо назми куҳан,
Дастии мо болост аз ғӯру кафан.

Муъмин Қаноат

Луғат

маҳшар – ҷойи ҷамъомади мардум дар рӯзи қиёмат

шар – бадӣ

набард – муҳориба, ҷанг

3. Таркиби калима

1. Матнро хонда, ҳадафи нависандаро шарҳ диҳед. Калимаҳои ишиорашударо навишта, асос ва бандаки онҳоро муайян кунед.

Дар Қарияи Миршикорон Воҳид ном марди ширинкору базлагӯ, аскияҷӣ ва латифадоне мезист. Ӯ дар тӯю маърақаҳо гули сари сабад буд. Мардум **эхтиромаш** мекарданд. Шомгоҳон, баъди кор сокинони қария, ба хусус ҷавонон, то ӯро **набинанду** латифае аз ӯ нашунаванд, ба хона намерафтанд. Вай марде буд бағоят лоғарандом. Агар **ношиносе** бори аввал ӯро мекид, мепиндошт, ки нав аз бистари **беморӣ** бархостааст. Вале, баръакс, вай марди чобуку пуртавон ва коргару **заҳматқарин** буд. **Чашмони** хушёрӯ айёр, овози маҳин дошт, тез-тез ва бурро ҳарф мезад. Ба одамони хушфеълӯ ростқавл, санъаткорону ҳунармандон ихлос дошт.

Ҳанноту раммол, муллогарош, афсунгар, ҳарису хасис ва ҳамин қабил афродро тоби дидан надошт.

Собир Зокирзода

2. *Калимаҳои зеринро дар асоси нақшаи намуна аз рӯйи таркиб таҳлил намоед.*

Намуна:

Асос			
пешванд	реша	пасванд	бандак
бо	хирад-	-и	-яш

Бетаъхир, ҳамроҳӣ, баргашт, бармаҳал, беситора, барнагаштанд, харобӣ, дуредгарӣ, сарбаландона, ноҳонда, намеомадааст, гуфтушунид.

4. Морфология (сарф)

1. *Ҳикояро бодиққат хонед ва ҳикмати онро шарҳ диҳед.*

Калимаҳои ҳикояро ба ҳиссаҳои нутқ ҷудо кунед ва нависед.

Марде аз надимони Нӯшервон дар маҷлис чоми заррини мурассаъ ба чавоҳир бидуздид. Ва Нӯшервон бидид, шаробдор талаб кард, наёфт. Овоз дод, ки ё аҳли маҷлис, чоми заррини ба гавҳар ораста гум шуд, як тан аз ин чо берун маравед, то боз диҳед. Нӯшервон ўро гуфт: «Раҳо кун, то бираванд, ки он ки чом дуздид, боз надиҳад ва он ки бидид, ғаммозӣ накунад».

Ва ҳар кучо саховату ҳиммат аст, роҳат он қост, валекин мардуми носипоси нокас асли худ пинҳон натавон кард, чунон ки ба ҳикоят омадааст.

Муҳаммад Ғазолӣ

Луғат

мурассаъ – бо чавоҳирот ороишдодашуда

ғаммозӣ – хабаркашӣ

Савол ва супориш

1. Кадом пешвандҳои шаклсоз дар матн бештар истифода шудаанд ва онҳо ба феълҳо чӣ тобише додаанд?
2. **Чавҳар** дуруст ё **гавҳар**?

3. Дар ифодаи **ба ҳикоят омадааст** «ба» кадом ҳиссаи нутқ аст? Онро бо кадом пешоянд иваз кардан мумкин аст?

2. Порчаро хонед, исму сифат ва феълҳои онро дар се сутун нависед ва тарзи сохта шудани онро шарҳ диҳед.

Падарам дар Соктаре баъд аз фориғ шуданаш аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд. Аз ҳама бештар карбос бофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар дода, шитта кунонда, ба худ курта – лозимӣ дӯзонид, дигарашро абра-астари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дӯзонда, ба читгар дода ранг кунонда гирифт. (Читгарҳо одатан ҳар чизро мувофиқи худаш нақш ва ранг мекарданд. Бинобар ин аввал дӯхта, баъд аз он ба ранг додан даркор буд.)

Қаламӣ монда ба мо курта – лозимӣ ва ба худаш, ҳам ба мо яктаҳ дӯзонид. Алоча монда худаш ва ҳамаамонро бо чомаҳои таҳпӯш ва рӯпӯшӣ таъмин кард.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Калимаҳои дигари дар бофандагӣ истифодашавандаро номбар кунед.
2. Феълҳои бевосита ва бавоситаи матнро ёбед ва шарҳ диҳед.
3. **Лозимӣ ё лозима?** Кадоме аз инҳо дуруст?

3. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Пайвандаку пешояндҳои дар он бударо ёфта, нависед ва бо истифода аз онҳо ҷумлаҳои тартиб диҳед.

Бипарҳез, эй бародар, аз лаимон,
Бино кун хона дар кӯйи каримон.
Аз ин бедонишон бигил ҳарифӣ,
Зарифонро талаб кун, гар зарифӣ.
Бувад бо зиракон зиндон гулистон,
Чу зиндон аст бо ноаҳл бӯстон.

Агар доно бувад хасми ту беҳтар,
Ки бо нодон шавӣ ёру бародар.
Наёяд душманӣ аз марди оқил,
Нашояд дӯстиро марди чоҳил.
Касеро марди оқил дӯст хонад,
Ки дар неку бадиҳо дӯст монад.

Носири Хусрав

Луғат

лаимон – нокасон, хасисон

каримон – саховатмандон, ҷавонмардон

бигсил – дур шав, қатъ кун

ҳарифӣ – ҳамсуҳбатӣ, ҳамнишинӣ

зарифон – хуштабъон, зиракон, тезфаҳмон

Савол ва супориш

1. Ба фикрҳои шоир розиед ё на? Чаро?
2. Бо кӣ ҳамнишину ҳамсуҳбат будан меҳоҳед?
3. **Ба ноаҳл аз бо ноаҳл** чӣ фарқ дорад? Шарҳ диҳед.

4. Матнро хонед ва мазмунашро мухтасар нақл кунед. Ҳангоми нақл аз феълӣ ҳол ва сифатҳои феълӣ истифода баред.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯстӣ ӯро мачбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва аз ҷон рамаке дорад, адо намояд, то ки дар пеши модари азиз – Ватан хоин ва оқимодар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуктаро бо хубӣ медонист, ки агар Ватан аз даст рафта поймоли суми аспони душман шавад, ӯ зинда наметавонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қаҳрамонона дар сафи ҷанги мудофияи Ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастана, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин, ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофияи Ватан кӯшиш намояд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар мавзӯи **Ватан** – модар иншоие навишта, эҳсоси ватандӯстии худро баён созед.
2. Зери мафҳуми **Ватан** чиро мефаҳмед? Андешаи шахсиятонро баён намоед.
3. Чаро **Ватан** бо ҳарфи калон навишта шудааст?

5. *Ҳикояро хонед ва маънидод кунед. Феълҳои содаи онро муайян карда шарҳ диҳед.*

Дар «Таърихи мулуки Ачам» мастур аст, ки чун Гуштосп ба Рум афтод ва дар Қустантания ҳеч аз дунявӣ надошт ва ҳиммати баландаш ризо намедод, ки дасти суол пеши касе дароз кардӣ.

Чунон иттифоқ афтода буд, ки дар вақти сабӣ дар сарои падари худ оҳангаре дида буд, ки кордҳо ва теғҳо ва рикобҳо сохтӣ. Ӯ бо ҳавас ҳар вақт биёмадӣ, пеши эшон бинишастӣ, магар дар толеи ӯ ин санъат афтода буд ва хотири ӯ бад-он мусомахат намуда.

Чун дармонд ва ҳеч ҳилате надошт, ба наздики оҳангарон рафт ва гуфт: «Ман ин санъат медонам».

Ӯро ба муздурӣ гирифтанд ва рӯзе чанд, ки он ҷо буд, аз он қути рӯзӣ ҳосил мекард ва ба кас муҳтоҷ набуд. Чун ба вилояти худ омад ва бар тахти подшоҳӣ нишаст, фармуд, то ҷумла муҳташамон фарзандони худро ҳирфат даромӯхтанд ва дар Ачам ин расми мустамир шуд ва ҳеч муҳташаме набудӣ, ки пеша надонистӣ, агарчи бад-он муҳтоҷ набудӣ ва гӯянд:

«Ал-ҳирфа амон мин-ал фақр».

Байт:

Пеша омӯз, эй писар, ки туро
Пеша бошад амон зи дарвешӣ.

Муҳаммад Авфӣ

Луғат

мастур – навишта, сабтшуда

сабӣ – кӯдакӣ, бачагӣ

муздурӣ – мардикорӣ

мустамир – доимӣ, устувор

мусомаҳат – кореро осон пиндоштан, аҳаммият надодан

Савол ва супориш

1. Шаклҳои ҳозираи феълҳои **биёмадӣ** ва **бинишастӣ**-ро ёбед.
2. Магар пеша касро аз фақирӣ мераҳонад? Андешаи шумо?
3. Дар бораи пешаи дӯстдоштаатон нақли мухтасаре нависед.

б. Порчаро хонед, феъл, феъли ҳол ва сифатҳои феълиширо муайян кунед ва баъд нависед. Барои боғайрату кордон шудан боз чӣ кор бояд кард? Дар мавзӯи «Одами бекор хор гардад» ишро нависед.

Бобои пир ва қариб барҷомондашуда падарамро дуо ва миннатдорӣ карда гусел намуд ва дар вақти ба роҳ даромадани мо Қурбонниёз тағоиям ба падарам гуфт:

– Язнамулло! Ман шумо барин бағайрат шудан мехоҳам.

– Агар хоҳӣ, ман баринак не, аз ман зиёдтар бағайрат, кор кун ва кордон шуда метавонӣ, ҳама гап дар хоستان ва хоҳиши худро ба кор даровардан аст. Агар танбалон ва танпарварон медонистанд, ки кор чӣ гуна бадани касро саҳт мекунад ва дили касро ҳузур медиҳад, ҳеч гоҳ дар сояи бекорӣ намехобиданд.

Садриддин Айни

7. Ҷумлаҳоро нависед ва фразеологизмҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо дар ҷумлаҳо ба чӣ вазифа омадаанд.

1. Аз суҳанони пур аз таҳсин ва ҳайратангез мо ҳамчун одамони мамлақати хеш **курта-курта гӯшт гирифтём** ва **сарамон ба осмон расид**. (М.Т.) 2. Қоришқамба бо шунидани ин пешниҳод **ба пӯшташ намегунҷид**. (С.А.) 3. Агар аз баъзе таъсирҳои ҷузъии забони ўзбекӣ **ҷашм пӯшем**, содатарин ва софтарини лаҳҷаҳои форсӣ забони тоҷикӣ аст. (С.А.) 4. Дар

ин миён гург ҳам набуд, маълум аст, ки инҳоро **гурғони дуло рабудаанд.** (С.А.)

8. *Бо истифода аз фразеологизмҳои зер ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.*

Дарди сар, арақи чабин, ду мағзи як бодом, қохи кӯхнаро бод додан, чашм дӯхтан, даҳ ангушташ хунар, дилу бедилон, аз худ рафтани.

9. *Байтҳоро хонед ва фразеологизмҳоро муайян сохта, маънидод намоед.*

Одамони дар кӯҳ симу ганҷ ҷустуҷӯ кунанд,
Ҷон ба каф бигзошта бо абру борон хӯ кунанд.

Сарзаминат, дӯстам, озода маскан будааст,
Дар дили кӯҳи ту назму шеър маъдан будааст.

Аз дили шаб то саҳар меҳмоннавозӣ менамуд,
Шоирни тоҷикро, ки бо шумо ҳамроҳ буд.

Мирзо Турсунзода

10. *Ба ҷойи нуқтаҳо фразеологизмҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро хонед ва баъд нависед.*

1. Аз қиёфааш маълум буд, ки ӯ каме шарманда, як андоза..... (С.А.) 2. Падарам аз хурсандӣ..... (С. А.) 3. Ман барои пурра ва пухта дидани рӯйи ӯ чашмамо ба ӯ..... (С.А.) 4. Акаам ба ин савол ҷавоб ёфта, натавониста..... шуд.(С.А.) 5. Баъд аз он ки ман шашмақомхониҳо....., маро ҳамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт. (С.А.) 6. Ман ду моҳи дароз..... дар ҳавлии Латифҷон-махдум истодам. (С.А.) (об карда хӯрдан, дандон ба дандон мондан, дар куртааш нагунҷидан, суп-сурх шудан, чашм дӯхтан, худро гум кардан).

11. *Матнро хонед ва ҳиссаҷаҳои онро ёфта, ба кадом навъ тааллуқ доштани онҳоро шарҳ диҳед.*

Дар деҳа ҳар як чашма исми хоси худро дорад. Чашмаҳои сарғаҳи деҳаи мо низ бо номҳои Чашмаи холдор, Чашмаи дамгирак, Чашмаи бедзор, Чашмаи тармағал, Чашмаи мазор, Чашмаи юнучқа ва амсоли инҳо маълуманд. Оби баъзеи ин чашмаҳо шӯру баъзеашон ширин аст. Ана ҳамин чашмаҳо ба ҳам даромехта, чӯйро ташкил медиҳанд ва пайдост, ки таъми обаш низ тағйир меёбад. Даре нагузашта мушкили усто осон гардид...

Мо харсавор рафтем ва барои нишон додани роҳи он Абдувоситро низ ҳамроҳ бурдем. Ду машкро аз оби ширину мусаффо пур карда, ба дукони усто овардем.

Усто машкро кушоду косаро пур кард ва шубҳаомез онро ба лабаш бурд, як-ду култ об хӯрд ва филфавр чехрааш офтоби сахарӣ барин якбора кушода ва лабонаш пуртабас-сум гардиданд.

– Ҷӯ, ин айнан оби дарёи мо барин – ку! – гуфта изхори шодмонӣ кард ва зуд қумғонро аз об пур карда, болои лахчаи сурх гузошт.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Нақли мухтасар навишта, чашма ё рӯди дар маҳаллаатон буда ва ё дидаатонро тасвир кунед.
2. Чаро баъзе чашмаҳо шӯранду баъзеашон ширин? Магар ҳамин тавр аст?

12. Матнро ифоданок хонед ва нақши ҳиссачаҳоро дар баён шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои ҳиссачадорро нависед.

Абӯалӣ аз назди писарбачаи доруфурӯш мегузарад. Бача ханӯз бо садои чирросӣ дод мезад:

– Ана, шарбати дарахти шабшаби мисрӣ! Ана кирмҳои шифобахш – дарди дандонро макида мегиранд! Мана каждумҳои хушконидашуда!

Абӯалӣ аз назди чавоҳирфурӯше гузашт, ки хосиятҳои муъҷизавии чавоҳироташро бо лофу газоф тавсиф мекард:

– Ана зумуррад! Агар мор ба ин нигоҳ кунад, чашмаш об шуда мерезад!... Ақиқи Яман – давои дарди чигар!... Мана лаъли сиёҳ, ки борон меорад!

Бар болои тахтасуфа зангӯлаи калоне овехта шуда буд, аз таги он андак дуд печида мебаромад ва пойҳои касе, ки ба ҳарак нишастааст, баромада меистоданд. Соҳиби ин «корхона» зарфҳои даҳонмаҳками дар пешаш бударо бо чӯбаҳо нағоравор зада, бо овози баланд:

– Ана, ҳавои шаҳри Макка! – мегуфт.

– Бӯй кашед, камари мардро маҳкам, хусни занро зиёд мекунад!

Абӯалӣ, китоби ғафсе дар бағал, аз байни растаю бозорҳо тез – тез қадам партофта мерафт.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Дар ин матн кадом ҳиссаҷа бештар истифода шудааст ва чаро?
2. Дар кадом услуб одатан аз ҳиссаҷаҳо бештар истифода мекунанд?
3. Ба имлои **зумуррад** диққат диҳед. **Зумрат ё зумуррад?**

13. Ҳиссаҷаҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

Магар, оё, хуб, бале, оре, мана, ана, танҳо, не.

14. Ҳиссаҷаҳоро аз рӯйи маъно ва вазифа ба ҳелҳо ҷудо карда шарҳ диҳед.

Мана, -ку, -дия, э, магар, оё, навод ки, ҳатто, ҳам, на.... на, бале, оре, хуб, не, на, танҳо, фақат.

15. Ҷумлаҳоро нависед ва тарзи ташикли калимаҳои тақлидиро шарҳ диҳед.

1. Аз тарафи бозори хиёбон даранг-даранг овози доира омадан гирифт. (С.А.) 2. Шалап-шалап садои пой шунида

мешуд. (Х.К.) 3. Зарраҳои вай ялт-ялт чило медоданд. (Ф.Н.)
4. Дар берун ҳанӯз шитир-шитир борон меборид.

16. Калимаҳои тақлиди зеринро истифода бурда, ҷумлаҳои тартиб диҳед ва хусусиятҳои онҳоро маънидор кунед.

Шар-шар, гулдур-гулдур, ғуввос, шабар-шабар, шилди-рос, ширр-ширр, ак-ак, ялт-ялт, милт-милт, лап-лап, чарсос, лаппи, фарри.

Морфология (сарф) як қисми илми забон буда, хиссаҳои нутқ, шакли калимаҳо ва маъноии грамматикӣ онҳоро меомӯзад.

Услубҳои нутқ

Дар забони адабии тоҷик якчанд тарзи баён мавҷуд аст, ки онро услубҳои нутқ меноманд. Услубҳои нутқ гуфтугӯӣ ва китобӣ буда, дар навбати худ услуби китобӣ ба чор навъ: илмӣ, публицистӣ, бадеӣ ва расмӣ коргузори ҷудо мешавад. Ҳар як навъи услуби китобӣ махсусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ дорад, ки аз ҳам фарқ мекунанд.

1. Порчаро хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуб мансуб аст.

Эргаш акаам ба ман гуфт:

– Ту ба падару модарат савғой намебарӣ?

– Аз ёбони регзор чӣ гуна савғой бурда мешавад? – ман тааҷҷубкунон аз ӯ пурсидам.

Эргаш боз пурсид:

– Ту занбӯруғ хӯрдаӣ?

– Не, нахӯрдам, агар хӯрда бошам ҳам, дар ёдам намондааст?

– Бо таъсири борони дирӯза дар регзор чунон бисёр занбӯруғ рӯидааст, ки ҷувол-ҷувол чидан мумкин аст. Ман барои хонаи худҳома як халта чидам. Агар хоҳӣ, барои ту ҳам чида медиҳам.

– Майлаш, – гуфтам ман дар ҷавоби ин таклифи ӯ. Эр-

гаш чӯбдасти подабонии худро ба даст гирифт ва ҳар ду аз хомаи пастаки рег гузаштем, дар хомаи сеюм, ҳар гоҳ ӯ ҷойи дамидагии регро мидид, бо нӯги чӯбдасташ он ҷойро мекофт ва аз таги пардаи тунуки рег занбӯруғҳо намудор мешуданд. Ман ба чидан сар кардам ва қариб доманамро пур карда будам, ки Эргаш ба ман гуфт:

– Доманатро кушо, бинам, ки ту чиҳо чидай?

Ман кушодам, ӯ ба занбӯруғҳо як нигоҳ карда:

– Ба замин рез! – гуфт. Ман рехтам, ӯ занбӯруғҳои рехташударо ба ду қисм чудо кард... Эргаш қисми калон-калони онҳоро, ки хеле кам буданд, ба ман нишон дода:

– Ана инҳо хӯрдашуданӣ ва бомазаанд, – гуфт ва гарданборикхоро нишон дода, сухани худро давом кунонид: – Инҳо талх ва захрдоранд, инҳоро хӯрдан мумкин нест.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. **Хома** ба кадом маъно омадааст ва боз чӣ маъноҳо дорад?
2. **Занбӯруғро** медонед ва дар ҷойи шумо чӣ ном дорад?
3. **Шакли** дурусту адабии **худҳомо** кадом калима аст?
4. **Хулосаи** матн дар кадом ҷумлаҳо баён шудааст?

2. Матиро хонед ва гӯед, ки мазмуни он дар шакли тасвир баён шудааст ва ё муҳокима.

Ман ба ёбон баромадам. Ёбон аз рӯйи даричаи мо васеъ ва хушхавотар буд, боди сабуке мевазид ва ба димоғи кас бӯйи хуши нозукеро меовард. Майсаҳои чаву гандуми тирамоҳ кишташуда замини сиёхро пӯшонида сабзу хуррам карда буданд. Сабза ва себарғаҳои лаби ҷӯй ва дигар алафҳои хурӯ ба назари кас ҳим-ҳим тофта, чашми одамро мебурданд. Ҳаво на сард буду на гарм ва бағоят форам буд. Дехқонбачагон дар кашшукҳо ба харҳошон нури бор карда оварда, вайҳоро дар заминҳои кишташуданӣ мерехтанд.

Ман рост ба лаби рӯд рафтам, ки дарахтҳои канори вай аз пеши ҳавлии мо намуда меистод. Дар ин тараф – дар тарафи ҷануби рӯд касе набуд, фақат бар шохҳои дарахтони бед, ки нав сабзимадон баста буданд, фароштурукон ва гунчишкон нишаста хониш мекарданд ва хониши онҳо ҳам монанди ҳавои он ҷой ба кас мефорид.

Дар он тараф – дар тарафи шимоли рӯд, бар болои хомаи пастаки рег ҷӯпонбачагон бо ҳам гӯштингири мекарданд. Ман бар лаби рӯд гӯштингирии онҳоро тамошо карда нишастам. Азбаски дар рӯд об буд, аз гузаштан тарсидам.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Сифатҳои ҷумлаи дуҷумро сеҷумро ёбед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.
2. Барои аз оби рӯд натарсидан чӣ бояд кард?
3. Нақле нависед ва таассуроти худро аз кори деҳқонӣ баён кунед.

3. Порчаро хонда, муайян кунед, ки он ба кадом услуби забон мансуб аст ва онро аз чӣ фаҳмидед.

Овоз ва маҷмӯи овозҳои ба ҳамдигар алоқаманд, ки маъноӣ луғавӣ дошта, чун воҳидҳои лексикӣ мустақил дар нутқ ва хат истеъмол мешаванд, калима мебошанд. Аммо дар забон ба ғайр аз калимаҳои маънодори мустақилона истеъмолшаванда калимаҳои низ ҳастанд, ки маъноро ифода намеkunанд ва маъноӣ онҳо танҳо дар матн, дар алоқамандӣ бо калимаҳои дигар ошкор мешавад. Масалан, пешояндҳо, пайвандҳо аз ҳамин қабил калимаҳо ҳисоб меёбанд.

Ба ҳамин сабаб, калимаҳои забон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Калимаҳои, ки маъноӣ луғавӣ доранд.
2. Калимаҳои, ки маъноӣ луғавӣ надоранд ва танҳо дар алоқамандӣ бо калимаҳои дигар маъноро ифода карда метавонанд.

Калимаҳои гурӯҳи дуум аз ҷиҳати вазифа ба суффикс (пасванд) ва префикс (пешванд) наздиканд. Ба ҳамин сабаб онҳоро дар забоншиносӣ калимаҳои ёридиҳанда меноманд.

Маҷмӯи ҷумлаҳои, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам алоқаманд буда, тавассути қонуниятҳои грамматикӣ ба ҳам робита доранд, матн ном дорад. Матнҳо аз ҷиҳати ҳаҷм, фарогирии мавзӯ ва сохт гуногун мешаванд.

Баъзе матнҳо дорои мазмуни тасвирӣ, қисми дигарашон нақлӣ ва гурӯҳи сеюм муҳокимавианд. Матнҳои ҳам ҳастанд, ки дар онҳо ин ҳар се хусусиятро дидан мумкин аст. Дар як гурӯҳи матнҳо ҷумлаҳо бо роҳи муттасил пайвастшавӣ алоқаманд шудаанд. Дар ин сурат калимаҳои мустақили ҷумлаи аввал дар ҷумлаҳои минбаъда бо ҷонишин ва муродифҳои онҳо иваз карда мешаванд. **Масалан:** *Айнӣ аз ҳуҷраи танг ба кӯчаи торик баромад. Кӯчаҳо хилват буданд. Бо вуҷуди ин вай рӯй панаҳ мекард – бо эҳтиёт роҳ меҷафт, ки мабодо ба ноҳалафе вохӯрад...* (У. Кӯҳзод)

Дар матнҳои дигар ҷумлаҳои дохили он мустақиланд, вале онҳо бо ҳамдигар мувофиқати мавзӯӣ доранд. **Масалан:** *Зали калони орастаи Институти педагогӣ. Мулоқоти зиёӣни шаҳр бо Айнӣ. Муаллимон, талаба ва толибаҳо, коркунон... ҷамъ омаданд. Зал ҳамаро намегунҷонад, як қисми омадагон дар пойгаҳи зал, дар тағи дарҳо, дар роҳравҳо рост меистоданд* (С. Улугзода). **Ғайр аз ин, барои ба ҳамдигар алоқаманд гардидани ҷумлаҳои дохили матн пайвандакҳо, ҳиссачаҳо, калима, ибораҳои туфайлӣ ва воситаҳои дигар ёрӣ мерасонанд.**

Сохта тавонистани матнҳои гуногун ба дониستاني забон вобаста аст.

4. *Матиро хонед, оиро ба сархатҳо ҷудо карда, сабабаширо шарҳ диҳед.*

Бачаҳо пода ва рамаҳои худро ба тарафи деҳа ронданд, молҳо, гӯё ки онҳоро гург пеш карда бошад, бо як хароси

вахшиёна ба тарафи деҳа медавиданд. Ман ҳам як каллапӯш занбӯруғро ба сари синаам маҳкам часпонда, роҳи хонаро пеш гирифтаам. Замини киштзор монанди регзор гечонак набуд ва шамол ҳам аз дунбол, аз тарафи пушт мевазид. Бинобар ин, ба тарафи хона рафта он қадар душворӣ намекард. Лекин дар замин ва ҳаво аз он таровате, ки ман дар вақти ба сайругашт баромаданам дида будам, асар намонда буд, майса ва сабзаҳо дар зери гарду ғубори рег монда пажмурда шуда буданд. Ман ба хона расидам, падарам ҳанӯз ба кофтани сӯрохҳои чархи осӣ машғул буд. Ӯ чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман чиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳо рафтӣ гуфта напурсид. Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истодан ба пеши модарам рафтаам ва занбӯруғҳоро ба ӯ дода хоҳиш кардам, ки зудтар пухта диҳад, чунки бисёр гурусна монда будам.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар порча дар бораи кадом ҳодисаи табиат сухан меравад ва онро аз кадом ҷумла фаҳмидед?
2. Мазмуни матн муҳокимавист ва ё тасвирӣ?
3. **Пажмурда шуда** буд аз чиҳати сохт чӣ гуна феъл аст?

5. Матиро хонда, ҷойи аломатҳои китобатро муайян кунед ва ба ду сарҳат ҷудо карда нависед.

Айём сипарӣ мегардид хомҳо пухтаву сабзҳо хушк мегардиданд усто низ рӯз ба рӯзу моҳ ба моҳ пешаашро такмил меод асбобҳои нав ба нав сохта ба дарди рӯзгори мардум дармон мебахшид. Ва бо ин амалаш беш аз пеш ба дили ҳоҷатмандон роҳ ёфта, азизу гиромии мардум мегардид, усто Ҷӯрабой бо мурури вақт аз байни мардум мухлисон шогирдон ва пайравони хешро пайдо карда ба чанде аз ҷавонон нозуқиҳои касбаш, аз ҷумла усули тайёр кардани лахча, наългарӣ, қадоқгарӣ, тарзи обутоб додани филизотро омӯхт ва бо чунин ҳиммати баландаш ҳамчун устои

воломақом ва марди соҳиббэхтиром дар хотири шогирдон нақш баст.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Ҷумлаи аввалро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Олими беамал – занбӯри беасал ба мазмуни матн чӣ робита дорад?
3. Пешашро такмил меод, яъне чӣ? Касбҳое, ки дар матн номбар шудаанд, чӣ аҳамият доранд?

6. Ба расм диққат дода, ном гузored ва мазмуни онро хуб мулоҳиза кунед. Иниое нависед, ки мазмуни расмро пурра фаро би-гирad.

Синтаксис (наҳв) ва аломатҳои китобатӣ

Калимаҳо аз рӯи қоидаи муайян ба ҳамдигар алоқаманд шуда, ибора ва ҷумларо ташкил медиҳанд.

Синтаксис (наҳв) яке аз қисмҳои грамматика буда, сохтани ибора ва ҷумлаҳоро меомӯзад.

Морфология (сарф) ва синтаксис бо ҳам алоқаи мустақам ва канданашаванда дошта, дар якҷоягӣ грамматикаро ташкил медиҳанд.

Дар нутқи хатӣ барои дуруст баён кардани фикр аломатҳои гуногуни китобатӣ истифода мешаванд.

Маҷмӯи қоидаҳо дар бораи истифодаи аломатҳои китобатӣ пунктуатсия ном дорад.

ИБОРА ВА ҶУМЛА

5. Маълумот дар бораи ибора

1. *Аз ибораҳои зер калимаҳои асосӣ ва тобеъро муайян кунед. Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани онҳоро шарҳ диҳед.*

1) кишти тирамоҳӣ, дарахти тут, ҳалвои собунӣ; 2) хеле калон, сурхи баланд, талхи шифобахш; 3) китоб хондан, барвақт хестан, тозон рафтан.

2. *Калима ва ибораҳоро муқоиса кунед ва гӯед, ки дар кадоме аз онҳо номи ашё (предметҳо) ва амал аниқтар баён шудааст.*

қалам	қалами сурх, қалами сурхи бародарам
навиштан	тез навиштан, боэҳтиётона навиштан, бо шавқу завқ навиштан

Ду ва зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ шуда, нисбат ба калима маъноӣ мураккабтарро ифода мекунанд, ибора ном дорад. Ибора аз калимаи асосӣ ва тобеъ ташкил меёбад: *мурғи хонагӣ, ниҳол шинондан.*

Ибора дар баробари предмет ягон хусусияти онро номбар мекунад, вале муайянтару равшантар. Муқоиса кунед: *ҳаво* – *ҳавои соф*; *синф* – *синфи ҳаштум*; *шинондан* – *ниҳол шинондан*.

3. *Ибораҳои тартиб диҳед ва нависед, ки калимаҳои зерин асосӣ бошанд.*

Гул, хона, дӯст, шунидан, омадан, рафтан, ҷавон.

4. *Порчаро хонед ва маънидод кунед. Сипас ибораҳои шиорашударо нависед ва калимаҳои асосиашонро шарҳ диҳед.*

Дусаду панҷоҳ таноб (ҳар таноб ба чоряк гектар) тоқзори дар пушти завод паҳншударофта **алафи ғафсе** пахш карда буд. Тоқҳо мисли беморон дар зери кӯрпаи сиёҳ, гиёҳи хушки порсола **ёзида меҳобиданд**. Тирамоҳи порсол онҳоро дар хок гӯр накарда, **ба сармои зимистон** вогузошта буданд. Падарам, ҳар гоҳе ки он тоқзори харобро медид, бо таассуф сар чунбонида «бай-бай» гуфта мемонд: вай деҳқон буд ва **дидани тоқзори** нобуд шудаистода ё, эҳтимол, аллакай нобудшуда барояш гарон меомад. Вай ҳам шуда, ягон тоқро оҳиста аз байни алафҳо мебардошт ва нӯги шохашро шикаста нигоҳ мекард, ки хунук задаст ё не. Агар бинад, ки хунук назадааст, шод мешуд.

– Алаф мадад кардааст, – мегуфт вай. – Алаф тоқро пачонда гирифта, аз хунукӣ нигоҳ доштааст.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Чаро тоқро тирамоҳ гӯр мекунад?
2. Барои чӣ падар афсӯс меҳӯрд?
3. Тоқҳо ҳам нигоҳубин меҳоянд, чаро?

5. *Мувофиқи нақшаи поён ибораҳои тартиб диҳед ва нависед.*

исм + исм

сифат + исм

исм + сифат

шумора + исм

исм + шумора

чонишин + сифат

исм + чонишин
шумора + исм

зарф + феъл
феъли ҳол + феъл

6. Фарқи ибора аз калима, таркиб ва ҷумла

1. *Аз калимаҳои ҳар ду сутун ибораҳо созад. Ҳангоми иборасозӣ калимаҳои тобеъро дуруст интиҳоб намоед.*

давлат	ба Ватан
садоқат	сафолин
коса	нав
китоб	соҳибистиқлол

2. *Хонед ва шарҳ диҳед, ки ибора аз калима чӣ фарқ дорад.*

дарахт	дарахти мевадор
китоб	китоби дарсӣ
рафтани	тез рафтани
тирамоҳ	тирамоҳи заррин

3. *Нақшаро бодикқат аз назар гузаронед. Гӯед, ки ибора аз таркиб чӣ фарқ дорад.*

таркиб	ибора
аз хона ба мактаб кор кардан даъват шудан доду фарёд	хонаи душӯна мактаби мо аз пагоҳӣ кор кардан ба ҷашн даъват шудан доду фарёди бачагон

4. *Нақшаро бодикқат хонед ва аз ҷумла чӣ фарқ доштани ибораро шарҳ диҳед.*

фарқ	ибора	ҷумла
сохти махсус доштан	мавҷуд будани калимаи асосӣ ва тобеъ: кишти тирамоҳӣ нағз хондан	мавҷуд будани асосҳои грамматикӣ: Зайнаб ба боғчаи бачагон рафт. (Р.Ҷ.)

аҳамият	предмету амалро равшантар баён мекунад: китоб – китоби дарсӣ навиштан – мактуб навиштан	Ахборро баён мекунад: Восеъ аспи худро дӯст медошт. (С.У.) Дар кучо истиқомат кардани ҳастӣ? (С.У.)
таъинот	барои алоқаи калима	воситаи муомилаю муносибат
оҳанг (дар нутқи шифоҳӣ)	дорои оҳанги маҳсуси талаффуз нест	оҳанги маҳсус ва анҷоми қореро ифода мекунад
аломати китобатӣ дар хат (навишт)	дар навишт аломати китобатӣ талаб намекунад	барои баёни фикр ва ҷудо кардани нутқи аломати китобатӣ истифода мешавад

5. *Хонед ва муайян кунед, ки кадоме аз ифодаҳо ибора ва кадомӣ фразеологизманд. Сипас ибораҳоро дар сутуни аввал ва фразеологизмҳо (таъбирҳо)-ро дар сутуни дуюм нависед.*

Даст ба бинӣ омадан, сандуқи оҳанин, дасту по гум кардан, ҳаракати оромона, девори намкаш, кабутари дубома, меваи хӯрдани, калонтарин шаҳр, об карда хӯрдан, муҳаббат ба Ватан, баланд паридан, офтоби лаби бом, давида омадан.

7. Алоқаи калимаҳо дар ибора

1. *Ба ибораҳо диққат дода, калимаи асосӣ ва тобеъро муайян кунед. Гӯед, ки калимаҳои тобеъ ба кадом ҳиссаи нутқи мансубанд.*

Лолаи сурх, дашти васеъ, ҳавои хуш, гул барин зебо, мубориза барои сулҳ, хеле оромона, меҳмони ду рӯз пеш рафтагӣ, аз оҳан сохтан, хонданро дӯст доштан.

2. *Ибораҳоро нависед ва муайян кунед, ки калимаҳои ибораҳо чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд.*

Дашти беоб, пухтани меваҳо, омадани баҳор, шиша ба-

рин шаффоф, бо ҳамсинфон рафтан, оҳиста гуфтан, дирӯз омадан, тозон омадан.

Дар ибора се роҳи алоқаи калимаҳо мавҷуд аст: изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ.

Дар алоқаи изофӣ калимаҳои тобеи таркиби ибора ба воситаи бандаки изофӣ (и) алоқаманд мешаванд: **талабаи хушзехи, хондани китоб.**

Дар алоқаи вобастагӣ калимаҳои тобеъ ба худ пешоянд ва ё пасоянд мегиранд. Дар ин навъи алоқа одатан калимаи асосӣ баъди тобеъшаванда меояд: **оҳу барин чолок, бо қалам навиштан.**

Дар алоқаи ҳамроҳӣ робитаи байни калимаҳои таркиби ибора танҳо аз рӯйи маъно ва бо ёрии тартиби калима сурат мегирад. Дар ин навъи алоқа пешоянду пасоянд истифода намешаванд: **оҳиста рафтан, баландтарин қулла.**

3. Ибораҳоро хонда, роҳҳои алоқаи онҳоро номбар кунед. Кадом ҳиссаҳои нутқ ба сифати калимаи тобеъ омадаанд?

Калонтарин шаҳр, ҳафт коргар, чой нӯшидан, ларзида хестан, нақлҳо оид ба Рӯдакӣ, даҳони пиёла барин калон, коре бузург, порчае аз шиша, шоир Рӯдакӣ, калимаи дуруст, мактубро хондан.

4. Матиро хонед ва моҳияти онро гӯед. Ибораҳои шиорашударо навишта, ба кадом навъ тааллуқ доштанишонро шарҳ диҳед.

Ин танбеҳи падарам барои ман як танбеҳи бисёр фоидаманд шуд, ки дар ҳаётам таъсири калон кард ва маро ба диққаткорӣ тарбия намуд, фаромӯш накардани гапҳо, ҳодисаҳо, чизҳо ва одамҳоро ба ман ёд дод. Ман шеърҳоро ҳарчанд махсусан ёд кунам ҳам, зуд аз ёд мебарорам, ҳатто шеърҳои худамро ҳам дар рӯзи дуюми гуфта шудани онҳо фаромӯш мекунам. Аммо гапҳо, ҳодисаҳо, хотираҳоеро, ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд, аз ёд набаровардам. Ҳарчанд дар 10-12 соли охири қувваи хофизаам хеле суст шуда, гапҳо ва чизҳоро зуд фаромӯш мекардагӣ шуда бо-

шам ҳам, аммо **хотираҳои пештара** қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд. Ин натиҷаи ҳамон танбеҳи падар аст, ки ман дар паси вай ба идмон (тренировка)-и хотира ва ҳофиза машғули намудам.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Оё дар зиндагӣ танбеҳи касе бароятон таъсир кардааст?
2. Барои **идмони хотира** чӣ бояд кард? **Идмон**-ро бо кадом калима иваз кардан мумкин аст?

4. Нутқи мураттаб. Матиро хонед ва гӯед, ки чӣ таассуроте гирифтаед. Очро чӣ ном муносиб аст. Чамъомадеро, ки барои рӯзҳои таҷлили ҷашни мардумӣ доир шудаанд, ба ёд оварда дар ишио (нақле) тасвир кунед.

Расми суғдиён буд, ки ҳар сол рӯзи якуми моҳи Навсард, ки сари соли суғдӣ – Наврӯз буд ва оғози тобистон ҳисоб меёфт, нахустпахлавони Суғд муқаррар мегардид, бо ин тарик ки он рӯз барои пахлавонон суфраи таому шароб густурда мешуд, ҳар ки аз он таом ва шароб хӯраду нӯшад, бо ҳамин худро рақиби пахлавон эълон карда, ўро ба майдони мубориза мехонд. Агар дар майдон бар вай ғолиб ояд, ҳудаш пахлавони якуми Суғд мешуд. Ва ҳам мағлуб ба дасти ғолиб кушта мегардид.

Боре Виркан аз бозори Самарқанд ба Ревдод баргашта, уштурони аз бори ангишт холишударо дар дашт раҳо карду ба ҳавлиашон омада, падарашро дар боғчаашон машғули тоқбури ёфт. Дуяшон дар лаби ҷӯй барои дамгирӣ нишастанд.

Виркан гуфт:

– Падар, Наврӯз наздик аст.

– Наздик, – тасдиқ кард пирамард ва пурсид: – Чаро ту ёди Наврӯз кардӣ?

– Ман бо Ёдхишетақ набард кардан мехоҳам.

Ёдхишетақ номи пахлавони Суғд буд. Ревахшиён хайрон шуд, бодикқат ба писараш нигаристу гуфт:

– Туро чӣ шуд? Магар дар кони ангишт бо Шимну дучор шудӣ ва ӯ туро гумроҳ кард?

– Не, падар, Шимнуро ман надидам. Даме ки ин хаёл дар ман пайдо шуд, дилам бо худоёни бузургамон Зарвон, Бағ, Митра буд, ин хаёлро ба дили ман онҳо андохтанд.

– Охир ба Ёдхишетақ агар даст наёбӣ, кушта хоҳӣ шуд! Чӣ, магар аз ҷонат сер шудӣ?

– Хоҳу махоҳ рӯзе ҷон маро тарк мекунад, пас чӣ фарқ дорад, ки андак пештар ё андак дертар. Аммо агар худоён маро мададгор шаванду бар паҳлавони Суғд даст ёбам, хароина сарфарозӣ ёфтаам...

– Ба занат гуфти?

– Ҳанӯз не. Вай, албатта, розӣ намешавад, мешӯрад. Даст задани маро ба ҳеч як коре, ки андак хатаре дар вай бошад, намехоҳад.

– Зеро ҳар хатаре, ки ба сари ту ояд, ба сари вай ва фарзанди ояндаи шумоён ҳам омадааст.

– Агар ту маро манъ накунӣ, ман ба Наниманча мегӯям, ки падарам ин корро раво донист ва иҷозатам дод.

Ревахшиён ба сукут рафт ва сипас гуфт:

– Ман туро аз оқибати ин кор огоҳ кардам. Ту кӯдак нестӣ, марди рашид ва ҳушмандӣ, худат хуб биандеш. Аммо агар ба набарди Ёдхишетақ ҷазм кунӣ, аввал ба вағн бирав, назр бикун, аз Мағупат дуо бигир.

Худи Ревахшиён бе он ки аввал ба парастиишгоҳ бираваду аз пешвоёни мазҳаб фотиҳа бигирад, ба ҳеч кори муҳим иқдом намекард, марди солеҳ ва тақводоре буд. Дар ризояти ӯ ба набарди писараш бо паҳлавони Суғд низ сухани Виркан, ки гуфт ин хаёлро худоён ба дили вай андохтаанд, бетаъсир набуд.

Сотим Улугзода

Луғат

Шимну – дев, аҳриман, иблис

вағн – парастиишгоҳ, оташкада

Мағупат – муғи калон, нигоҳдорандаи оташи муқаддас

Маънои ибораҳо ба таркиби онҳо вобаста мебошад. Баъзе аз ибораҳо аз рӯи маъно предмет, аломат ва амали онро ифода мекунанд. Масалан, китоби бадеӣ, дӯсти бовафо, ҳикояи шавқовар сохтори ягона доранд ва маънои грамматикашон умумианд: предмет ва аломати онро нишон медиҳанд.

Ибораҳои рафтани Фаррух, сохтани хона, дубора хондан ва ғайра ҳам сохтори якхела доранд ва ҳам маънои грамматикашон ба амалҳо ва предмет ишора мекунанд.

5. Ибораҳои зеринро хонед ва калимаҳои асосиашро муайян карда, маънои лугавӣ ва грамматикӣ онҳоро шарҳ диҳед.

Талабаи аълоҷӣ, калонтарин кӯча, синфи ҳаштум, дидани падар, шабона омадан, шуморо дидан, (меҳмони) аз шаҳр омада, суҳбаткунон рафтан.

8. Хелҳои асосии ибора

1. Мувофиқи тартиби зерин ибораҳо соzed ва нависед.

исм + исм

исм + ҷонишин

исм + сифат

зарф + феъл

исм + шумора

феъли ҳол + феъл

2. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки дар чӣ хусус гап меравад. Ибораҳои матнро аниқ кунед ва нависед.

– Мирзочон, – ба гап ҳамроҳ шуд Боқӣ Раҳимзода, ки оҳиста мавҷ задани кӯлро тамошо дошт, – Искандари Зулқарнайн то ба ҳамин ҷо ҳам омадааст, ки кӯлро ба номи мубораки ӯ гузоштаанд?

– Не, Боқичон, – гуфтанд устод, – ин ҷо саҳв ҳаст. Шаклан қаробат доштани ду калима ба чунин як саҳв сабаб шудааст. Суми аспӣ Искандар ба ин мавзеъ нарасидааст. Номи аслиаш бояд Искандакӯл бошад. Шундаам, ки калимаи сугдӣ «исканда» маънии баландро ифода мекунад, яъне Баландкӯл аст. Искандаву Искандари наздикшакл ин гуна як номро ба вучуд овардаанд.

– Гапат чон дорад, Мирзочон.

– Маънидоди устод маънии солиме дорад, – гуфт Ёрму-
роди Ғиёс, – ман ҳам аз баъзе касони забондон пурсидам,
хамин хел мегӯянд.

Убайд Раҷаб

Савол ва супориш

1. Шумо ҳам аз ягон кас шарҳи калимаеро шунидаед?
2. Донистани таърихи пайдоиши калима чӣ аҳамият дорад?
3. Агар доир ба таърихи калимае маълумот дошта бо-
шед, дар миён гузоред.

Дар ибора кадом ҳиссаи нутқ асосӣ бошад, ибора ҳамон номро мегирад. Масалан, агар калимаи асосии ибора исм бошад, онро иборайи исмӣ, сифат бошад – иборайи сифатӣ, феъл бошад – иборайи феълӣ меноманд: **одами доно** иборайи исмист, зеро калимаи асосии он исм (одам) буда, калимаи тобеъ (доно) сифат мебошад.

Ҳамин тавр, ибораҳо аз рӯйи маъно ва вобаста ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштани калимаҳои асосӣ исмӣ, феълӣ ва зарфӣ мешаванд: ранги сабз, бинои аз ҳама баланд, ода-ми дирӯз омадагӣ, аз шаҳр омадан, ба китобхона рафтан, гириякунон омадан, андаке сусттар ва ғайра.

3. Ибораҳоро нависед ва аз рӯйи маъно муайян кунед, ки кадом калима асосӣ ҳисоб мешавад.

Хонаи калон, муҳаббат ба Ватан, ин масъала, хеле баланд, шер барин нотарс, аз санг вазнин, нағз хондан, ба Хучанд рафтан, китоб хондан, аз дарё гузаштан, имрӯз омадагӣ, ба девор такакунон, дар корхона кор кардан, дар дафтар навиштан.

4. Ба нақша бодикқат нигаред ва сутуни холиро бо ибораҳои сохтаатон пур кунед. Вобаста ба калимаи асосӣ навъи ибора-ро низ муайян созед.

сохтори ибора	мисолҳо	навъи ибора
Исм + исм Исм + сифат Исм + шумора Исм+ чонишин Исм+зарф Феъл(масдар)+исм Феъл + чонишин Феъл + зарф Феъл + феъли ҳол		

5. *Матиро хонед ва гӯед, ки аз он кадом хислатҳои Айниро барои худ кашф кардед. Ибораҳои шиорашиударо нависед ва аз рӯйи маъно шарҳ диҳед.*

Дар соатҳои дамгирӣ дар вагон Айни бо мо **сухбатҳои шавқовар** мекунад. Ҳофизаи устод ҳазинаи пурганҷест. **Тамомҳои Бухоро** ва ҷойҳои гуногун, ки як қисми умри бачагӣ ва ҷавонии Айни дар он ҷойҳо гузаштааст, воқеаҳо ва саргузаштҳои аҷоибро дар хотири вай зинда мегардонад: вай **китоби хотироташ**-ро варақ зада, завқовартарин ё ибратбахштарини он воқеа ва саргузаштҳоро ба ҳикоя кардан мебарояд. Монанди қиссаи «Ҳазору як шаб» саргузаштҳои Айни ҳам печ дар печ аст, ки аз ҳар ҳикоя ҳикояҳои дигар сар мезананд. Ҳикояҳо ҳама бо тафсил: бо тасвири макон, шароит, қиёфаи одамон, тарзи гуфтор ва рафтори онҳо нақл карда мешаванд. Баъдҳо мо он ҳикояҳоро дар «Ёддоштҳо»-и устод хонда, мусоҳибаҳои дар тобистони соли 1949 дар вагон кардамонро ба хотир меовардем...

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. **Завқовартарин хотирот**-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?
2. Оё дар суҳбати фозиле ё адибе ширкат доштаед? Чӣ натиҷа бардоштед? Мухтасар нависед.

б. Дар ҷойҳои лозима аломатҳои китобатро гузошта, матнро нависед. Ибораҳои ду ҷумлаи аввалро муайян сохта маънидод кунед.

Баъди шунидани суханони усто пардаи роз кушода шуд. Донистам ки ӯ ба Қаратоғ кӯчиданист. Нигоҳи Абдувосит басо маҳзунона буд. Маълум ки вай рафтани намеҳост. Охир ҳуди ӯ гуфта буд, ки барои бозӣ, ба хусус аспу харсавори, лику қарибозӣ, зув-зув, тутпухт, рустаконбозӣ ва амсоли инҳо дар деҳа майдон фарохтар аст. Ҳамсолонаш дар Қаратоғ аксар косиббача буда ба бозӣ вақти камтар доранд. На дар ҳамаи хонаҳои он ҷо аспу хар ҳаст.

Аз шунидани каломии усто пеш аз ҳама ман ғамгин шудам. Охир ҷӯраи ҳунарманд хушфеъл боодобро аз даст додан осон набуд. Аммо чӣ илоҷ ҳаёт қоидаи худ, бозии худ қонуни тақозои худро дорад. Аз ҳамаи инҳо зодгоҳ азизтар аст.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. **Пардаи роз кушода шуд**-ро шарҳ дода гӯед, ки онро дар забон чӣ мегӯянд.
2. Кадом бозиҳои миллии дар маҳалли шумо мавҷуд аст ва ё зинда шуда?
3. **Ҳаёт қоидаи худ, бозии худро дорад**, яъне чӣ?
4. Чаро зодгоҳ азиз аст? Магар кофист, ки одам фақат маҳалли таваллудро дӯст дорад.

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОР ВА ҶАМЪБАСТ

1. Ибора чист?
2. Ибора аз калима ва таркиб чӣ фарқ дорад?
3. Тафовути ибора аз ҷумла дар чист?
4. Кадом ҳиссаҳои нутқ ҳиссаҳои дигарро ба худ тобеъ мекунанд?
5. Кадом навъи ибораҳоро медонед?
6. Чаро ибораҳо ба навъҳо ҷудо мешаванд?
7. Дар ибора кадом навъи алоқа вучуд дорад?

Таҳлили синтаксисии ибора

Тартиби таҳлил

1. Ибораҳои ҷумларо номбар кунед.
2. Калимаи асосӣ ва тобеъро нишон диҳед.
3. Навъи алоқаи синтаксисиро муайян кунед.
4. Воситаи алоқаи ибораро нишон диҳед.

Намунаи таҳлил:

Насими баҳор зулфҳои Гуландомро парешон мекард.

Насими баҳор (изофӣ)

Зулфҳои Гуландом (изофӣ)

Алоқаи байни калимаҳои ибора бо бандаки изофии «и» сурат гирифтааст.

Ҷумла

1. Матнро хонед ва ҳар кадом ҷумларо аз рӯи навъ муайян кунед. Дар охири ҷумлаҳо кадом аломатҳо гузошта шудаанд? Чаро?

Касе саволomez ба Ҳофиз ҳамфикр шуд:

– Чаро инҳо аз моли дунё сер намешуда бошанд?

– Ҳофиз ҷавоб дод:

– Шайх Саъдӣ гуфтааст:

... Чашми танги дунёдорро

Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр!

Шухрати Ҳофиз рӯз ба рӯз меафзуд. Дар ҳама ҷо мардум ғазалҳои Ҳофизро хонда, ҳар мисраи онро мисли ҷавоҳири тобнок дармеёфтанд. Кӯшиши пайдарпай ва омӯхтани ҳамешагӣ ӯро ба ин дараҷа расонида буд...

Аълоҳон Афсаҳзод

Ҷумла воҳиди асосии синтаксис (наҳв) мебошад. Ҷумла аз ибора бо он фарқ мекунад, ки дорони асоси грамматикӣ – сараъзои ҷумла ва ё яке аз онҳо мебошад. Мо фикрамонро ба воситаи ҷумлаҳо баён мекунем. Нутқи мо аз ҷумлаҳо иборат аст: Мо ба боғи мактаб даромадем. Он хеле хушманзара буд. Бӯи атруғҳои рангоранги атрофи сарҳавзи боғ ба кас ҳаловат мебахшид. Мо хеле тамошо кардем.

Баъди ин ҳаваси мо ба гулпарварӣ боз ҳам зиёд шуд.

Гурӯҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд ва ё калимаи ҷудогонае, ки фикри тамошударо ифода мекунад, ҷумла номида мешавад.

Дар гуфтугӯ тамошудани ҳар як ҷумларо оҳанги талаффуз муқаррар месозад. Ҷумлаҳоро дар навишт аз якдигар аломатҳои китобатӣ ҷудо мекунад.

Калимаи алоҳида асосан дар муқола ва дар матн чун ҷумлаи мустақил истифода мешавад: *Даруни қаср. Майдо-ни на чандон калон, вале чун кафи даст ҳамвор. Дар атроф – иморатҳои бузурги айвонҳои шон пур аз нақшу ниғор.* (С.У.)

2. Матро хонед ва ба оҳанги хониши ҷумлаҳо диққат кунед.

Дар пеши дар ғалоғула хест. Абӯалӣ ба сару рӯи чангу хокистаролуд ва чашмони пур аз оташи ҳаяҷон посбонро ба ҳар тараф тела дода, даромада омад. Аз паси ӯ посбонон давида омаданд. Маҳмуд бо ишораи дасташ онҳоро нигоҳ дошт. Абӯалӣ бо шитоб таъзим карда, нафасашро базӯр рост гирифта гуфт:

– Амир, ганҷинаи ҳикмат сӯхта истодааст. Ба сарбоз-хоятон фармоед, сӯхторро хомӯш кунанд!

– Ту кистӣ? – пурсид Маҳмуд.

– Табиб Абӯалӣ ибни Сино... Амир, ҳар дақиқа ғанимат аст! Бузургтарин китобхонаи олам нобуд мешавад!

Маҳмуд бо назари савол ба вазири худ нигоҳ кард.

– Ту ҳамон табибӣ, ки подшоҳи Бухороро табобат кардӣ?

– Бале. Илтиҷо мекунам, таъхир накунад, амир!

– Мо таърифи туро бисёр шунидаем, – гуфт вазир бо нармии макқорона, – аммо гумон накарда будам, ки ту ин қадар ҷавон ҳастӣ.

Сотим Улугзода

Асоси грамматикӣ ҷумларо мубтадо ва хабар ташкил медиҳанд. Тобиш ва маъноҳои гуногун гирифтани ҷумла ба он вобаста аст, ки хабари он бо қадом калима, сифа, дар

кадом шаклҳои замон ва намуди феъл, шахсу шумора ифода ёфтааст. Масалан, чумлаи *Солеҳ рубоберо навохта истодааст* ахбореро дар бар мегирад, ки амал дар ҳақиқат дар **замони ҳозира** ба вуқӯъ меояд. Дар чумлаи *Солеҳ рубобаширо менавоخت* ахбор амалеро дар бар мегирад, ки дар **замони гузашта** ба вуқӯъ пайваस्ताаст. Ё ин ки агар чумлаи *Солеҳ рубобаширо навохтагист* **эҳтимолро** ифода кунад, чумлаи *Солеҳ рубобаширо навохтанӣ* – **ҳоширо** ва ғайра.

3. *Ба чумлаҳо феълҳои мувофиқ илова карда нависед ва вазифаи грамматикӣ онҳоро шарҳ диҳед.*

1. Баҳром ба хона ... ва ба рӯйи дивани кӯҳна ...
2. Шумо боз аз кадом орзуҳо ...
3. Соҳибхона хомӯш то дари ҳавлӣ онҳоро ...
4. Дар шуъбаи дастнависҳо ...?
5. Муҳсин либосҳояшро ... ба хонаи берун ...

4. *Феълҳои дар қавс бударо истифода бурда, матнро хонед, тобиши маъноӣ хабарҳоро вобаста ба мазмуни матн шарҳ диҳед.*

Рӯзе Абӯалӣ барои коре ба дуконе (рафтан). Дид, ки кӯдаки хурдсола ба назди соҳиби дукон (омадану гуфтан):

– Устодам маро ба назди ту (фиристодан), ки барояш оташ (бибурдан). Бача дар даст барои бурдани оташ чизе (надоштан). Дукондор (хайрон шудан) ва (пурсидан):

– Оташро чӣ тавр мебарӣ, ки зарфе (надоштан)?

Бача ба кафи худ хокистар (рехтан), ба болои он лахчаҳои оташро (гузоштан) ва (равон шудан). Дукондор гуфт:

– Эй фарзанд, ту хеле (зирақ будан). Агар роҳи донишро (пеш гирифтан), донишманди баландовоза мешавӣ.

Бача (гуфтан):

– Монанди ман дар ин шаҳр бачаҳо (зиёд будан), аммо шароити (таҳсил надоштан).

Абӯалӣ аз заковати бача (тааҷҷуб кардан) ва (орзуманд шудан), ки шояд рӯзе (расидан), ки ҳамаи бачагон аз роҳи

дониш (баҳраманд шудан).

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ҳадафи асосии матн дар чист?
2. Дар ибораи кӯдаки хурдсол кадом калима асосист?
3. Шароити таҳсил гуфта чиро мефаҳмед?

9. Хелҳои ҷумлаи сода

Гӯянда вобаста ба мақсади худ метавонад бо оҳангҳои гуногун фикрашро баён созад. Аз ин рӯ, ҷумлаҳо аз ҷиҳати ифодаи маънову мақсад ҳикоягӣ (хабарӣ), саволӣ ва амрӣ мешаванд. Ғайр аз ин, ҷумлаҳо метавонанд хитобӣ шаванд, агар эҳсосотеро ифода кунанд. Воситаи асосии ифодаи мақсад ва хитоб оҳанги талаффуз мебошад.

Ҷумлаи ҳикоягӣ

1. *Порчаро хонед ва ба оҳанги он диққат диҳед. Гӯед, ки оҳанги хониши ҷумлаҳои ҳикоягӣ чӣ гуна аст?*

Айни фикр карда истода мегӯяд:

– Асарро аввал як бор аз сар то охир навишта баромандан бехтар аст. Ҳар тавре ки барояд, майлаш. Ана баъд кори асосӣ сар мешавад: «арра» мекунад, «метарошед», «сӯҳон» мезанед. Ман асарҳоямро камаш ду бор навишта мебароям: як бор аз сар то по менависам, баъд аз он покнавис мекунам. Дар вақти покнавис кардан тасҳеҳот ва тағйироти даркори-ро медарорам. Дар аснои ин кор саросема нашудан, пухта фикр кардан лозим аст.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ба андешаи устод розиед ё на? Чаро?
2. Шумо дар навишт ин таъкидро риоя мекунад?
3. Покнавис чӣ аҳамият дорад?

Дар ҷумлаи ҳикоягӣ фикр ба таври хабар ё ҳикоя баён мешавад. Гӯянда ба воситаи ҷумлаҳои ҳикоягӣ ҳодисаю воқеаҳоро нақл, фикрро тасдиқ ё инкор мекунад. Оҳанги гуфтор дар аввали ҷумлаҳои хабарӣ баланд буда, дар охири паст мегардад. Оҳанги баланд ба калимае меафтад, ки задаи мантиқӣ қабул кардааст. Дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ нуқта гузошта мешавад.

2. Матнро хонед, ҷумлаҳои ҳикоягиро муайян кунед ва нависед.

Офтоби пагоҳӣ ба сари сафедорҳои баланд шилшилаҳои заррин овехт. Нурҳои офтоб ба гирду атроф барқвор паҳн мешуданд ва ҳамаро ҷоннок ва серҳаракат мекарданд.

Нокҳои қоматбаланди сархам гӯё аз чизе шарм дошта бошанд, сурх шуданд. Тумани ширтоби тунук ба анҷом ёфтани умри кӯтоҳи худ боварӣ ҳосил карда, домони худро аз канор ба миёнҷойи дарё кашид, вале нурҳои шамшервор теzi офтоб зуд ба сари ӯ рафта расиданд ва пас аз лаҳзае аз туман осоре боқӣ намонд.

Насими тоза бархост ва буттаву дарахтон аз кокулҳои худ марворидҳои шаффофи шабнамиро афшонда – афшонда, бо ҳамдигар пичирросзанон суҳбат сар карданд, гӯё хобҳои имшабаашонро ба якдигар ҳикоя мекарданд.

Пӯлод Толис

3. Порчаро такмил диҳед ва аз ҷумлаҳои ҳикоягӣ истифода баред.

Баҳор. Ҳама ҷоро либоси сабз пӯшонида буд. Борони маҳин меборид.

4. Матнро хонед ва ба оҳанги хониши диққат диҳед. Гӯед, ки дар он бештар кадом ҷумлаҳо истифода шудаанд.

Зали калони орастаи Институти педагогӣ.

Мулоқоти зиёӣни шаҳр бо Айнӣ: муаллимон, талаба ва толибаҳо, коркунони ҳизбӣ ҷамъ омаданд. Зал ҳамаро намеғунҷонад, як қисми омадагон дар пойгоҳи зал, дар таги дарҳо, дар роҳравҳо рост меистоданд. Чашмони духта-

рон, ҷавонон бо шавқу шодӣ ба нависандаи куҳансол дӯхта шудааст. Домулло дар президиум, пушташро ба стул така дода, ором менишинад. Нутқҳо, табрикҳои гарму ҷӯшон. Ҷавонону духтарон ба вай гулдастаҳои калон меоваранд – рӯи столи президиум аз гулдастаҳо пур шуд, ба тавре ки дигар ҷойи ниҳодан намонд. Бухороиён, хусусан ҷавонон, ҳамшахрии номдори худро дӯст медоранд.

Сотим Улугзода

Ҷумлаи саволӣ

1. Ҳикояро ифоданок хонед, аз рӯи ифодаи мақсад ҷумлаҳои саволиро муайян кунед ва нависед.

Султон Маҳмуд рӯзе дар ғазаб буд. Талҳак хост, ки ўро аз он маломат берун орад. Гуфт:

– Эӣ султон, номи падарат чӣ буд?

Султон биранчид, рӯй бигардонид. Талҳак боз баробар рафт ва ҳамчунин савол кард.

Султон гуфт:

– Мардаки қалтабони сағ, ту бо он чӣ кор дорӣ?

Гуфт:

– Номи падарат маълум шуд. Номи падари падарат чун буд?

Султон бихандид.

Убайди Зоконӣ

Луғат

маломат – ранчиш

қалтабон – нокас, нобакор

Ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади гӯянда ё нависанда ба тариқи пурсиш ва ё савол баён мегардад, ҷумлаи саволӣ ном дорад. Дар ташкили ҷумлаҳои саволӣ оҳанги талаффуз ва калимаҳои саволӣ (ҷонишинҳо, зарфҳо ва ҳиссаҷаҳои саволӣ) нақши муҳим доранд. Дар ҷумлаҳои саволӣ баландшавии овоз ба калимаҳои саволӣ, ки ба онҳо зада меафтад, вобаста аст. Дар охири

Ҷумлаҳои содаи саволӣ аломати савол гузошта мешавад.

2. *Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва сипас онҳоро навишта, воситаҳои ифодаи ҷумлаҳои саволиро шарҳ диҳед.*

1. Чаро *ӯ* ин қадар асабонӣ мешавад? (С.Т.)
2. Хуршед дар мактаб аст?
3. Шумо ҳозир омадед?
4. Оё, Шумо ба худи Зебӣ гап задед? (Ф.Н.)
5. Магар ҳамин ҳам кор аст? (П.Т.)
6. Вай ба ту кӣ мешавад? (П.Т.)

3. *Порчаро ифоданок ва бо риояи оҳанг хонед. Ҷумлаҳои саволи онро нависед ва шарҳ диҳед.*

Ин чӣ рангу рухсор аст? – Гулшани ҷамол аст ин,
Ин чӣ қадду рафтор аст? – Ғояти камол аст ин.
Пеши рӯйи тобонат ҷилваи таҷаллӣ чист?
– Офтобу моҳ аст он, партави ҳилол аст ин.
Аз замин чӣ меҷӯйӣ? В-аз фалак чӣ меҳоҳӣ?
Гунбади тилисм аст он, ҷодари хаёл аст ин.

Сайидои Насафӣ

Луғат

таҷаллӣ – ҷилва қардан, ошқор шудан, равшан шудан
партав – шуоъ, нур
тилисм – ҷоду

4. *Порчаҳоро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар ташикли ҷумлаҳои саволӣ кадом воситаҳо нақш доранд.*

- Фил, гурусна намомонӣ?
- Ба андаке қаноат дорам.
- Умри дарозат аз чӣ?
- Аз шукронаву оромӣ.
- Аз чӣ ободӣ?
- Аз он ки Ватан дорам.

* * *

- Чист ба нотифоқӣ сабабгор?

- Бухл, кибр, маҳалбозӣ, ёркашӣ, шуҳратчӯӣ...
- Чӣ кунем?
- Дер шуд. Ба асри даҳ дар кучо будӣ?
- Набудам.
- Ҳоло ҳам таваллуд нашудай.
- Чаро?
- Ба ақли камолнаёфта, ҳастиву нестӣ яксон аст.

Мусича ба шоҳае нишаста,
 Нодида, ки чӯчаҳо гурусна.

Абдулвайси Азиз

Чумлаҳои саволи одатан дар муколама бештар вомехӯранд, аз ин рӯ ҳар як саволу ҷавоб бо тире оғоз меёбад:

- *Анбори моро ту сӯзондӣ?*
- *Ман.*
- *Кӣ инро ба ту фармон дод?*
- *Ватан. (А.Л.)*

5. Дар мавзӯе муколама тартиб дода, аз чумлаҳои саволи дуруст истифода баред.

Чумлаи амрӣ

1. Чумлаҳоро хонед ва гӯед, ки амр бо кадом феълҳо ифода ёфтааст.

1. Шумоён ҳам бароед, ба молҳо хӯрок диҳед. (С.А.)
2. Бирав, аз хонаи Одина хабар гир! (С.А.)
3. Ака Ёрун, ба мо ҳамроҳ шавед. (С.А.)
4. Далери ман, сазовори падар бош,
 Чу шамшери падар соҳибзафар бош! (М.Т.)
5. Ҳозир ба он ҷо баргард. (С.У.)
6. Илтимос, хоҳар, як дақиқа сабр кунед. (Ҳ.К.)

Чумлае, ки амру фармон, хоҳишу илтимосро мефаҳмонад, чумлаи амрӣ ном дорад. Вобаста ба вазъияти нутқ чумлаҳои амрӣ маънои даъват, хоҳиш, илтимос ва

маслиҳатро низ ифода менамоянд: *Ту, Давлат, дар ҳамин чо мон. (Р.Ҷ.) Майлаш, Зайнаб биравад. (Ф.М.)*

2. *Порчаро нависед ва ба кадом шахсҳо нигаронида шудани ҷумлаҳои амриро шарҳ диҳед.*

Ў (Восеъ) аз чо бархоста ба ҳамроҳаш:

– Ту дар ҳамин чо бош, ман зуд меоям, – гуфту шитобон баромада рафт.

Дар кӯча вай аз як бача ҷойи қассобро пурсид, бача ӯро ба осиебе... бурд. Дар он чо қассобе гӯшти гӯсфанди навкуштаре мефурӯхт, Восеъ аз ӯ ба як шарт нимча гӯшт харид, дар рӯймолаш печонда, ба каҳдони Гадо баргашт.

– Инро бигиру ба дарун даро, – фармуд ӯ ба Каримча.

– Ба занҳо бигӯ, даррав як коса шӯрбои тунду серпиез би-пазанд. Агар дошта бошанд, шалғаму сабзӣ ҳам андозанд.

Сотим Улугзода

3. *Порчаро хонед, ҷумлаҳои амриро муайян сохта, маъноҳои онҳоро шарҳ диҳед.*

Вай (Фирӯз) оҳиста ба сӯйи модараш қадам андохта ва ӯро аз китфаш оғӯш карда, ба амакаш рӯй овард:

– Равед аз ин чо. Равед, амак...

Ў ин гапро, чунон ки аз дилаш гузаронида бошад, ниҳоят паст ва оромона гуфт.

– Чӣ?! Ту.. боз ба ман фармон медиҳӣ?!

– Ман ба шумо гуфтам: равед аз ин чо! – баногоҳ беҳудона дод зад Фирӯз.

Шарофатхола як қад парида, ба остини ӯ часпид.

– Натарсед, оча. – Ҳоло овози Фирӯз боз мулоим шуда буд. – Биёед, хона дароём.

Вай ба амакаш ... эътибор надода, ҳамроҳи модараш ба хавлӣ даромаду дарвозаро занҷир кард.

Саттор Турсун

4. *Аз асарҳои бадеӣ б ҷумла нависед, ки амру фармон ва хоҳиширо ифода кунанд.*

5. Порчаро бо риояи оҳанги дуруст ифоданок хонед.
Чумлаҳоеро, ки маънои амру супориши доранд, муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Эй дил, аз ин сипехри ситамгар вафо мачӯй!
В-аз ин кабудҳулла дами ошно мачӯй!
Бо захри сабр хӯ куну з-ӯ ангубин махоҳ!
Бар дарди фақр тан деҳу аз вай даво мачӯй!
Бар бод деҳ нафоиси умру иваз магир!
Исор кун ҷавоҳири ашку баҳо мачӯй!
Бунёди ҳастии ҳама бар бод додааст,
Омода шав барои фаною бақо мачӯй!...

Абдулқодирхочаи Савдо

Луғат

сипехр – фалак, осмон; гардиши рӯзгор
кабудҳулла – кабудчома, киноя аз осмон
хӯ кардан – одат кардан, унс гирифтан
фақр – нодорӣ, камбағалӣ
нафоис – чизи нафиси қимати умр
исор кардан – бахшидан

Савол ва супориш

1. Ба пешниҳоди шоир розиед?
2. Андешаи шумо дар бораи ҳаёт?
3. Барои зиндагии хуш гузаронидан чӣ бояд кард?
4. Аз ҳуқуқҳои хеш огоҳ будан чӣ аҳамият дорад?

Чумлаҳои хитобӣ

1. Порча ва байтҳоро хонед, ба оҳанги он диққат кунед. Гӯед,
ки кадом чумлаҳо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунанд.

Эй ситамдидагон, эй асирон,
Вақти озодии мо расид.
Муждагонӣ диҳед, эй фақирон!
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.

С. Айнӣ

Гул кун ба бахти мо, Ватан,
Мисли гулистону чаман!

М. Турсунзода

Бӯйи хуш медамад, баҳор, баҳор,
Зуд биштоб, эй баҳори кор!

П. Сулаймонӣ

Чумлае, ки ба воситаи он ҳиссиёту хаяҷони гуногун (шодмонию даъват, хашму ғазаб, сарзаниш ва монанди инҳо) ифода меёбанд, чумлаи хитобӣ ном дорад.

Аз ин сабаб чумлаҳои ҳикоягӣ, саволӣ ва амрӣ ҳангоми бо ҳиссиёти баланд ва оҳанги хитобу нидо талаффуз шудан ба чумлаи хитобӣ тадил меёбанд.

2. Порчаҳоро ифоданок хонед. Гӯед, ки чумлаҳои саволӣ аз хитобӣ дар талаффуз чӣ фарқ доранд.

– Офтобо, бартар аз гармои ту ҳаст?

– Оре, гармии забон!

– Оташе муқаддамтар аз нируи ту ҳаст?

– Оре, нируи забон!

– Биёбоно, бузургтар аз пахнои ту ҳаст?

– Оре, пахнои забон!

* * *

Ай чӯяндагони зебоӣ! Вақтро бар ҳадар мадиҳед: зебоиро танҳо аз вожаву ибороти забони модарӣ метавон дарёфт.

* * *

Ай зоғ, оё тавонӣ, ба забони шевотаре бисарой?

– Зинҳор! Лафзи ман худ басо шевост, зеро забони модари ман аст.

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Андешаи худро оид ба ҳар як порча баён кунед.
2. Ҳикмати порчаи сеюм дар чист? Хулосаатонро мухтасар нависед.

3. *Хонед ва тақлидан ба ҷумлаҳои зерин шиору даъват нависед.*

1. Зиндаю поянда бод Тоҷикистони соҳибистиклол!

2. Ҳамду сано бод ба зан!

3. Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!

Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

4. *Порчаро хонед. Ҷумлаҳои онро аз рӯйи оҳанг ва мақсад шарҳ диҳед. Ҷумлаи охирини матнро чӣ тавр мефаҳмед?*

Ҳасрати дарахт

Аввалин нафароне, ки гирди мо чамъ омаданд, кӯдакон буданд. Онҳо шохчаҳои моро буридаю шикаста, чиллаку лоф месохтанд. Ҳар бор ки шохчаи моро мешикастанд, бисёр мехостам, ки аз саҳтии дард фарёд кашам. Вале чӣ кунам, ки забони маро онҳо намефаҳманд. Гӯё чизе рух надода бошад, дар рӯйи сабзаҳои навруста марра месохтанду чиллаку лофбозӣ мекарданд. Ёдам ҳаст, боре чиллак ногаҳон ба ангушти яке аз онҳо заду хуншор кард. Охи дардноке кашада, ба гиря даромад. Дарди худро хуб ҳис кард, аммо дарди моро не!

Азим Байзоев

5. *Ба оҳанги талаффузи ҷумлаҳо риоя карда, матнро хонед. Чаро дар ҷумлаи охир ду аломати китобатӣ гузошта шудааст?*

Чағонӣ суханашро давом дод:

– Аз он ҳама илму дониш ҳар чӣ саломат бошад, дар сандуки ман чамъ шудааст. Фирдавсӣ, вақте ки ба ин ҷо омада буд, ба ман гуфта буд:

– Ту Чағонӣ, ҳамчун муғи охирин, дар оташкада оташи муқаддасро нигоҳ медорӣ! Бале, хазинаи ҳақиқии подшоҳ дар ин ҷост! Агар ман подшоҳи Бухоро мебудам, нисфи лашкарро ба посбонии ин хазина таъин мекардам. Аммо подшоҳи мо...

Ҳайронам, ки ту бо чӣ сеҳру чоду худатро ба подшоҳ хуш кардаӣ!?

Сотим Улугзода

6. *Ҳикояро ифоданок хонед ва аз рӯйи ифодаи мақсад ҷумлаҳоро муайян карда нависед.*

Рӯзе ҳаким Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, хангомае (чамъомади мардум) дид, пеш рафт ва саре дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ мехонад ва мардум ўро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эй мард, ин ашъори кист, ки мехонӣ?

– Гуфт:

– Ашъори Анварӣ.

– Гуфт:

– Анвариро мешиносӣ?

– Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ? Анварӣ манам.

Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шеърдузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фахриддин Али Сафӣ

7. *Ҷумлаҳоро хонед ва хабарҳои онҳоро шарҳ дода, сипас ҷумлаҳои саволиро хитобиро нависед.*

1. Ситораҳо ҳам кам-кам ба чашмакзанӣ сар карданд.
2. Турфа шогирде, ки дар хайрат кунад устодро! 3. Шумо маро аз ёд баровардаед? 4. Маъруф ба нуқтаи номаълуме чашм дӯхта монд. 5. Онҳо хеле вақт хомӯшона қадам заданд.
6. Рост гӯӣ, чаро имрӯз димоғсӯхта менамоӣ?

8. *Порчаро хонед ва ба оҳанги он риоя кунед. Гӯед, ки дар он кадом навъи ҷумла (аз рӯйи оҳанги гуфтор) беиштар истифода шудааст. Чаро?*

Мубади мубадон – Фаррухрӯз пурсид:

– Номат чист?

– Паҳлапат.

– Паҳлапат не, Борбад. Зеро ту аллакай борёфтӣ, сохиби мартабаи баланд шудӣ. Бигӯӣ, ки аз дostonҳои машхури эронӣ чиҳо медонӣ?

– Достонҳои Ҷамшед, Эраҷ, Фаридун, Сиёвуш, Рустамро аз ёд медонам.

– Аз сурудҳои мардумӣ чӣ?

– Таронаҳои марвиёнро.

– Ту набояд бо таронаҳои шаҳри худ маҳдуд шавӣ. Ту бояд таронаҳои Балху Бухоро, Чочу Самарқанд, Хучанду Хатлон, Бадахшону Самангон ва ҳамаи шаҳрҳои дигари кишвари бузурги моро аз бар кунӣ. Ва аз ҳамаи ин таронаҳо як таронаи дигаре бисозӣ, ки тамоми мардумон онро бихонанд.

– Чӣ лозим таронаи ягона? Ҳар кас бояд таронаи худро бихонад.

– Таронаи ягона одамонро муттаҳид ва ба ҳамдигар дӯст мекунад, – гуфт Фаррухрӯз. – Таронаи ягона табар бар решаи дарахти душманӣ мезанад.

– Ман чунин таронаҳоро хоҳам офарид, – гуфт писарбача.

– Ту магар соз навохта метавонӣ?

– Падарам барбатнавоз буд. Аз ӯ чанд оҳанг омӯхтаам.

– Ту калонсолҳо барин гап мезанӣ, – гуфт Фаррухрӯз. – Бузургии насиби ту бод! Ман аз Яздони пок танҳо як илтиҷо дорам, ки туро ба мурод расонад. Агар ту ба мурод бирасӣ, мо ҳам хушбахт мешавем, зеро бо ту партави офтоби некӣ бар дилҳо вуруд хоҳад кард.

Адаш Истад

Луғат

Мубад – рӯҳонии зардуштӣ; олим ва донишманди дини зардуштӣ

Чоч – номи қадимаи Тошканд

Савол ва супориш

1. Дар матн сухан дар бораи кӣ меравад? Доир ба ӯ маълумоте доред?
2. Чӣ нуктаеро, ки барои ягонагию муттаҳидӣ лозим аст, аз матн дарёфтед?

3. Чумлаи Таронаи ягона табар бар решаи душманӣ мезанад-ро чӣ тавр мефаҳмед?

4. Боз кадом воситаҳо мардумро ба ваҳдат мехонанд?

Чумлаҳо аз чихати сохт ва вазифа басо рангоранганд. Аз рӯйи иштироки асоси грамматикӣ онҳо ба сода ва мураккаб чудо мешаванд: *Темур Ҳофизро ба нишастан таклиф кард. Замоне ки дар Шероз суруди Ҳофиз ба фалак мепечид, дар Табрез мурғи табъи Камоли Хучандӣ низ ба наво даромада буд. (А. Афсаҳзод)*

Чумлаҳои сода аз рӯйи иштироки асосҳои грамматикӣ ба дутаркиба (дории ҳар ду сараъзо) ва яктаркиба (дории яке аз сараъзо) чудо мешаванд.

Ҳам чумлаҳои содаи дутаркиба ва ҳам яктаркиба аз рӯйи мавҷудияти аъзои пайрав хуллас (аъзои пайрав надорад) ва тафсилӣ (дории аъзои пайрав) мешаванд: *Субҳ медамид (содаи хуллас). Ба зудӣ равшан мегардад (содаи яктаркибаи тафсилӣ).*

10. Алоқои калимаҳо дар чумла

Алоқои калимаҳо дар чумла ду хел мешавад: пайваст ва тобеъ.

Дар алоқои пайваст ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки ҳар кадом баробарҳуқуқанд, ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд. Воситаи алоқои пайваст пайвандақҳои пайвасткунанда (ва, -у (-ю), ҳам... ҳам, на... на, чи... чи...) ва оҳанги талаффуз мебошанд: *Закия мехонад ва менависад. Чамшиеду Аҳдия кор мекунанд.*

Дар алоқои тобеъ калимаю ибораҳо байни якдигар вобаста мебошанд, яъне як чузъ асосӣ буда, дигарӣ ба он аз чихати грамматикӣ тобеъ мешавад. Алоқои тобеъ дар навбати худ чор хел мешавад: мувофиқат, изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ.

1. Дар алокаи мувофиқат хабар аз рӯйи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Ин навъи алоқа танҳо ба чумла хос аст: *Солҳо мегузаистанд. Шухрати Ҳофиз оламгир шуд. Ҳатто баъзеҳо сурудҳои Ҳофизро галат-галат хонда, аз он ба тарзи худ «лаззат» мебурданд. (А.А.)*

2. Дар алокаи изофӣ як калима ба калимаи дигар ба воситаи бандаки изофӣ (и) тобеъ мешавад: *Ҳавои сарду нами чандрӯза ба ҷисми заифу бемори Наср таъсири бад кард. (Р.Ҷ.)*

3. Дар алокаи вобастагӣ калимаи тобеъкунанда (хабар) пуркунанда ва ё ҳолро талаб менамояд: *Муҳаммад Солеҳ хабарро зуд ба Абӯчаъфар расонд. (Р.Ҷ.) Рӯдакӣ удру ба даст гирифт. (Р.Ҷ.)*

Дар алокаи вобастагӣ муносибати амал бо предмет ифода мешавад. Амалро калимаи тобеъкунанда, предметро калимаи тобеъшаванда, ки бештар бо пасоянду пешояндҳо меоянд, нишон медиҳад: *Ба муаллим гуфт. Аз муаллим пурсид.*

4. Дар алокаи ҳамроҳӣ калимаи тобеъшаванда бо тобеъкунанда ҳамроҳ меояд. Воситаи алокаи ҳамроҳӣ тартиби калима дар чумла ва оҳанги талаффуз мебошад: *Сухбат беробита ва бетартиб тӯл мекашид (Р.Ҷ.). Ҳавонаймо тез парвоз мекунад.*

1. Чумлаҳоро нависед ва алокаи байни калимаҳои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ў лампаро ба дасти саройбон дода, дафтарро ба дасти худ гирифт. (С.А.) 2. Дар поён дарёи Панҷ оромона ҳаракат мекунад. (А.Д.) 3. Кӯҳи барфин, оби ширин дорад он, Чашмаву рӯди булӯрин дорад он. (М.Т.) 4. Шумо сухбатро озодона қоим доред! (С.А.) 5. Вай китоби хотироташро варақ мезанад. (С.У.) 6. Сахтиҳои рӯзгор Одинаи хурдсолро хеле соҳибтадбир ва таҷрибадор карда буд. (С.А.)

2. Матнро хонед, навъҳои алокаи калимаҳоро муайян кунед ва дар шакли нақшаи зер нависед.

Алоқаи пайваст	Алоқаи тобеъ	Навъи алоқаи тобеъ

Аз бунёди шаҳр сад сол гузашта бошад ҳам, аммо дар ин чо ханӯз иморатҳои бисёр бино нагардида буд.

Биноҳои асосии ҳарбию маъмурӣ ва ду-се хонаи бо-ҳашамати савдогарони рус бештар дар ду тарафи кӯчае, ки аз шимол ба ҷануб тӯл кашида, дар баландии соҳили дарёи Урал қатъ меёфт, воқеъ гардида буданд. Қас дар зарфи се – чор соат ҳамаи ин кӯчаҳои нави ободи шаҳрро тамошо карда баромада метавонист.

Аҳмади Дониш дар зарфи як моҳ борҳо ба тамошои шаҳр баромада, биноҳои навбунёди онро гаштаву баргашта тамошо мекард, кӯшиш менамуд, ки тарҳи ин иморатҳо равшантар ва саҳеҳтар дар хотираш монанд. Махсусан, соҳти Гостинний двор – иморати бузурги савдою тичорат ба ӯ хеле маъқул афтада буд. Вай дар раставу дуконҳои ин тичоратхона танҳо сайругашт менамуд, матоъҳои гуногуни шаҳру мамлакатҳои шарқу ғарбро тамошо мекард.

Р. Ҳодизода

11. Тартиби калима дар ҷумла

1. Ҷумлаҳоро хонда, муайян кунед, ки кадом калимаҳо ҷавоб талаб мекунанд ва ҷойи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Шукрона дар ҳавлии ҳамсоя бо кӣ бозӣ карда гаштааст?

2. Шукрона дар ҳавлии кӣ бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

3. Шукрона дар кучо бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

4. Кӣ дар ҳавлии ҳамсоя бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

2. Ҷумлаҳоро хонда, муқоиса кунед ва фарқи маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ромин ҳар бегоҳ дар соҳили дарё танҳо гардиш мекард.

2. Ромин танҳо дар соҳили дарё ҳар бегоҳ гардиш мекард.

3. Ромин ҳар бегоҳ танҳо дар соҳили дарё гардиш мекард.

Ҷойи калимаҳо дар забони тоҷикӣ нисбатан устувор аст. Одатан тартиби калимаҳо дар ҷумла чунин мебошад: мубтадо, ҳоли замон, пурқунанда, муайянқунанда, ҳоли макону тарз ва хабар.

Дар назм як андоза ҷойи калима озод аст. Вобаста ба мақсаду талаботи ғӯянда тартиби калима метавонад тағйир ёбад.

Бо ёрии тартиби калима метавон тобиши маъноӣ калимаю ибораи дар таркиби ҷумла бударо муайян сохт.

Ҳангоми оромона ва ба таври муқаррарӣ сухан кардан ин гуна калимаю ибораҳо дар паҳлуи хабар меоянд. Масалан, ҷумлаи «Манучеҳр китоб харид» аз «Китобро Манучеҳр харид» фарқ мекунад. Дар ҷумлаи аввалӣ таъкид мегардад, ки Манучеҳр танҳо **китоб харид, на чизи дигар. Маъноӣ ҷумлаи дуюм ин аст, ки **Манучеҳр** китоб харид, на каси дигар.**

3. Ҷумлаҳоро хонда, бо ҳам муқоиса намоед. Гӯед, ки онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд?

1. Ин чашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд. – Дар сайргоҳи беруни шаҳр ин чашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар баргузор мешуд.

2. Ҳар дам ҳаёҳу ва ғалоғулаи издиҳоми тамошобинон бонги таблу карнайҳоро пахш мекард. – Бонги таблу карнайҳоро ҳаёҳу ва ғулғулаи издиҳоми тамошобинон ҳар дам пахш мекард.

3. Издиҳоми халқ аз ҳаяҷони қалбӣ дам ба дарун кашид. – Аз ҳаяҷони қалбӣ издиҳоми халқ дам ба дарун кашид.

4. Матнро ифоданок хонед. Сипас онро нависед ва ба аломатҳои китобати ҳар як ҷумла диққат диҳед.

Ох, модар, модар! Чӣ аҷоиб зоте ҳастӣ ту! Дар дунё насли инсон хушк шуда мерафт, агар меҳру шафқат ва меҳрубониҳои ту намешуд! Ишқу муҳаббат маъно ва мафҳуми худро аз дили ту, аз ҳастии ту гирифтааст. Ишқ – ишқи ту, меҳр – меҳри ту, лутф – лутфи туст. Дигар ҳама чиз ҳазон дорад, фано дорад, илло муҳаббати ту! Ту асрори ниҳонии дили фарзандонатро бе гапу ҳарф мефаҳмӣ, зеро ки онҳоро дар мағзи ҷонат парварда ба дунё овардаӣ! Дили онҳо тапиданро аз дили ту омӯхтааст; хуни онҳо ба рағҳо давиданро аз хуни ту омӯхтааст; эҳсосот, фаҳмиш ва идрокро ба онҳо ту додаӣ.

Чалол Иқромӣ

5. Ба саволҳо ҷавоби пурра навишта, зеро калимаҳои зарурӣ хати рост кашед.

1. Рӯзи Истиклолият дар ҷумҳурии мо кай ҷашн гирифта мешавад?

2. Шумо хусусиятҳои моддаҳоро аз кадом фан меомӯzed?

3. Иброҳим дирӯз бо бародараш ба кучо рафта буд?

4. Ба озмуни хотимавии мактаббачагон кихоро мефиристанд?

6. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зеро сарғзо ва аъзои пайрави ҷумла хат кашед. Гӯед, ки ҷойивазкунши калимаҳо ба маънои ҷумлаҳо чӣ таъсире расонид.

Вазифаи мо – хондан. Хондан – вазифаи мо.

Бародарам – донишҷӯ. Донишҷӯ – бародарам.

Оҳанги талаффузи ҷумлаи сода

7. Ин ҷумлаҳоро хонда, муқоиса кунед ва хулосатонро гӯед.

1. Ин китобро хондӣ. Ин китобро хондӣ! Ин китобро хондӣ? 2. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад! Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад?

Пасту баланд шудани суръати овозро дар нутки шифохӣ оҳанги талаффуз мегӯянд. Задаи маъноию мантиқӣ, ист, пасту баландшавии овоз ва суръати нутқ унсурҳои оҳанги талаффуз ҳисоб меёбанд. Оҳанги талаффуз маъноӣ чумларо аниқтар месозад. Гӯянда бо ёрии оҳанг муносибати худро баён мекунад.

Чумлаҳоро мувофиқи шарҳашон бихонед:
Меравӣ! (бо хушҳолӣ). Меравӣ! (бо қаҳру ғазаб).
Меравӣ? (бо тааҷҷуб). Меравӣ? (бо шубҳа).

Чумлаҳои зеринро тавре хонед, ки маъноҳояшон дигар шаванд.

1. *Соҳтмони мактабҳои нав тамои шуд.*

2. *Бародари ман қор мекунад ва дар донишгоҳ таҳсил менамояд.*

12. Задаи мантиқӣ

1. *Чумлаҳоро хонед ва ба талаффузи калимаҳои ишорашуда диққат диҳед. Аз ҷиҳати тобиши маъно чумлаҳо фарқ меку-
нанд ё не?*

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Дар чумла ягон ҷиҳати муҳимми фикр на танҳо ба воситаи тартиби калима, балки ба воситаи задаи мантиқӣ низ таъкид меёбад. Дар ин ҳолат ба ҷойивазкунии калимаҳо зарурате намонанд, фақат калимаю иборати лозима шиддатноктар талаффуз карда мешавад.

2. *Чумлаҳоро ҷунун хонед, ки задаи мантиқӣ ба калимаҳои ишорашуда афтад.*

1. **Закия** мақолаҳоро таҳрир кард. **Закия** мақолаҳоро таҳрир кард. **Закия** мақолаҳоро **таҳрир** кард.

2. **Фаршед** ба рӯзнома обуна шуд. **Фаршед** ба рӯзнома обуна шуд. **Фаршед** ба рӯзнома **обуна** шуд.

3. *Чавоби ҷумлаҳоро ёбед ва нависед.*

1. **Захро** фардо ба музей меравад ё каси дигар?
2. Захро **фардо** ба музей меравад ё ягон рӯзи дигар?
3. Захро фардо **ба музей** меравад ё ягон ҷойи дигар?
4. Захро фардо ба музей **меравад** ё **намеравад**?

4. *Ба саволҳо тавре ҷавоб диҳед, ки ҷумлаҳо ҷавоби онҳо бошанд.*

...? **Имрӯз** дар мактаб озмун доир мегардад.

...? Имрӯз **дар мактаб** озмун доир мегардад.

...? Имрӯз дар мактаб **озмун** доир мегардад.

...? Имрӯз дар мактаб озмун **доир** мегардад.

Задаи мантиқӣ метавонад дар тамоми калимаҳое афтад, ки ҳадафи асосиро баён мекунад. Он ба нутқ ифодаҳои махсус мебахшад. Задаи мантиқӣ бештар дар нутқи гуфтугӯию публисисти ва ҳангоми баланд хондани матнҳои бадеӣ истифода мешавад.

Ҷумлаи содаи дутаркиба

Сараъзо – асоси грамматикии ҷумла

1. *Матнро хонед ва ҷумлаҳои дутаркибаи онро нависед. Аз ҷӣ фаҳмидед, ки ҷумлаҳо дутаркибаанд.*

Падарам охиста-оҳиста ҳаракат мекард. Инак, вай ба миёнаи дарё расид. Мавҷҳои оби тез ӯро гирифта бурданӣ мешуданд. Ӯ якпахлу шуда худро нигоҳ медошт. Бо пояш таги дарёро санчида-санчида, бо эҳтиёт қадам мениҳод. Гоҳо қарор мегирифт ва баъд аз он боз охиста-оҳиста ба ҳаракат медаромад. Ман дар лаби дарё аз вай чашм нақанд меистодам.

Сотим Улугзода

2. *Хонед ва асосҳои грамматикии ҷумла – мубтадо ва хабарро муайян кунед. Ба ҳар як аъзои ҷумла, ки тафсил меёбад, савол гузоред.*

1. Баҳор омад. Баҳор барвақт омад. Имсол баҳор барвақт омад. Имсол дар Тоҷикистон баҳор барвақт омад.

2. Фаррух тамошо мекард. Фаррух бозиро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро аз тиреза тамошо мекард.

3. Матнро хонед ва ҷумлаҳои содаи дутаркибаи онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Роҳ бо як маром боло мерафт. Торафт ҳаво сардтар мешуд. Осмону замин софу беғубор мегашт. Аз бари обшорони кӯҳсори Шаҳристон, аз паҳлуи арчазорҳои фарох на ҳар кас бепарво мегузарад. Даврон ҳам бо баҳонаҳои гуногун як-ду бор мошинро аз роҳ бароварда боздошту шитобон аз кабина берун баромад. Ӯ саросема ба манзараҳои атроф чашм меандохт ва ба арчазорон ҳарисона менигарист. Баъд дар оби софи рӯд дасту рӯй шуст.

Даврон ҳар бор ба ҳамин минвол ин обу заминро нигариста сер намешуд. Вай ҳар бор аз ин гӯшаи сокиту хаёлангез ба осонӣ дил канда наметавонист. Дар васфи ин кӯҳсори боҳашамат, обшору арчазори он шеърё суруде хондан мехост.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. **Чашм андохтан**-ро шарҳ диҳед ва гӯед, ки кадом ифодаҳо онро иваз мекунанд.
2. **Сер намешуд**, яъне чӣ?
3. Мухтасар, яъне бо се-чор ҷумла манзараеро тасвир кунед.

13. Мубтадо

Мубтадо сараъзои ҷумлаест, ки амал, ҳолат ва аломати дар ҷумла ифодаёфта ба он тааллуқ дорад. Маъноии луғавии мубтадо оғоз, ибтидо ва аввал аст. Мубтадо асосан бо исму ҷонишин ва масдар ифода меёбад. Агар калимаҳои

мафҳуми шахсдошта ба вазифаи мубтадо омада бошанд, мубтадо ба саволи кӣ? (киҳо?), дар дигар ҳолатҳо ба саволи чӣ? (чиҳо?) ҷавоб мешаванд.

Масалан: *Турсунзода бо мӯйсафедон вохӯрӣ кард. Мо аз паси устод қадам мезадем. Субҳ чашим мекушод. (У.Р.) Нодонистан айб нест, нахондан айб аст. (Зарб.)*

Ҳиссаҳои дигари нутқ агар ба исм гузаранд, он гоҳ ба вазифаи мубтадо меоянд. Масалан: *Нодон айб мекунад, доно худаш мефаҳмад. (С.У.) Чил камоли шаст, шаст заволи шаст. (Ҳикмат) Пагоҳ аз имрӯз беҳтар хоҳад шуд.*

4. Матнро ифоданок хонед ва муайян кунед, ки кадом исмҳо ба вазифаи мубтадо омадаанд.

Офтоб аз паси лахта-лахта абрҳои сафед гоҳ рух менамуду гоҳ пинҳон мешуд. Ҳавои баҳор на гарму на сард, боди наҳиф арақи чабинҳоро лесида хушк мекард. Роҳи мумфарш аз миёни киштзорон мегузашт. Ҷӯйбори хушки ду тарафи роҳро буттаҳои тути хасаке таворасон пӯшида буд. Ғӯза аз миёни кулӯх ҳоло сар бардошта, акнун себаргаву чорбарга шуда буд. Дар киштзори самти чапи роҳ занону духтарон ғӯзаро каланд мекарданд, дар замини самти чап ду трактор ба кишт нурии маъдан рехта ҷӯя мекашид.

Баҳром Фирӯз

Лугат

наҳиф – суфт

таворасон – мисли чапарак, девори аз шохҳо кашидашуда

5. *Матнро бодикқат хонед, ҷумлаҳои содаи онро муайян карда, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани мубтадоҳоро шарҳ диҳед.*

Абӯалӣ ибни Сино бо баён кардани назариёти музика қаноат накарда, дар амалиёти ин ҳунар ҳам тахассус пайдо кардааст ва ҳатто «Шаҳноӣ» (сурнай) ном олати музикаро ихтироъ кардааст, ки то имрӯз тоҷикон ва ҳамаи халқҳои Осиёи Миёна менавозанд. Аз рӯйи қавли мутахассисони «Шашмақом» Ироқи Бухороро танҳо бо сурнай пурра навохтан мумкин аст.

Дар замони Сомониён ҳаким Абӯҳафси Сугдӣ (Самарқандӣ) «Мусиқор» ном як созро ихтироъ кардааст. Ин ҳакими донишманд шакл ва номи ин сози худро аз афсона гирифтааст. Дар афсона нақл мекунанд, ки гӯё мусиқор ном як парандаи дарозминқори минқораш пурсӯроҳ будааст, ки ҳар гуна ҳавоҳои пурсӯзу гудозро менавохтааст.

Ҳакими мазкур ҳам як сози минқоршакли пурсӯроҳ сохта, номашро «Мусиқор» номидааст.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар матн кадом навъи ҷумлаҳо бештар истифода шудаанд? Чаро?
2. Кадом асбобҳои мусиқиро медонед? Номбар кунед.
3. «Шашмақом»-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. Номи мақомҳои медонистагиатонро нависед.

Барои осон шудани таҳлили грамматикӣ ҳар як аъзои ҷумларо бо аломати шартӣ ишорат мекунанд. Ин аломатҳоро доништан шарт аст.

Мубтадо – як хати рост _____

Хабар – ду хати рост _____

Муайянкунанда – хати мавҷнок ~~~~~

Пуркунанда – тире – тире _ _ _ _ _

Ҳол – нуктаю тире _ _

Намуна: Пагоҳӣ Реваҳишён. Наниманча ва модараш

Вирканро то сари роҳи Самарқанд гусел карданд. (С.У.)

б. Матнро хонед ва мазмуни онро мухтасар нависед. Сипас мубтадоҳоро ёбед ва шарҳ диҳед.

Дар аҳди Ҳусайни Бойқаро ва вазири фозил, адиб ва хунарпарвари вай Алишери Навоӣ ин шуҳрати Ҳирот боз ҳам афзоиш ёфт. Худи Навоӣ дар ин шаҳр чандин мадраса, хонақоҳ, китобхона, дорушшифоҳо бино намуд. Қариб дар сӣ мадрасаи Ҳирот олимони бузурги замон машғули

дарсгӯӣ буданд. Бинокунандагони мадрасаҳо барои таъминоти омма ва дарсхонон **вакфҳои** зиёде мекарданд, биноҳо, бозорҳо, ҳаммомҳо месохтанд.

Подшоҳон, шоҳзодагон ва амалдорони калони темирӣ барои шахси худашон қаср ва боғҳои пуршукӯҳи зиёде бино карда буданд. Аз иморатҳои шоҳона: Кохи Дилкушо, Кохи Ҷаҳоноро, Боғи Сафар, Боғи Зоғон, Боғи Нав мавзӯи суханварӣ, қасидаву шеърӣ бисёр шоирон гардиданд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Ба матн чӣ ном муносиб аст?
2. Магар ободии шаҳр ба шахсони алоҳида вобаста аст?
3. Муносибати худро оид ба ободсозии деҳа ё шаҳр баён созед.

7. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадои онҳоро муайян кунед. Чӣ фарқи мубтадоҳоро пай бурдед?

1. Кишти нав ба баҳр сар дода шуд.	Кишти кабуд дар шароити имрӯза масрафи зиёдро талаб мекунад.
2. Ҷумҳурии мо кишвари офтобрӯя аст.	Ҷумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикиро забони давлатӣ эълон кард.
3. Баргҳои сабзи дарахтон назаррабоянд.	Барги сабзе аз дӯстон ба ман расид.
4. Бародарон ба тичорат машғул шуданд.	Ду бародар бо ҳам мусобиқа карданд.

Мубтадо аз ҷиҳати сохт ду хел мешавад: сода ва таркибӣ.
Мубтадоҳои сода бо як калима ифода меёбанд: Фирӯз фанни табиатшиносиро дӯст медорад. Рӯзҳои ҷашн барқияҳои бисёр расиданд. Онҳо дар вақташ ба кор ҳозир шуданд.

Мубтадоҳои таркибӣ бо таркибҳо ва ифодаҳои рехта ифода меёбанд: Чанд рӯз ин ҷониб дарди дандон азоб

медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша сулҳро ҷонибдорӣ мекунад. Ҳар кас ба кори худ машғул шуд. Гапро кашол додан ба манфиати кор нест.

8. Ҷумлаҳоро нависед, сода ва таркибӣ будани мубтадоҳоро шарҳ диҳед.

1. Маҳтоб тамоми водиро равшан кард.
2. Нури дидаи ман имрӯз аз сафар бармегардад.
3. Ҳар яке аз одамон ба кори худ машғул аст.
4. Нахӯди пеши қошуқ шудан ба ту намезебад.
5. Баъзе аз шунавандагон садое намебароварданд.
6. Ду нафар аз ҳамсафарони мо дар кӯча рост меистоданд.

9. *Матиро бодикқат хонед ва гӯед, ки кадом ҷиҳати матн онро ҷолиб гардонндааст. Мубтадоҳои шиорашиударо аз ҷиҳати сохт муайян кунед.*

Чор сӯ гулафшон буд. Ба дашту саҳро, ба боғу роғ **бахор** хусну тароват, бӯи хуши беғубор меовард. **Оби** зулоли кӯҳӣ рӯду анҳорро пур карда, чахидаю шӯрида ба поён, ба водӣ мешитобид. **Мардуми деҳқон** ба замин дона меафшонду дар боғҳо аз пайи парвариши навниҳолон буд.

– Чӣ водии нозанин! Чӣ водии дилошӯб! – болида гуфт **яке аз ҳамроҳони мо**. Вале **сарзамини** Ҳисор на танҳо бо зебоию дилошӯбиаш, балки инчунин бо мардуми хунарманду химматбаланд, бо маҳсули аҷоибу гароиби хунармандону косибони гулдаст ва деҳқонони забардасташ дилу дидаи ҳамаро аз қадимулайём мафтун кардааст. **Кӣ** таърифу тавсифи бекасабу атлас, алочаю адрас, зарфҳои кулолии ин чоро нашунидааст? **Як** замонҳо **мисгарону дуредгарони** ин ҷо низ овозадор буданд ва намунаи маҳсули хунари онҳо ханӯз дар музейҳо намоиш дода мешавад.

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супориш

1. **Чорроҳа** аз **чор сӯ** аз ҷиҳати таркиб чӣ фарқ дорад?
2. Чаро дар ҷумлаи дуҷумла ду вергул гузошта шудааст?

10. *Чумлаҳоро бо истифода аз калимаю таркибҳои дар қавсбуда пурра гардонед ва нависед. Мубтадои чумлаҳоро аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.*

1. Ба ... чони одам сер мешавад.
2. ... сари сабз медиҳад бар бод.
3. ... сухан санчида гӯянд.
4. Сухан ... Лукмон хуш аст.
5. Ҳар сухан ... ҳар нуқта ... дорад.
6. Заҳри сухан ... мор бадтар аст.

(санчида, сухани нағз, забони сурх, макон, аз заҳри, мақом, аз даҳони)

Савол ва супориш

1. Кадом нуқта чумлаҳои матнро ба ҳам муттаҳид сохтаанд?
2. Ба мазмуни ҳикматҳо ҳамфикред ё не?
3. Дар асоси ҳикмати шашум андешаатонро мухтасар нависед.

11. *Шеърро бодикҷат хонед ва ҳар мисраи онро шарҳ диҳед. Сипас мубтадои чумлаҳоро ёфта, ҷойи онҳоро муайян кунед.*

Гул саҳар лаб во кунад аз хандаҳои офтоб,
Мекушояд сафҳаҳои фикри одамро китоб.
Рӯзгори одамӣ пур аз фарозу шебҳост.
То ба баҳре рӯд резад ҳаст дар ранчу азоб.
Тоб овардан ба ҳар як мушкилӣ шарт асту фарз.
Оҳан андар обу оташ саҳт ёбад обутоб.
Ноумедӣ дар раҳи умедҳо бошад хато.
Орзу хандад ба рӯят, гар кунӣ кори савоб.
Зиндагӣ побастаи хушкомию нокомиҳост.
Мол зери пӯст фарбеҳ шавад, гоҳе хароб.
Аз шитоби умру аз заъфи бадан ҳаргиз манол.
Сол дорад ҳам баҳору ҳам хазон андар ҳисоб.
Шодии рӯйи замин аз осмон н-афтодааст.
Аз ғами садсолаҳо шуд он бо ҳастӣ комёб.

Ашӯр Сафар

Савол ва супориш

1. Ба мазмуни мисраъҳои шоир розиед? Чаро?
2. Байти сеюмро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Дар маҷмӯъ чӣ натиҷа гирифтед аз шеър?
4. Чаро мубтадо дар ҷойҳои гуногун омадааст?

12. Порчаҳоро ифоданок хонед ва гӯед, ки чӣ ҳодисаи забонӣ бароятон ғайричашиқмошт буд. Сипас нависед ва зери мубтадоҳояш хат кашед.

1. Фигон мекашад бод. Чош медиҳад реғи нарми биёбонро. Меҳаросам аз ситезаи вай.

2. Нохост бод аз вазидан истод кард. Чашмони камнури пурашкамро бо сад азоб во мекунам. Осмони нилгун софу дилрабост. (Диловари Мирзо).

Мубтадо асосан дар аввал ва гоҳо дар байни ҷумла меояд: *Холдона андаке хомӯш истод. (У.К.) Ҷамон солҳо ҳам зиндагӣ барои ҳама як хел ҳамвор набуд. (У.К.) Вале вобаста ба мақсад гӯянда ва ё нависанда метавонад онро дар охири ҷумла орад. Дар ин сурат оҳанги хониши ҷумла тағйир ёфта, задаи мантиқӣ ба мубтадо меафтад. Ин ҳодиса ҳам дар назм ва ҳам дар наср дучор мешавад:*

Шоҳу барг баровард ин хабар. (У.К.) Ҳай калон шуда рафт шӯру гавго. (У.К.)

13. Байтҳоро ифоданок хонед ва шарҳ диҳед. Сипас мубтадоҳоро ёфта, таркиби онҳоро муайян созед.

1. Ҷавонони донандаи боҳунар
Нагиранд беозмоиш хунар.

Абулқосим Фирдавӣ

2. Наяндешӣ аввал чу дар пешаҳо,
Саранҷом пеш ояд андешаҳо.

Хусрави Деҳлавӣ

3. Яке пеши Сом омадӣ з-он ду мард,
Забон баркушодӣ ба гуфтори сард.

Абулқосим Фирдавӣ

4. Чамоли мардумӣ дар ҳилм бошад,
Камоли одамӣ дар илм бошад.

Носири Хусрав

*14. Матиро хонед ва муайян кунед, ки ҳикмати он дар чист.
Мухтасар мазмунашро нависед ва ба он ном гузоред.*

Шаҳрҳо мисли одамон нестанд. Одам ба дунё меояд, нашъунамо карда ба камол мерасад, нек ё бад муддате умр мебинад, пир мешавад ва баъд мемирад ва дафтари ҳаёташ ба ҳамин пӯшида мешавад. Фақат ному кори неки кас боқӣ мемонад.

Аммо шаҳрҳо таври дигаранд. Шаҳрҳо ба вучуд меоянд, обод мешаванд, мардуми зиёдеро ба дохили деворҳои худ гирифта мепоянд, баъд бо гузашти замон, дар натиҷаи задухӯрди ҳодисаҳо, ё бо лашкаркашии ягон сардори хунхор, ё ба сабаби ягон офати ногаҳонии табиӣ мемиранд, ба замин яксон мешаванд. Вале баъзе аз онҳо баъд аз муддате боз зинда мешаванд. Аз даруни сангу хоки харобаҳо сар бардошта аз нав, дар шакли сурати тозае ба сафҳои таърих қадам мегузоранд, арсаи воқеаҳои тоза, макону ҷойи исти одамони нав мегарданд, ки инҳо ҳар як бо қору кирдорҳои нек ё бади худ ба он шаҳр шуҳрати наве медиҳанд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Мубтадои ҷумлаи «**Дафтари ҳаёташ бо ҳамин пӯшида мешавад**»-ро ёбед.
2. Ба андешаи муаллифи матн розиед ё на? Чаро?
3. Кадом фикрҳоро қабул ва кадомашро рад мекунед?
4. Чаро шаҳрҳо вайрон мешаванд? Вайроншавии шаҳрҳоро пешгирӣ кардан мумкин аст ё на? Чӣ тавр?
5. Ободии шаҳру вайронӣ ба кӣ вобаста аст? Андешаи Шумо.

15. Матиро хонед ва маънои бардоштаатонро бо ифодаҳои худ бинвисед ва зери муфтадоҳояш хат кашед.

«Растанӣ», ки дар тоҷикӣ мегӯянд менависанд, дуруст нест. Бояд рустанӣ гуфта ва навишта шавад, зеро рустанӣ аз феъли рӯиш, рустан, рӯидан омадааст. Растанӣ аз феъли растан (раҳо шудан, раҳидан) сурат гирифтааст. Номи қахрамони Фирдавсӣ Рустами Дастон низ аз феъли растан омадааст, зеро паҳлуи Рудобаро шикофида, тифлро берун овардаанд, модар ба ҳуш омада:

Бигуфто: бирастам, ғам омад ба сар.

Ниҳоданд Растам-ш номи писар.

Аммо дар гуфтугӯ Растам ба Рустам бадал шудааст ва касе ҳаёл намекунад, ки Рустам аз «бирастам» гуфтани модар, яъне аз чордари растани Рудоба омадааст.

Лоиқ Шералӣ

16. Матиро бодикқат хонед ва ба он ном гузошта, мазмунашро мухтасар нависед.

Дар Суғд ҳеҷ яке аз маросимҳои бисёри суғдиён бо чунин фароҳӣ, шукӯҳ ва хуррамии тамоми халқ чашн гирифта намешуд, чунон ки Наврӯз гирифта мешуд. Марду занҳо, бачаҳо либосҳои рангоранги идона пӯшида ба сайри сахроҳо, боғу бӯстонҳо мебароманд ва ба шарафи вуруди тобистони Ҷайзбор таронаҳо мехонданд, бозиҳои гуногун барпо менамуданд. Меҳмондориҳо, зиёфатҳои ҳамдигарӣ авҷ мегирифтанд.

Ин чашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд: дар он ҷо созанда ва сарояндагон, гӯяндагон, раққосон, шаъбадабозон издиҳами халқро дилхуш мекарданд, пойга метохтанд.

Дар сояи садаи калон, рӯи тахтасуфаи баланд барои нахустпахлавони Суғд хони алвон густурда, дар лаълиҳои биринҷӣ нон, гӯшти пухта, кӯзай шароб гузошта шуда буд. Дар сари хон касе набуд, ҳуди паҳлавон дар як канори

сайргоҳ бо саворони Ихшид (лақаби подшоҳи Суғд) саргарми чавгонбозӣ буд.

Саворе чомаи абрешимини сабзу гулобӣ дар бар ва камарбанди нуқра дар камар, аспӣ саманди кашқаашро тунд ронда омаду дар пеши тахтасуфа пиёда шуд. Аспро набаст, чилавашро раҳо кард: чонварро ба нобаста истодан дар наздики соҳибаш аз аввал одат кунонда буд.

Аҳли чашн Виркани ревдодиро, ки дар маъракаҳо на як бору ду бор дида буданд, шинохтанд ва зуд бар вай гирд омаданд, зеро пай бурда буданд, ки пиёда шудани ӯ дар наздики хони зиёфати паҳлавони Суғд бесабаб нест. Виркан даст бар сина ниҳода, ба гирду пеш сӯйи марду занҳо салом кард ва ба болои тахтасуфа баромада нишасту аввал аз кӯза ба қоми калони сафолин шаробро пур рехта покиза дам кашид ва сипас нон ва гӯштро бо луқмаҳои калон-калон хӯрдан гирифт. Табъаш чоқ, чеҳрааш хандон буд. Аз издиҳоми мардумон ғалоғула, нидоҳои таҳсину тасанно баланд шуданд:

- Офарин, Виркани далер!
- Ҳамоварди Ёдхишетақ танҳо туй!
- Ту ӯро мағлуб мекуни!
- Худоён паҳлавонии Суғдро ба ту фармудаанд!...

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Наврӯз чӣ гуна чашн аст? Боз кадом чашнхоро ме-донед?
2. Ҳамаи чашнҳои миллиро эҳе кардан шарт аст ё не? Чаро?
3. Мазмуни матнро дар як сатр баён карда метавонед? Қувваи худро дар мухтасар навиштани муҳтавои матн бисанҷед.

14. Хабар

1. Дар бораи хабар чӣ медонед?
2. Чаро хабарро сараъзои ҷумла мегӯянд?
3. Хабар ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
4. Кадом ҳиссаи нутқ асосан ба вазифаи хабар меояд?
5. Хабар ба мубтадо чӣ робита дорад?
6. Чаро мубтадо ва хабарро асоси ҷумла мегӯянд?

1. Ҷумлаҳоро хонед ва савол гузошта, мубтадо ва хабари онҳоро муайян кунед. Гӯед, ки мубтадою хабар чиро ифода мекунанд.

1. Садриддин ба меҳмонхона даромад. 2. Ӯ ба Садриддин бодикқат нигоҳ карда истод. 3. Дар чашмони Садриддин об чарх зад. 4. Мунзим тухфаи хубе пешкаш карда буд. 5. Айнӣ Лоҳутиро чун устои шеър мешинохт. 6. Таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро маҷзонӣ буд. 7. Айнӣ аз ҳаёти оилавиаш хеле хурсанд ва хушвақт буд. 8. Аз мактаб омада мондани Лутфияро нафаҳмида монд.

Хабар сараъзои ҷумла буда, амал, ҳолат ва ё аломате-ро мефаҳмонад, ки ба мубтадо нигаронида шудааст. Хабар ба саволҳои чӣ кор мекунад?, чӣ шуд?, чӣ хел аст?, чӣ мешавад?, чист?, кист? ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ба вазифаи хабар асосан феъл серистеъмол буда, ҳиссаҳои дигари нутқ – исму сифат, шумораю ҷонишин масдар ва сифати феълӣ низ ба ин вазифа меоянд.

Аҳдия омад (чӣ кор кард?) Ромин хурсанд шуд (чӣ шуд?) Фаршед омада истодааст (чӣ кор карда истодааст?) Ҳаво гарм аст (чӣ хел аст?) Дунё сиёҳ, торик ва хомӯш буд (чӣ хел буд?) Ҳаво дигар шуд (чӣ гуна шуд?)

2. Матиро хонед, хабарҳояшро муайян кунед. Гӯед, ки дар хабари ҷумлаи якум ва чорум дар бораи амали кӣ сухан меравад (яъне мубтадояш кадом калима).

Аз манора чуфте кабӯтарчӯча овардам. Онҳоро ба рӯйи

хона сар додам. Онҳо мисли ману Аҳрор парвоз наомӯхта буданд. Аз одам рамида, гоҳ-гоҳ бол кушода, рӯ-рӯи хона мегаштанд. Дону обашон меодам ва ба даст гирифта, кӯдак барин ба синаам пахш мекардаму мебӯсидам. Яке набот-ранг ва дигарӣ сафед буд.

Сорбон

3. *Чумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, ба якдигар муқоиса кунед. Мубтадою хабари онҳоро шарҳ диҳед. Чӣ ҳодисаро мушоҳида кардед.*

Манучеҳр муҳандис мебошад.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб мебошад.
Манучеҳр муҳандис аст.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб аст.
Манучеҳр – муҳандис.	Манучеҳри мо – муҳандиси хуб.

4. *Матнро нависед, хабарҳоро муайян карда, ба зеранион хат кашед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.*

Субҳ надамида Ҳаким бедор шуд. Роҳи Қаҳқашон гӯё бо қади об боло мерафт. Ситораҳо ниҳоят бисёр ва осмон равшан. Тамошо кард, ба хаёл рафт, баъд ғанабаш бурд. Оби сой шаби дароз ўро алла гуфт. Акнун насими субҳ навозиш мекунад. Ба гӯши Ҳаким садои «ғув-ғув»-и ширдӯшӣ расид, чашм кушод, ки ситораҳо хеле кам шудаанд ва ситораҳои равшану хираи дур як-як аз чашми ў мегурезанд. Вале Ҳаким ба ситораҳо чандон аҳамият надода, бархост ва ба лаби об фуромад.

Сорбон

5. *Матнро хонда, ҷумлаҳои содаи хуллас баргардонед. Мубтадо ва хабарҳоро бо аломатҳои ишорат кунед.*

Намуна: Кӯҳҳои уфуқ дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд. – Кӯҳҳо пинҳон шуданд.

Сурхии охиринаи офтоб дар кафкҳои камдарками баҳри

осмон – дар абрпораҳо об шуда рафт. Ҳаво зуд торик мешуд. Ситораҳо ҳам кам-кам ба чашмакзанӣ сар карданд. Кӯхҳои уфук дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд.

Аммо дар боғи хочагии «Баҳори зиндагонӣ» гирду атроф рӯз барин равшан буд. Чароғҳои беадади электрикӣ хушнудона нурпошӣ мекарданд.

Коргарон пасу пеш ба лекторияи болокушоди боғ чамъ гардида буданд.

Пӯлод Толис

б. Ҳикояро бодикқат хонед ва хабарҳои онро муайян кунед ва нависед.

Овардаанд, ки Нӯшервони одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданду намак набуд. Ғуломе ба русто рафт, то намак орад.

Нӯшервон гуфт:

– Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад.

Ғуфтанд:

– Аз ин қадар чӣ халал ояд?

Ғуфт:

– Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст. Ҳар кас ки омад, бар ӯ мазида кард, то бад-ин гоят расид.

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе.

Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.

Ба панҷ байза, ки султон ситам раво дорад.

Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Чаро?
2. Моҳияти ҳикоя дар кадом ҷумлаҳо баён шудааст?
3. Ба андешаи нависанда розиед ё на? Чаро?
4. Муродифҳои **малик**-ро номбар кунед.

15. Хабарҳои феълӣ

1. *Чумлаҳоро хонда, хабарҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.*

1. Имшаб дугонаҳо ба театр рафтанд. 2. Занҷир ба чашми ҷавон нигарист. 3. Занҷир суханони ӯро шунид. 4. Манучеҳр ба деҳа рафтааст. 5. Хусрав касеро наранҷонидааст. 6. Шоира навигариҳои соҳаро ба маълумоти ҳамкоронаш расониданӣ аст. 7. Сафар имсол ба деҳааш рафта наметавонад. 8. Ҳамсоияи мо як ароба гӯзапоя харида овард.

Хабарҳои феълӣ ҳам сода ва ҳам таркибӣ мешаванд. Хабарҳои феълӣ сода ба воситаи яке аз шаклҳои феълӣ ҳамаи সিғаҳо ифода меёбанд: *Восеъ боз ба Шоҳи Зинда рафт. (С.У.) Назир хомӯш менишаст. (С.У.)*

Аз ин мисолҳо равшан аст, ки дар хабари содаи феълӣ маънои луғавӣ ва грамматикӣ хабарҳо бо як калима ифода меёбад.

Хабарҳои феълӣ таркибӣ аз ду ва зиёда феълҳо (феълҳои ёридиҳандаю масдар) ташкил меёбанд: *Зардолуҳо ба шукуфтан сар карда будаанд. (С.А.) Устоамак нақиҳҳои тайёршударо гирифта мебурд. (С.А.) Падарам ба Маҳаллаи Боло рафтани хост. (С.А.)*

Феълӣ ёридиҳанда аломати грамматикӣ (сиға, замон, шахс ва шумора)-ро ифода карда, ҳамчунин ба оғоз, анҷом ва давомнокии амал ишора менамояд.

2. *Матнро хонда, хабарҳои феълӣ сода ва таркибӣ онро ёбед ва шарҳ диҳед.*

Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ гӯра бастанд, дарахтони хасактут барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд; ҷӯйи Мазрангон бо лойоби селоби баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид; деҳқонон ҷуфт мебастанд, замин меронданд, дандонамола мекарданд ва мекиштанд; фароштурукҳо лойҳои шиттаро ба шакли пунбадона лӯнда карда оварда, дар шифтҳои

хонаҳо – дар паҳлуи болорҳо бо камоли маҳорат ба тарзи нимкишти барои худ хона месохтанд. Лаклакҳо бар пештоқи дарвозаи мазор барои худ ошона мебастанд ва аз дарёбод, аз миёни сузорҳо морҳои обиро шикор карда оварда меҳӯрданд. Мурғони титави товусранг, ки болу парҳояшон бо рангорангтобӣ назаррабо буданд, аз лаклакҳо хӯсида, аз таги буттае ба таги буттаи дигаре меҷаҳиданд ва бо қақоси хаячономези худ ҳамчинсхояшонро аз хавф огоҳ мекарданд. Хулоса, аз одамон гирифта то парандагон ва растаниҳо – ҳама чиз дар ҳаракат буд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар матн хабарҳои феълӣ сода бештар истифода шудаанд ё таркибӣ?
2. Фарқи хабарҳои содаро аз таркибӣ дар чӣ мебинед?
3. Хабарҳо – феълҳои матн асосан чӣ маъноҳоро ифода мекунанд?
4. Мухтасар мушоҳидаи худро аз фасли баҳор нависед.

3. Матиро бодикҷат ва бо риояи оҳанг хонед. Хабарҳои феълӣ онро муайян карда, дар сутуни якум сода ва дар дуюм таркибиро нависед.

Худхуд гуфт:

– Овардаанд, ки занбӯре дар саҳро мӯрчае дид, ки ба хазор ҳила донае сӯйи хона мебурд, гуфт:

– Эй бародар, ин чӣ машаққат аст, ки ту ихтиёр кардаӣ ва ин чӣ азоб аст, ки ту баргузидаӣ? Биё то ҷойи хӯроку нӯшоки ман бинӣ, ки то аз ман бознамонад, ба подшоҳон нарасад.

Худ паридан хост ва мӯр аз паси ӯ давидан гирифт. Чун ба дӯкони қассобе расид, бар гӯшт нишаст. Қассоб корде бизад ва занбӯрро ба ду нима кард ва бар замин андохт. Мӯр чун он ҳол бидид, дардавид ва пойи занбӯр гирифт ва мекашиду мегуфт: Мол ҳар ҷо чарад, он ҷо сар мениҳад.

Савол ва супориш

1. Ҳикмати ин матн дар кадом ҷумла ифода шудааст? Хулосаи шумо чист?
2. Ҷумлаи охиrho бори дигар хонед ва гӯед, ки хабарҳо ба ҷумла чӣ оҳанге бахшидаанд.
3. **Овардаанд**–ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?

4. *Феълҳои рақсидан, гиристан, хандидан, бозидан-ро аз рӯйи намунаи зер ба ду шакл навишта, бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.*

Намуна: Бозидан – бозӣ кардан. Ҳакими хаваскор нақши профессорро бисёр нағз бозӣ кард.

5. *Порчаи манзумро ифоданок хонед ва хабарҳои феълӣ онро муайян кунед. Чаро дар ин порча бештар хабарҳои сода истифода шудаанд?*

Чу беҳ гаштӣ, табиб аз худ маёзор,
Ки беморӣ тавон будан дигар бор.
Чу борон рафт, боронӣ маяфкан,
Чу мева сер хӯрдӣ, шох машкан.
Чу хирман баргирифтӣ, гов мафрӯш,
Ки дунҳиммат кунад неъмат фаромӯш.
Манех бар рӯшноӣ дил ба як бор,
Чароғ аз баҳри торикӣ нигах дор.
Нашояд, к-одамӣ чун курраи хар
Чу сер ояд, нагардад гирди модар.
Вафодорӣ куну миннатшиносӣ,
Ки бадфарҷомӣ орад носипосӣ.
Ҷазои мардумӣ чуз мардумӣ нест,
Ҳар он к-ӯ ҳақ надонад, одамӣ нест.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

боронӣ – либоси намногузари маҳсус
дунҳиммат – пастҳиммат, фурумоя, хасис
миннатшиносӣ – миннатдорӣ, сипосгузорӣ
бадфарҷомӣ – бадоқибатӣ, баданҷомӣ

Савол ва супориш

1. Байтхоро шарҳ диҳед.
2. Шумо ба мазмуни байтҳо розиед? Чаро?
3. Курра аз кура чӣ фарқ дорад?

16. Хабарҳои номӣ

1. *Чумлаҳоро хонед ва хабарҳоро ёфта, шарҳ диҳед.*

1. Оянда Қоришкамба буд. (С.А.) 2. Ман муаллими мактаби миёна ҳастам. (Ҳ.К.) 3. Замин саҳт, осмон баланд. (Зарб.) 4. Соат ҳашт буд, аммо мудири банк наёмад. (С.А.) 5. Акнун калони хона манам. (С.У.) 6. Сулҳ чароғи раҳи оянда аст, Сулҳ зи хушбахтӣ намоянда аст. (А.Ш.)

Хабарҳои номӣ бо ҳиссаҳои номии нутқ (исм, сифат, шумора, зонишин) ва сифати феълию масдар ифода меёбанд:

Ҳамин ҷавон Абӯалӣ ибни Синост. Ҳавои ин ҷо гарм аст. (С.А.) Воқеа чунин буд. (С.У.) Падарам саҳт гамгин шуд. (С.У.)

Хабарҳои номӣ се шакли ифода доранд:

а) ҳиссаҳои номии нутқ бе ягон ёридиҳанда меоянд: Мирзо Турсунзода – **шоир**. Панҷ карат шаш – **сӣ**. Бо-бокалон – **сарвар**. Ҳаво **соф**. Пешсафи синф – **шумо**.

б) ҳиссаҳои номии нутқ бо бандакҳои хабарӣ меоянд: Сардори синфи мо **Аҳмад аст**. Ман **коргарам**. Рақами ҳавлии мо **бист аст**. Шаҳри Душанбе зебост.

в) ҳиссаҳои номии нутқ бо феъли ёридиҳанда, бештар бо будан меоянд: *Пойтахти Тоҷикистон Душанбе мебошад. Тирезаи хона кушода буд. Ҳоло замин лой будагист. Хона нимторик буд. Ман муаллим ҳастам.*

Хабарҳои номӣ аз ҷиҳати соҳт сода ва таркибӣ мешаванд: Ман – коргар. Ҳаво соф аст.

Дар ин чумлаҳо **коргар** ва **соф** аст хабари номии сода мебошанд.

2. *Чумлаҳоро нависед, хабарҳои номӣ ва мубтадои ҳар кадоми онҳоро ишора кунед.*

1. Китоб сарчашмаи дониш аст. 2. Хурсандии ту хурсандии ман аст. 3. Қитъаи шашуми олам Антарктида мебошад. 4. Босфор гулугоҳи пайваस्तкунандаи баҳрҳои Сиёҳ ва Мармар. 5. Дӯст ва маслиҳатчи ман падарам. 6. Як чодари зангорӣ, шабҳо пуру рӯз холӣ.

Хабарҳои таркибии номӣ аз феълҳои ёридиҳандаю бандакҳои хабарӣ ва чузъҳои номӣ таркиб меёбанд.

Чузъи номии онҳо дорои маънои луғавӣ буда, маънои грамматикашон ба воситаи феълҳои ёридиҳандаю бандак ифода мегардад: *Шаб таби Ҳоҷиумар баландтар шуд (С.У.). Дунё сиёҳ, торик ва хомӯш буд (С.А.). Шохӯда хеле дар изтироб буд (Ф.М.). Мақсади ин китобча хонандагонро ... бо ҳаёт ва фаъолияти адабии А. Дониш ошно кардан аст (С.У.).*

3. *Чумлаҳоро нависед ва хабарҳои таркибии номии муайян карда, шарҳ диҳед.*

1. Баъдтар рафта-рафта вазнин ва халим шуда монд. (Ф.М.) 2. Карим ва Асо ёрӣ доданӣ шуданд. (Ҷ.И.) 3. Дар кӯчаҳо намояндагони бисёр миллатҳоро дидан мумкин аст. (Ҷ.О.) 4. Ў шакку шубҳаи худро изҳор карда наметавонист. (С.У.)

Дар ҳолатҳои зерин дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта мешавад:

а) агар ҳар ду сараъзо бо исми ифода ёфта, бошанд: *Душанбе – пойтахти Тоҷикистон. Сулҳи пойдор – осудагии рӯзгор.*

б) агар ҳар ду сараъзо бо шумораи ифода шуда бошанд: *Ду карат ду – чор. Ду понздаҳ – як сӣ.*

в) агар мубтадою хабар бо масдар ифода шуда бошад: *Дили дӯстон озурдан – душманон шод кардан (Зарб).*

Дар ҳолатҳои зерин тире гузошта намешавад:

а) агар хабар бо сифат ифода шуда бошад: *Замин сахт, осмон баланд.* (Зарб.) *Косаи шир оболуд, Танбалхӯча хоболуд.*

б) агар хабар бо пайвандаҳои **чун, мисли** алоқаманд шуда бошад: дастонаш **мисли ях.**

4. Аломати тиреро дар ҷойҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Беҳи давлат тани сиҳат. 2. Тани сиҳат ганчи равон. 3. Фарзанд меваи умр. 4. Ба дӯст ҷафо кардан ба душман вафо кардан. 5. Каримов муаллим. 6. Ду карат ду чор. 7. Дил қавӣ, сина соф, тан солим, мағз пур, хуш тез, ақл расо. (П.С.)

5. Ҷумлаҳоро хонед, хабарҳои онҳоро ёбед ва муайян кунед, ки номинд ё феълӣ.

1. Шоҳаки Ранда устои гулдаст буд. 2. Муғул як лаҳза харфе ба забон оварда натавонист. 3. Чашмони пистамонанди Туғай аз хайрат шакли чормағзро гирифтанд. 4. Чанд мурғ аз рахнаи чиғдевор гузашта, пӯсҳоро нӯл задан гирифт. 5. Олам барои ман Сармадеҳ аст, зеро ман дигар кӯҳеву дехеро надидаам. 6. Меғуфтанд, ки мӯйсафед сад сол дорад. (Баҳманёр) 7. Илм равшанӣ аст, нодонӣ торикист. (Зарб.) 8. Хоксорӣ – зебу зинати инсонӣ. (Зарб.)

6. Ҷумлаҳоро нависед ва зери хабарҳои номӣ хат кашида, сохти онҳоро муайян кунед.

1. Рафиқи ман – Солеҳ. (С.У.). 2. Дар баҳор рафтани нағз. (С.У.) 3. Ҷӯра Холдоров бисёр ғамгин буд. (С.А.) 3. Ниятам хамин буд. (С.У.) 5. Савдогарон даҳ нафар буданд. (С.А.) 6. Дараҷаи устод ва шогирди қариб баробар шуд. (С.А.)

7. Матнро бодикқат хонед ва хулосаатонро баён кунед. Феълҳои матнро ёбед ва шарҳ диҳед.

Ҳеч чондоре бе обу ҳаво зиндагӣ карда наметавонад, инчунин фарзандони одам низ беилму маърифат зиндагӣ кар-

да наметавонанд. Қавми беилм имрӯз ё фардо маҳкуми заво-
ланд. Аз ин чост, ки мо – Туркистониён аз беилмӣ ва чаҳолат
аввал шаҳр-шаҳр, қаря-қаря ва фирқа-фирқа шуда, якдигар-
ро задем, якдигарро куштем, хонаи якдигарро тороч ва яғмо
кардем, ирзу номуси якдигарро барбод додем, оқибат ба
зери бандагии давлати мустабиддаи Рус афтодем. Боз хушёр
нашудем, боз ба хонахаробии якдигар кӯшидем, барои маҳв
кардани якдигар ба пӯлисҳо, ба жандармҳо ба хафяҳои дав-
лати мустабиддаи Рус ёрӣ додем ва дар солҳои охири баъзе
мутафаккирони аз байни мо сар барзада, дарди моро ба худи
мо нишон доданд, давои ин дард илму маърифат буданро ба
мо фаҳмонданд ё хостанд бифаҳмонанд, мо чун омосдоре,
ки дар муқобили ништари чарроҳ мешӯрад, ғавғо мекунад,
шӯридем, ғавғо барпо кардем. Табибони худро «ин кофир,
ин ҳадид, ин даҳрӣ, ин зиндик...» гуфтем. Рӯз ба рӯз ахлоқи
мо фосидтар, бозори амну амони мо косидтар шуд. Дар бо-
лои асорати сиёси асорати иқтисодӣ ҳам мисли як занҷир ба
гардани мо афтодан гирифт.

Садриддин Айни

Луғат

ирз – номус, обрӯ, шараф

мустабидда – ҳокими мутлақ, худсар, худрой

омосдор – варамнок

даҳрӣ – шахсе, ки оламро абадӣ мешуморад; беҳудо, бедин

зиндик – бедин, беҳудо

косид – беравнақ, беривоч

асорат – асирӣ, бандагӣ, гуломӣ

Савол ва супориш

1. Ҳадафи нависанда чист?
2. Моҳияти масъала дар кадом ҷумла баён шудааст?
3. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?
4. Пасти ахлокро дар чӣ мебинед?

8. *Ҷумлаҳоро хонед ва чӣ гуна сурат гирифтани мувофиқати*

хабару мубтадоро шарҳ диҳед.

1. Офтоб аз тегаи кӯҳ ду баробари найза боло шуд.
2. Шеърҳо хуб буданд.
3. Ҷӯрабек ин ҳикояро медонист.
4. Домулло (Турсунзода) масъалаи баланд бардоштани маданияти сухани тоҷикиро ба миён гузоштан.
5. Сухбати дусоатаро устод чамъбаст карданд.
6. Мо чор нафар будем. (Убайд Раҷаб)

Дар ҷумла одатан хабар аз рӯйи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. *Ман аввалин маротиба аз минбари баланд шеър хондам. (У.Р.) Мирзокалон Атоӣ назди устод омад. (У.Р.) Ситораҳо ба чашмакзанӣ сар карданд. (П.Т.)*

Ҷонишини Шумо агар ба маънои эҳтиром шахси дуюмро ифода кунад, хабар дар **шакли чамъ** меояд: *Шумо бо падари ман дар кучо чӣ гуна ҷӯра шуда будед. (С.А.)*

Ҷонишини мо дар мавриди хоксорӣ чун ҷонишини шахси якум омада метавонад ва дар ин ҳолат хабар ба мубтадо мувофиқат мекунад: *Мо ҳамаи эродҳоро ба ҳисоб мегирем.*

9. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Дар хусуси мувофиқати хабар бо мубтадо ба чӣ хулоса омадед?

1. Мардум аз ваҳми ҷон ба вайрон кардани иморат даромаданд. (С.У.) Мардум намефаҳмад. (С.А.) 2. Тӯда ба Шӯрои деҳа наздик расиданд. (С.А.) Тӯда аз ҷунбиш бозмонд. (С.А.) 3. Ҳама ӯро мешиносанд. (С.А.) Ҳама баробар ба ҳаяҷон омада буданд. (Р.Ҳ.) 4. Пода аз чаро баргашт. (Ҷ.И.) Дар даштҳо рамаҳои гӯсфандони ӯ чарида мегарданд. (С.А.)

10. Матро хонед ва ба мувофиқати хабару мубтадо диққат диҳед.

Рафиқи азиз, мухтарам устод Айни!

Хати Шуморо гирифта, аз меҳрубониатон бисёр хурсанд ва аз муждаи сихату саломатиатон хеле шод шудам. Дина чаҳоруми декабр аввалин рӯзе буд, ки бе табу бе дарди дил ба сар бурдам. Дар ҳамин рӯз хати Шумо расид. Ман

ҳоло дарди дилро мудово карда бошам ҳам, тамоман сиҳат шудаам гуфтан мумкин нест. Чӣ бояд кард? Ҳадаи дӯстонаи Тоҷикистонро бояд қабул кунам.

Ҳоло ман ба давом додани песа ва навиштани сенария сар кардам. Аммо ҳанӯз ба ин кор гарм нашудаам. Дар муддати беморӣ табиист майна хаста шудааст. Бачаҳо ҳама бемор буданд. Ҳоло фақат Гевак каме сармозадагӣ дорад. Боқӣ сиҳат шуданд. Дар Сталинобод ба воситаи гирифториҳои фикр ва беморӣ ғафлати калоне аз ман сар зад, ки китоби худро ба Шумо тақдим накардам. Ҳоло як чилд ёфтам, ба хидмати Шумо ҳада мефиристам. Умед аст, ки онро қабул кунед.

Ба азизони меҳрубон Холидаҷон, Камоли некӯхисол ва Лутфияи маҳбуба саломи амакашонро бирасонед. Ба хидмати модарашон аз тарафи Бону саломи дуру дароз бирасонед.

Бо салом ва эҳтироми дӯстона Лоҳутӣ

11. Чумлаҳоро хонед ва ҷойи хабарро муайян кунед.

1. Дили Восеъро фикру хаёлҳои изтиробангез меҳарошанд. (С.У.) 2. Зимистони хуноки сарбарф омад. (С.У.) 3. Бурданд паямбарону покони, аз беадабон ҷафои бисёр. (Саъдии Шерозӣ) 4. Қитъаҳоро сайр кардам дар ҳавову дар замин, Сайр кардам бо баду неки ҷаҳон гаштам қарин. (М.Т.)

Аъзoi пайрави чумла

Чумла аз сараъзо (мубтадо ва хабар) ва аъзoi пайрави чумла таркиб меёбад. Сараъзо асоси чумла ҳисоб ёфта, аъзoi пайрав (пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол) онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд. Маъно ва муносибати грамматикии аъзoi пайрави чумла ба воситаи савол муайян карда мешаванд. Масалан, дар чумлаи «Шодигули панҷсола хандону шукуфон дарро кушод». Дар ин чумла ба ғайр аз мубтадо (Шодигул) ва хабар (кушод) чунин аъзoi пайрав ҳастанд: пуркунанда (дарро), муайянкунанда (панҷсола) ва ҳол (хандону шукуфон) ҳастанд.

17. Пуркунанда

1. Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд.

1. Ман **хатро** хондам. (С.А.) Шодӣ **Каримабонуро** нағз мешинохт. (Ҷ.И.) Писару модар **боборо** гусел карданд. (Ф.Н.)

2. Файзи пагоҳӣ ба **даштрӯя зебӣ** мебахшид. (Р.Ҷ.) Равшан аз хона **палос** баровард. (С.У.) Абӯалӣ **бо танбӯр** нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

Пуркунанда предметеро ифода мекунад, ки таъсири ҳаракат ва амали чумла ба он равона карда шудааст. Пуркунанда ба саволҳои чиро?, киро?, кӣ?, чӣ?, бо кӣ?, бо чӣ?, ба кӣ?, ба чӣ?, аз кӣ?, аз чӣ?, дар бораи кӣ?, дар бораи чӣ? ва ғайраҳо ҷавоб мешавад: *Ҷ бо Гулбону (бо кӣ?) бозӣ карданро (чиро) дӯст медошт. (А.Д.) Ман падар, модар ва бародар (кӣ?) дорам. Ҳанифа аз мағоза китоб (чӣ?) харид. Рангурӯйи Ҳамид аз сурхӣ (аз чӣ?) ба сафедӣ (ба чӣ?) майлнамуд. (П.Т.)*

Пуркунанда бештар ба феъл – хабари чумла тобеъ буда, онро пурра мекунад: *Ватанро дӯст медорам. Чиро дӯст медорам? Ватанро.*

2. Ба саволҳо ҷавоби пурра навишта, мубтадо, хабар ва пуркунандаҳои онро ишорат кунед.

Намуна: Салим ба бародараш чӣ овард? – Салим ба бародараш бозича овард.

1. Шумо киро бештар эҳтиром мекунед? 2. Шумо ба кӣ пайравӣ карданӣ ҳастед? 3. Муаллим дирӯз ба шумо чӣ супурда буд? 4. Шумо аз чанд ба чанд кадам гузоштед? 5. Шумо дар кадом кор фаъол мебошед?

3. *Чумлаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед, ба калимаҳои ишораи саволҳои мувофиқ гузored ва мулоҳизаатонро гӯед.*

1. Шодӣ аз бистари беморӣ хест.	1. Ӯ аз беморӣ чанд вақт ба дарс наомад.
2. Чамшед бо дӯстонаш суҳбат мекард.	2. Одам бояд бо мулоҳиза гап занад.
3. Соли 1967 ба М. Турсунзода номи Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ дода шуд.	3. Алпинистон ба куллаи ба номи М.Турсунзода баромаданд.

4. *Шеърро ифоданок хонда, пуркунанда ва мубтадоҳоро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ муассирят бахшидаанд.*

Панди дерин

Одами баднафсро нони даҳонаш мекушад,
 Шахси бадгуфторро захми забонаш мекушад.
 Шавку шӯри навҷавониро пайи ишрат мабар,
 Бедабро чунбиши хуни ҷавонаш мекушад.
 Кӯдаконашро агар н-омӯхт одобе падар,
 Оқибат ноодамии кӯдаконаш мекушад.
 Мебарӣ бо худ камон, аз тири он андеша кун,
 Марди беандешаро тири камонаш мекушад.
 Гар шиновар хешро бар сели дарё мезанад,
 Ҳалқай гирдоби дарёи равонаш мекушад.
 То ки қад боло кунад, по монд дар болои дӯст.
 Бевафоро дар чудой душманонаш мекушад...

Сафармуҳаммад Айюбӣ

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои шоир розиед ё не? Чаро?
2. Нони даҳон магар одамро мекушад? Шарҳ диҳед.
3. Хабарҳои такроршуда ба шеър чӣ таъсир бахшидаанд?

5. Матнро бодикқат хонед ва муайян кунед, ки дар бораи кадом мактаб сухан меравад? Пуркунандаҳоро ҷудо карда нависед.

Ман ба мактаб даромадам. Ҳамроҳи ман падарам як лаълӣ кулчаву мавизро ба як дастархон печонида, ҳалвой гӯён бурда буд. Мактабдор дастархонро кушод, яке аз кулчаҳоро шикаста, қадре худаш хӯрд ва падарамро ҳам таклиф кард, падарам ҳам як бурда хӯрд. Пас аз он як кулчаи дигарро चुнон реза кард, ки гӯё ба мурғон медода бошад ва он нонрезаҳоро ба ҳар тарафи мактаб ба болои бачагон пош дод.

Дар ин вақт як занзанӣ, чомадарронӣ, рӯйханҷолкунӣ ва чашмкание буд, ки дар даруни мактаб пайдо шуд. Ба болои ин доду фарёд, оху фиғон, гираву зории бачагон гӯё боми мактабро ба ҳаво мебардошт.

Ин шӯру ғавғо бар болои нонрезаҳое буд, ки мактабдор аз ҳалвоии ман ба бачагон бахшиш карда буд...

Садриддин Айни

Пуркунанда асосан ба воситаи исму ҷонишинҳои шахсӣ ифода меёбад. Ҳиссаҳои дигари нутқ замоне ба вазифаи пуркунанда меоянд, ки агар мафҳуми исми пайдо кунанд. Гулрӯро аз ҳафтсолагӣ ба мактаб доданд. (Р.Ҷ.) Дуконро рӯзона баста монда намешавад. (С.А.) Мо дар пеши чароғ рӯро дидем. (С.А.) Ромин бо бобояш бозӣ карданро дӯст медорад. Фаршед ҳамеша ба калонсолон салом медиҳад. Аҳдия даҳро пур кард. Отифа хонданро дӯст медорад.

б. Матнро хонед ва ба мазмуни он диққат диҳед. Гӯед, ки чаро дар ҷумлаи сеюм якчанд пуркунанда истифода шудааст.

Меҳнати даст ва меҳнати тафаккур ин ду чиз тамоми ҳаёти эҷодии Пайравро фаро мегирифт. Ӯ байтеро ба охир нарасонида, ба дарёи фикр ғўтавар мешуд. Соатҳо хомӯш мегашт, баъзан мисраеро борҳо такрор менамуд, гаштаву баргашта оҳанги калимаҳоро месанҷид, ҷойи онҳоро тағйир меод, чилваи онҳоро гӯё ба пеши назар меовард ва ба ҷӣ гуна садо додани онҳо гӯё гӯш мениҳод, гӯё лаззати ҳар як калимаро чашида меид, рангу тобиши онҳоро муоина мекард. Шиносоӣ ва дӯстӣ бо Пайрав барои ман дар муддати тамоми ҳаёт як мактаби омӯзиши маҳорати шоирӣ гардид.

Муҳиддин Аминзода

Савол ва супориш

1. Пуркунандаҳои матнро нависед.
2. Лаззати ҳар калимаро чашидан ҷӣ маъно дорад?
3. Борҳо такрор кардану санҷидани калимаҳо ҷӣ аҳамият дорад?
4. Дар навиштору гуфтор ин тартибро риоя мекунед? Чаро?

18. Пуркунандаи бевосита ва бавосита

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро бодикҷат хонда, ба якдигар муқоиса кунед. Чаро пуркунандаҳои сутуни дуюм пасоянди «ро» доранду сутуни якум не. Мулоҳизаатонро гӯед.

1. Иброҳим аз телевизор филм тамошо кард.	1. Иброҳим аз телевизор филми «Чапаев»-ро тамошо кард.
2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоб тухфа карданд.	2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоби «Тобистон»-ро тухфа карданд.
3. Ошпаз пиёз реза кард.	3. Ошпаз пиёзро реза кард.

2. Зарбулмасалҳоро хонед ва шарҳ диҳед. Бо кадом пешояндҳо таркиб ёфтани пуркунандаҳоро гӯед ва андешаатонро дар бо-

раи вазифаи пешояндҳо баён кунед.

1. Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан.
2. Бе меҳнат роҳат муяссар намешавад.
3. Ба ҳикмат ҳалли ҳар мушкил тавон кард.
4. Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад.

Пуркунанда ду хел мешавад: бевосита ва бавосита. Пуркунандаи бевосита предметро ифода мекунад, ки амали феъли гузаранда ба он равона шудааст. Пуркунандаи бевосита ду шакли ифода дорад:

а) бо пасоянди – ро: *Аҳмадро дидам. Хатро хондам.* (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои киро?, чиро? ҷавоб мешавад. Киро? – *Аҳмадро*, Чиро? – *хатро*);

б) бе пасоянд: *Вай мактуб хонд. Ман хоҳар дорам.* (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои **чӣ?** ва **кӣ?** ҷавоб мешавад. **Чӣ хонд?** – *мактуб*. **Кӣ дорам?** – *хоҳар*).

Бо пасоянди – **ро** ва бе он омадани пуркунандаи бевосита ба маълум будан ва ё ба маънои умумӣ истифода шудани пуркунанда вобаста аст: *Ман хатро хондам.* Дар ин ҷумла дар бораи **хати муайян** сухан меравад, ки пуркунанда ҳатман пасоянди – **ро** мегирад.

Вале дар ҷумлаи «*Ман хат хондам*» умуман гап дар бораи хондани мактуб меравад. Дар сурати муайян набудани хат пуркунанда бе пасоянд дар паҳлуи хабар меояд. Ҳамин ки аз паҳлуи хабар дур рафт, ҳатман пасоянд мегирад.

3. Матнро хонед ва мазмуни онро мухтасар нависед. Сипас пуркунандаҳои бевоситаро аз матн ва навиштаи худ ёбед ва ба ҳар кадом савол гузored.

Подшоҳро нард бохтану шатранҷ бохтан ва май хӯрдану гӯй задан ва шикор кардан пайваста набояд, зеро ки ўро аз қорҳо боздорад. Ҳар қореро вақтест. Чун вақт набошад, суд зиён гардаду шодӣ ғам шавад. Аммо хусравони пешин рӯзро ба ҷаҳор қисмат карданд: як баҳра Эзидро парастидандӣ ва тоат кардандӣ, як баҳра андар подшоҳиву мулки хеш назар кардандӣ ва мазлумонро дод бидодандӣ ва доноёну хирад-

мандон тадбир кардандӣ ва фармонҳо додандиву номаҳо навиштандӣ ва расулон фиристодандӣ. Ва баҳраи севум аз хӯрдану хуфтан ва аз ин чаҳон баҳра баргирифтанд дар шо-дию хурраи будандӣ. Ва баҳраи чаҳорум ба шикору чавгон задан ва он чи бад-ин монад машғул гаштандӣ.

Баҳроми Гӯр рӯзгори хеш ба ду ним кардӣ: як ними рӯз кори мардумон гузоридӣ ва як ними рӯз биосудӣ ва андар ҳама подшоҳии ӯ касе рӯзи тамом кор накардӣ.

Нӯшеровони одил фармуда буд, то бар баландӣ рафтандӣ ва аз хонаҳое, ки дуд барнаомадӣ, бипурсидандӣ, ки чӣ бу-дааст. Агар андар ғаме будандӣ, он аз эшон баргирифтӣ.

Ва набояд ки ҳеч подшоҳе раво дорад, ки омилони вай аз раият чизе ба ноҳақ биситонанд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Луғат

дод додан – адолат кардан, шафқат намудан

расулон – қосидон, фиристода

омилон – ҳокимон, намояндагон, вакилон, андозгирон

Савол ва супориш

1. Кадом номро ба матн мувофиқ медонед? Чаро?
2. Ба тақсимоти вақт розиед? Шумо мебудед, вақтро чӣ тавр истифода мебаред?
3. **Машғул гаштандӣ** ва ба ин монанд ифодаҳоро дар забони имрӯза чӣ гуна баён мекунанд?

4. *Матиро нависед, мубтадою хабар ва пуркунандаҳои бево-ситаро ишорат кунед.*

Тирамоҳ. Санглох шудгор шуд. Боз як раҳ ронда, гандуми тирамоҳӣ мекорем, вале тухмӣ ба замин наафтада, Муҳаммади ба чанг даъват карданд... Ман бояд шабу рӯз кор кунам. Ҳамин тавр ҳам мешуд. Ман трактор мерондам. Пирамарде тухм мепошид, як чуфт барзагов мола мекард. Села-села кабӯтарон дон мечиданд. Қаровул кабӯтаронро «ҳой-ҳой» гуфта пеш мекард...

Сорбон

Савол ва супориш

1. Дар ҷумлаи дуҷум **санглох** кадом аъзои ҷумла аст?
2. **Боз як раҳ**, яъне чӣ?
3. Ҷумлаи охири содаи тафсилӣ ё хуллас аст?

5. *Ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки калима ва ифодаҳои зерин дар онҳо ба вазифаи пурқунандаи бевосита оянд. Бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудани пурқунандаи бевоситаро шарҳ диҳед:*

Худ, Аҳмад, боғбон, хондан, дах.

6. *Ҷумлаҳоро нависед ва дар зерин мубтадою хабар хат кашед. Ба шакли пурқунандаҳои дар аввали ҷумлаи 4-5 омада диққат диҳед.*

1. Файзи пагоҳӣ ба даштрӯя зебӣ бахшид. (Ф.Н.) 2. Дониш талабу бузургӣ омӯз. (Низомӣ) 3. Барои дӯстон ҷонро фидо кун, Валекин дӯст аз душман ҷудо кун. (Ҷомӣ) 4. Оқилро пурсиданд, ки некбахт кисту бадбахтӣ чист? (Саъдӣ). 5. Занро ном Зебӣ буд. (Ҳ.К.) 6. Пойи мору шири мурғу нони мулло кас надид. (Зарб.)

7. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро бо риояи оҳанг хонед ва мубтадою пурқунандаи онҳоро ёфта, савол гузаред.*

1. Хабарро Хусрав навишт.	1. Хусрав хабарро навишт.
2. Котиб қарорро хонд.	2. Қарор хонда, шуд.
3. Талабагон вазифаро иҷро карданд.	3. Вазифа аз тарафи талабагон иҷро карда шуд.
4. Одамон меваҳоро ғундоштанд.	4. Меваҳо ғундошта шуд.

Пурқунандаи бавосита ашӯро нишон медиҳад, ки таъсиру амалиёти хабари ҷумла ба он бо воситаҳои гуногун мегузарад.

Пурқунандаҳои бавосита бо исм, ҷонишину масдар ва бо ёрии пешояндҳо ифода меёбад.

Ин пурқунандаҳо барои он бавосита ном доранд, ки

онҳо таркибан аз калимаи мустақил бо пешоянд ва баъзан пасоянд ташкил меёбанд (*аз вай, бо қалам, ба хондан, аз Аҳмад*).

Пуркунандаи бавосита ҳамроҳӣ, воситаи иҷро, сарчашмаи амал ва ғайраро мефаҳмонад:

I. 1. Мо ин хабарро аз одамон фаҳмидем. 2. Сардор аз қору бори коргарон нақл мекард.

II. 1. Ба ӯ мехонд дарси навҷавонӣ. (М.Т.) 2. Ҳайдар ба ҳикоятҳои худ давом намуд. (С.А.) 3. Мо ба ёрӣ додан ҳозирем. (С.А.) 4. Худи ӯ ба хатнависӣ машғул шуд. (С.А.)

III. 1. Умрихола, Юнусбобо бо Сафар хушбошӣ карданд. (Ф.Н.) 2. Абӯалӣ боз бо танбӯр нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

IV. 1. Бе коргарон ҷаҳони ободон нест. (А.Л.) 2. Нест ба кас бе ту нишоги ҳаёт, Бе ту набошад ба халоқи нишот. (М.Т.)

8. Ҷумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳои бавоситаро ёфта, ба зерашон хат кашед. Пешояндҳои онро шарҳ диҳед.

1. Ман барои бо муаллимам Азиз Карим хайрухуш кардан ба шӯбаи маориф даромадам. (С.У.) 2. Бо некон нек бошу бо бадон бад. (Зарб.) 3. Нигоҳ кардам, ки аз нух понздаҳ дақиқа гузаштааст. (Ҷ.И.) 4. Пӯлод ҳам ба рафтан розӣ шуд. (Р.Ҷ.) 5. Ҳакимеро пурсиданд: Аз саховату шуҷоат кадом беҳтар аст? (Саъдӣ) 6. Хушкаломанд, шӯх, густоханд, Ҳамдигарро дугонаҳои Садаф. (М.Т.)

9. Ҷумлаҳоро хонед ва ба ҳам муқоиса кунед. Гӯед, ки хабарҳо дар муайян сохтани аъзои шорашуда чӣ нақш доранд.

1. Ба як кас кор доштам, набудааст, **ба пахтачинӣ** рафтааст. (Ҷ.И.)

2. Вай либосхоро, ҳар гоҳ агар **ба мехмонӣ ё ба тӯй** равад, мепӯшид. (С.У.)

1. Онҳо имрӯз **ба пахтачинӣ** хочагӣ ёрӣ мерасонанд.

2. Деҳаи Соктаре **аз деҳаи Маҳаллаи Боло** беҳтар менамуд. (С.А.)

3. Коргарзанони кӯдакдор ба кори сахро мераванд. (А.Д.)	3. Дар сари дастархон падару духтар аз мактаб, аз ину аз он гап зада менишастанд. (Ҷ.И.)
---	--

10. Порчаи манзумро хонед ва байтҳоро як-як маънидод кунед. Сипас пурқунандаҳои бавосита ва бевоситаи дар матн бударо нависед.

Ба коре даст зан, к-арзад ба ранче,
 Ба гил кандан на ҳар кас ёфт ганче.
 Чу дар ҳар пеша некиву бадӣ ҳаст,
 Бияндеш, он гаҳ андар пеша зан даст.
 Магир аз хештан бар даст коре,
 Ки маркаб раҳ надонад бесаворе.
 Чу дил хоҳӣ ба музде шод кардан,
 Бибояд хидмати устод кардан.
 Чу гирӣ теша беустод лозум,
 Ки дастат чӯб гардад, чӯб ҳезум.
 Гулобе к-ояд аз гулҳои худрӯй,
 На дархӯрди дили мардум диҳад бӯй.
 Бигир оини роҳи неқмардон,
 Инон аз роҳи бадмардон бигардон!
 Касе, к-ӯ дар пайи ғӯлон занад гом,
 Кунад реги биёбон хунаш ошом.
 Раҳе рав, к-аш басе пай ҳаст бар ҷой,
 Ба ҳар раҳна машав чун мори бепой.

Хусрави Деҳлавӣ

Савол ва супориш

1. Ба фармудаи шоир розиед ё на? Чаро?
2. Гули худрӯй ба шахси тарбиянадида чӣ муносибат дорад?
3. Чаро бе устод ба коре набояд даст зад? Ҳақиқати онро дар зиндагӣ пай бурдаед ё не?

11. Чумлаҳоро нависед ва пурқунандаҳои шиорашударо аз ҷиҳати таркиб муайян созед.

1. Акнун суханро ба муаллим медихем. (Ҷ.И.) 2. **Бо каландча** он заминро се бор каландгардон кардам. (С.А.) 3. Вай ду бор **бо Ифтихорномаи Шӯрои Олии Тоҷикистон** мукофотонида шуд. 4. Ҳалим **бо ду-се бачаи** дигар ба назди ман омада, қаламро пурсид. (С.У.) Фарроши мадраса **ба шуста пок кардани дари** хучраи ӯ саргардон аст. (С.А.) 6. Фозилҷон дар бораи Рашидов **ҳикояро** сар кард. (Ҷ.И.) 7. **Ба дари хонаи Зебуннисо расиданашонро** надониста монданд. (Ҳ.К.)

Пурқунанда аз ҷиҳати таркиб ба ду навъ: сода ва таркибӣ чудо мешавад.

Пурқунандаи сода бо як калима ва ё як калимаю пешоянд ифода меёбад: *Насими баҳор байрақро ҷилва медод. (Ф.Н.) Шайхро ҳунар нест, хонақоҳ танг аст. Ӯ ба одам монандӣ дошт.*

Пурқунандаи таркибӣ бо ибораҳои рехтаю масдарӣ ва таркибҳои ифода меёбад: *Гоҳо вай бо ҳамроҳии як нафар – ду нафар шогирдони худ меомад. (С.У.) Ман барор нагирифтани корамро ба Солеҳ хабар додам. (С.У.)*

12. Ҳикояро хонед ва маънояшро шарҳ диҳед. Сипас матнро нависед.

Султон Маҳмуд пире заифро дид, ки пушторай хор мешавад. Бар ӯ раҳмаш омад. Гуфт:

– Эй пир, ду-се динор зар мехохӣ ё дарозгӯше, ё ду-се гӯсфанд, ё боғе, ки ба ту бидихам, то (ки) аз ин заҳмат халосӣ ёбӣ?

Пир гуфт:

– Зар бидех, то (ки) дар миён бандам ва бар дарозгӯше бинишинам ва гӯсфандон дар пеш гирам ва ба боғ биравам ва ба давлати ту дар боқии умр он ҷо биёсям.

Султонро хуш омад ва фармуд чунон карданд.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супориш

1. **Дарозгӯш** аз чихати таркиб чӣ гуна калима аст ва чӣ дар назар дошта шудааст?
2. Дар матн кадом навъи пуркунанда бештар аст? Чаро?
3. **Султонро** пуркунандаи бавосита аст ё бевосита?
4. Чаро гуфтаи пир писанд омад?

13. Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки пуркунандаҳои бавосита бо чӣ ифода шудаанд.

1. Иброҳим аз мардumi он ҷо губсар талаб кард, надодандаш. (С.А.) 2. Падар мегӯядат, ки нек фарзанд, Ман аз ту сад ҳазорон бор хурсанд. (М.Т.) 3. Ё касе гуфтат, ки дар Ҳиндустон, Ризқи инсон аст чун оби равон. (М.Т.) 4. Мегуфт фасонаҳои гармаш, Чандон ки чун мум кард нармаш. (Низомӣ)

14. Ҷумлаҳоро нависед ва муайян кунед, ки пуркунандаҳои шиорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд. Гӯед, ки воситаҳои ифодаи он кадом пешояндҳоянд?

1. **Дар ин бора** фикри рафиконро шунида, бояд маҷлис ба қарор ояд. (С.А.) 2. Пӯлод ба **ӯ оид ба маводи семинар** саволҳо дода, ҷавобҳои мухтасару саҳеҳ гирифт. 3. Аҷаб бой асту зебо кӯҳсорат, Пур **аз дур** кӯҳсори обшорат. (А.Д.) 4. Чойчӯшро **бо оби сард** пур карда, боз бар сари гулхан овехт. (С.А.)

15. Ҳикояро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист? Пуркунандаҳои онро ёбед ва кадом навъ будани онро шарҳ диҳед.

Кабӯтарро гуфтанд:

– Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёри ва чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он қудрат надорӣ?

Гуфт:

– Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар меҳӯрад ва чӯжаи мурғи хонагӣ аз мазбала бар ҳар роҳгузар. Аз як

ҳавсала ғизои ду бача беш натвон дод ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯжа тавон кушод.

Қитъа:

Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли бисёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг
Ҳосил нашавад ҳалоли бисёр!

Абдуorraҳмони Қомӣ

Луғат

мазбала – пасафкандаҳо

ҳавсала – чинадон, чиғилдони мурғ, меъдаи парандагон

аёл (иёл) – оила, хонавода, зану фарзанд

сароча – хонаи хурд (киноятан дунё)

чӯжа – чӯча

Савол ва супориш

1. Хулосаатонро мухтасар нависед.
2. Мазмуни ҳикоя ба шароити имрӯза чӣ қаробат до-
рад?
3. Ба ин фикр розиед ё на? Чаро?

16. Қумлаҳоро нависед, пуркунандаҳоро муайян кунед ва ҷойи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Халқҳо амниятро меҳоҳанд. 2. Ман ордро ба хона овардам. (С.У.) 3. Гулрӯро аз ҳафтсолагӣ ба мактаб доданд. (Р.Қ.) 4. Зан дастархон андохта, нонҳои гарм ниҳод. (С.У.) 5. Обро дида мӯза каш, ҳаворо дида ғӯза. (Зарб.) 6. Мо аз сабзавот, мева, харбузаю тарбуз ҳеҷ камӣ надоштем. (С.У.) 7. Ба бобоям ин таклиф маъқул афтодааст. (С.А.) 8. Аз гург касе сухан нашунидааст, Аз бед касе мева начидааст. (Зарб.)

17. Матиро хонед ва пуркунандаҳоро ёбед ва савол гузошта, кадом навъ буданаширо шарҳ диҳед.

Чингизиён қувваи одамии ва вазни сангро ба ҳисоб наги-
рифта, ҳар як санги калонро ба пушти ҳар асир, ки рост ояд,

мегузоштан. Ү маҷбур буд, ки он сангро ба як бардоштан аз кӯх то канори об, ки бист километр зиёдтар масофа дошт, расонад. Саворони муғул бо шамшерҳои аз ғилофкашида гуруҳҳои сангкашонро меронданд ва ҳар асире, ки дар санг бардоштан ва роҳ рафтан сустӣ кунад ё аз гуруснагӣ ва беморӣ аз пой монад, дар ҳамон ҷо кушта партофта мешуд. Дар ин шароит ҳар рӯз садҳо асирон аз сафи кор мебаромада бошанд ҳам, чингизиён ҷойи онҳоро бо асирони наве, ки Ҷуҷӣ мефиристонд, пур карда, корро давом мекунонданд.

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта, барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танааш ба об рафт: темурмаликиён бо хучумҳои пайдарпай сари сангрзони муғулро ба ҷойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабихун зада, роҳи сохташударо вайрон ва урдугоҳи муғулонро парешон мекарданд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Сабаби чунин бераҳмии муғулонро дар чӣ мебинед?
2. Чаро асирон гирифтори чунин бераҳмиҳо буданд?
3. Оқибати ҳар гуна зулм ба чӣ меанҷомад?
4. Ҳуқуқи он асирон бо асирони замони кунунӣ қобили муқоиса ҳаёт ё не?

19. Ҳол ва ҳелҳои он

1. Ба калимаю ибораҳои ишорашуда саволҳои мувофиқ гузored ва ҷиро ифода кардани онҳоро шарҳ диҳед.

Намуна: чавгонбозӣ дар Помир (дар кучо? – макон) шухрати калон дошт.

Дар рӯзҳои ид (...) калонсолон **аспакӣ** (...) чавгонбозӣ мекарданд. **Барои чавгонбозӣ** (...) аз **ноҳияҳои дур** (...) саворон меомаданд. Тамошои манзараи чавгонбозӣ хеле (...) аҷиб буд. Тамошобинон **аз хурсандӣ** (...) ба бозингарони моҳир

таҳсин мегуфтанд.

(кай?, аз кучо?, чӣ андоза?, чӣ тарз?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб?).

Аъзои пайрави ҷумла, ки тарз, замон, макон, сабабу мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, ҳол номида мешавад. Ҳол асосан хабар ва дигар аъзои ҷумларо шарҳ дода, ба саволҳои *чӣ тавр?*, *кай?*, *дар кучо?*, *аз кучо?*, *то кучо?*, *чаро?*, *аз чӣ сабаб?*, *бо чӣ мақсад?*, *барои чӣ?* ва ғайра ҷавоб мешавад.

Дар ҷумла зарф, сифат, исм, ҷонишин, сифати феълӣ, феъли ҳол, масдар ва ибораҳои гуногун ба вазифаи ҳол омада метавонанд. Ҳол мувофиқи маъно ва муносибаташ бо хабар асосан ба ҳелҳои зерин ҷудо мешавад: замон, макон, микдору дараҷа, тарз, монандӣ, сабаб, мақсад, шарт ва ҳилоф.

2. *Порчаи манзумро хонед ва ба ифодаҳои ишиорашуда саволҳои мувофиқ гузошта, кадом навъи ҳол буданаширо шарҳ диҳед.*

Дар яке аз деҳоти кӯҳистон
Марди пире намудааст макон.
Чеҳрааш тоза мисли рӯйи баҳор,
Соф чун оби чашмаи кӯҳсор.
Хотираш шоду хурраму хурсанд
Чун дили мардуми саодатманд.
Мисли фӯлоди пухта сахт танаш,
Рафта озори дард аз баданаш.
Сар-сари кӯҳ меравад озод,
Мечаҳад мисли оҳуи навзод.

Мирзо Турсунзода

Ҳоли замон

Ҳоли замон кай ва дар кадом вақт воқеъ шудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои *кай?*, *кадом вақт?*, *аз кай?*, *то кай?* ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳоли замон бо зарфи замон, исм, феъли ҳол ва масдар ифода меёбад. *Пешитар* лампа ва равгани онро ман меододам. (С.А.) *Тобистон* рӯзамон бо мевачинӣ мегузашт. (Ф.М.) *Иморат ба тозагӣ* бино ёфта, будааст. (Ф.Н.) *Барф ду рӯз боз* меборид. (С.А.) *Аҳрорамак то рафтаниаш* бо ҳама ҳазлу мутӯиба мекард. (Ф.М.)

1. *Калима ва ибораҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед.*

Шаб, имсол, имрӯз, ҳанӯз, омадан замон, рӯзи гузашта, дар як шабонарӯз, бо як чашм задан, баробари дидани ӯ, аз пагоҳ то бегоҳ.

2. *Матнро хонед, ҳолҳои замонро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шудаанд.*

Мулло Ниёзи мударрис аз чорбоғи Кӯлба пас аз се рӯз баргашт. Он рӯз ҳаво кушод, офтоби аввали навбаҳор ба болои шаҳр нурҳои заррин ва форами худро бедареғ мепосид. Дарахтҳо муғча кушода буданд, дар гулзорҳо сабза пайдо шуда буд. Лекин ҳанӯз гулҳои рангоранги дарахтон ва муғчаҳои хушбӯйи гулзорҳо нашукуфта буданд. Аввалин муждарасони баҳор – фароштурукҳо ва лаклакҳо пайдо шуда буданд. Бачаҳо дар кӯчаҳо суруди «Лайлак омадааст»-ро мехонданд.

Чалол Иқромӣ

3. *Матнро хонед ва ҳолҳои замонро муайян кунед ва гӯед, ки кадом аъзои ҷумларо шарҳ медиҳанд.*

Рӯзи дуҷуми ба Душанбе омадани Юсуф-ас-сибӯӣ зиёфат оростанд устод. Азбаски моҳи рамазон буд ва Юсуф-ас-сибӯӣ марди рӯзадор, қариби фаро расидани шом хон кушоданд. Даъватшудагон, чанд нафар аз удабо ва уламо низ хангоми шом ба ҷойи зиёфат расиданд.

Рӯз ба бегоҳ овардааст, аммо то рӯзакушоӣ ҳанӯз вақт ҳаст. Бинобар ин устод ҳамроҳи меҳмони муҳтарам ба тамошои саробӯстони пури гули сиёҳ ва долу дарахт баро-

маданд. Онҳо аз пайраҳаи мумфарш қадам мезаданду вақт мегузаронданд. Юсуф-ас-сибӣ мегуфт, ки дар садаи бист роҳҳои дур кӯтоҳ шудаанд, дигар роҳи дарозу кӯтоҳ нест, барои сафар ҳавсала лозим асту бас.

– Дина ман дар Қоҳира сайр доштам, имрӯз дар Душанбе гашт мекунам, ҳол он ки дар ин миёна як дунё масофа ҳаст. Бубин, Мирзои азиз, замон чӣ сон пеш меравад ва бигӯ, то кучо хоҳад рафт? Ману ту шоҳиди боз чӣ гуна пешрафт хоҳем шуд.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки ҳамагӣ бист-бисту панҷ сол пеш кас тавассути тайёра аз Душанбе ба Маскав дар давоми як ҳафта рафта метавонист. Ба воситаи қатора ҳафтаҳо даркор буд. Ҳоло чӣ? Чор соат кифоя мекунад. Чӣ тафовуте ва аз кучост то ба кучо.

Убайд Раҷаб

Савол ва супориш

1. Замон чӣ сон пеш меравад? Оё шумо пай бурдаед, ки дар як муддати кӯтоҳ чӣ тағйирот рух дода?
2. Ин ҳама аз қудрату пешравию чӣ аст?
3. Барои ҳар чӣ бештари рушди чома чӣ бояд кард?
4. Дар мавзӯи «Тафовут аз кучост то ба кучо» иншое нависед ва мухтасар неруи илмро дар он баён кунед.

4. *Байтҳоро хонда, маънидод кунед, синас ҳолҳои замонро муайян созед ва нависед.*

Устухонам гашта саҳт аз кӯдакӣ бо шири ту,
Растам озод андар ин оғӯши оламгири ту.

А. Деҳотӣ

Ҳӯи бад бар табиате, ки нишаст,
Наравад то ба вақти марг аз даст.

Саъдии Шерозӣ

Ду чиз тираи ақл аст: дам фуру бастан
Ба вақти гуфтани гуфтан ба вақти хомӯшӣ.

Саъдии Шерозӣ

Пеш аз ману ту лайлу наҳоре будаст,
Гарданда фалак бар сари коре будаст.

Умари Хайём

Пас аз боридани борони найсон
Чӣ зебоянд дашту кӯҳсорон.

М. Турсунзода

Савол ва супориш

1. Оид ба байти дуҷум мулоҳизаатонро баён кунед.
2. Байти сеюмро чӣ тавр мефаҳмед? Андешаи шумо?
3. Чаро дар байти охир пас аз мисраи аввал вергул гузошта нашудааст? Байтро ба наср баргардонед.

Ҳоли макон

1. Порчаҳои манзумро хонда, гӯед, ки муассиряти онҳоро чӣ таъмин кардааст.

Ба ёдам ҳаст даврони амирӣ,
Ҳисори куҳна – маъвои асирӣ.
Дар он ҷо дасти хунин буд боло,
Фалак мекард аз ин даст парво...
Дар он ҷо одамон бозор диданд,
Дар он бозор банду дор диданд.
Дар он ҷо қалъаи ҳокимнишин буд,
Замин ҳам аз фишори он ғамин буд.

Дар ҳамин ҷо ман ба дунё омадам,
Дар ҳамин ҷо чашмбино омадам.
Дар ҳамин ҷо ёфтам авҷу камол,
Дар ҳамин ҷо зиндагии безавол.
Дар ҳамин ҷо шуд садои ман баланд,
Дар ҳамин ҷо дӯстро гаштам писанд.

Мирзо Турсунзода

Ҳоли макон ҷой, макон, сӯй ва ибтидою интиҳои амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои кучо?, дар кучо?, ба

кучо?, аз кучо? ва ғайра ҷавоб мешавад. Ҳоли макон бо исм ва ибораҳои исми ифода меёбад: Каримов вақти саҳар ба саҳро равон шуд. (С.У.) Шодӣ бузбозиро партофта, ба пеши модараш давид. (С.А.)

2. *Ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки калимаҳои зерин бо ёри пешояндҳои дар, ба, аз ва то ба вазифаи ҳоли макон оянд.*

Деҳа, дашт, саҳро, мактаб, хона, шаҳр, боғ, тоқзор, китобхона, гулгашт.

3. *Матнро хонед ва муайян кунед, ки дар бораи чӣ сухан меравад. Сипас, ҳолҳои макнро ёбед ва нависед.*

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи омадагиа-мон ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи Болои Рӯд расида дидем, ки дар он ҷо ба ҷойи он деҳаи обода, ки то дирӯз буд, як харобазори ваҳшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда бар рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои кушода менишастанд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони бехонумонгардида парчапалосҳо, кӯрпа-болиштҳо ва дегу табақҳо ҳам менамуданд.

Садриддин Айнӣ

4. *Матнро хонед, хулосатонро бо ду ҷумла навишта, онҳоро ҳаттӣ таҳлил кунед.*

Ривоятест, ки Носири Хусрав рӯзе аз деҳаи Поршинев гузашта истода мебинад, ки мусофирон дар сари роҳ нишаста даст ба сӯи осмон бардошта, «Эй Худо, аз ташнагӣ сӯхтем!» мегӯянд. Носир ба ҳоли онҳо механдад ва таънаомез мегӯяд: – Эй шумо, беҳабарон, магар намедонед, ки дасту пою ақлу чашм ва гӯш барои чист? Барои он ки беминнат роҳ равед, шунавед, фикр кунед, бинед ва ҳар чӣ хоҳед, ба даст оред.

Инро гуфта бо белчааш заминро кандан мегирад. Ба-

нохост аз қаъри замин оби чашма фаввора зада мебарояд ва чорӣ мешавад.

Барои ҳамин ҳам чашма асрҳо боз ба номи чашмаи «Пири Шоҳ Носири Хусрав» машҳур аст.

Мирсаид Миршакар

5. *Матиро бодикқат хонед ва чоеро мухтасар тасвир кунед. Гӯед, ки ҳолҳои макон бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шудаанд.*

Аз Миср чун ба ҷониби машриқ раванд, ба дарёи Қулзум расанд ва Қулзум шаҳрест бар канори дарё, ки аз Миср то он ҷо сӣ фарсанг аст. Ва ин дарё шохест аз дарёи муҳит, ки аз Адан шикофта сӯйи шимол равад ва чун ба Қулзум расад, мулоқӣ шавад ва гусаста. Ва гӯянд, арзи ин Халиҷ дувист фарсанг аст. Миёни Халиҷ ва Миср кӯҳ ва биёбон аст, ки дар он ҳеч обу набот нест ва ҳар ки аз Миср ба Макка хоҳад шуд, сӯйи машриқ бояд шудан. Чун ба Қулзум расад, ду роҳ бошад: яке бар хушкӣ ва яке бар об.

Носири Хусрав

6. *Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Чаро калимаю ибораҳои шиорашуда дар сутуни якум нурқунандаю дар дуҷумӣ ҳол?*

Аз дурии роҳ парво наку- нед.	Аз дурии роҳ дар вақти муай- яншуда омада натавонис-тем.
Аз хунукӣ гармӣ беҳтар аст.	Аз хунукӣ дасту пояш меларзид.

Ҳоли миқдору дараҷа

1. *Ҷумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои шиорашуда диққат диҳед. Муайян кунед, ки онҳо кадом ҷиҳати амалу ҳолатро шарҳ медиҳанд.*

1. Раис аз ин кор **хеле** хурсанд шуд. (Ф.М.) 2. Қобилияти Биноӣ дар касби илму дониш **бағоят** зиёда будааст. (А. Мирзоев) 3. Падарам **ӯро аз ҳад зиёд** дӯст медорад. (П.Т.) 4. Борон **ду моҳи тамом** пайваста хуб борид. (С.А.) 5. **Аз ҳама зиёдтар** моро тангии ҷой азоб меод. (С.У.) 6. Табиати мамлакати

мо ба ҳаде зебо шудааст, ки кас аз тамошои он чашм канда наметавонад. (А.Д.)

Ҳоли миқдору дараҷа ба ҳам монанд буда, баъзан як калима ба вазифаи ин ҳар ду навъи ҳол меояд. Ҳоли миқдор тобиши замону макон дошта, миқдори предметро таъйин мекунад. Ҳоли дараҷа одатан хабархоеро шарҳ медиҳад, ки бо сифат ифода шудаанд. Ҳоли миқдору дараҷа ба саволҳои чӣ қадар?, чӣ дараҷа?, чӣ андоза?, чанд?, ба чӣ андоза? ва ғайра ҷавоб мешавад.

2. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳоли миқдору дараҷаи мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед. Ба онҳо савол гузошта, ба эзоҳи чӣ омадану бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани ҳоли миқдору дараҷаро шарҳ диҳед.

1. Султонро сухани ӯ ... хуш омад. (М.А.) 2. Рустам мактабашро ... мешиносад. (П.Т.) 3. Руҳи тобони офтоб ... аз соя баромад. (С.У.) 4. Раванда дар ... ба пеши аспи худ расид. (С.А.) 5. Дида рӯзи сиёҳи ҳиндуру, Сӯхтам ман ниҳон ... (М.Т.) 6. Зиндагии Раҳими Қанд ... танг буд. (С.А.) 7. Ҳаво ҳам ... хунук шуд. (Ҷ.И.) 8. Одина ... дар завод кор кард. (С.А.)

(нағз, бағоят, панҷ дақиқа, сар то по, кам-кам, аз ҳад зиёд, се соли пурра, хеле).

Ҳоли тарз

1. Ба ҳолҳои шиорашуда савол гузоред ва гӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд. Баъд ба ҷойи онҳо аз ҳолҳои дар қавс додашуда мувофиқаи ро гузошта нависед.

1. Абр бо камоли тундӣ аз чануб ба шимол медавид. (С.А.) 2. Паровоз аввал оҳиста-оҳиста ва баъд тез ба роҳ даромад. 3. Мӯйи ӯ мисли пахта сап-сафед буд. 4. Пирамард шитобкорона роҳ мерафт. (С.А.) 5. Манзараҳои дилфиреби Дарвозро оромона тамошокунон пеш мерафтем. (М.М.)

(бо шиддат, суст, бо суръат, барф барин, чусту чолок, бо хотири чамъ).

Ҳоли тарзи амал аломат, ҳолат ва тарзи иҷрои амалро фаҳмонида, ба саволҳои *чӣ тавр?*, *чӣ тарз?*, *чӣ тариқ?* ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳар се баробар берун баромадем. (Ф.М.) Нӯфар ба тундӣ лаҷоми аспро аз дасти Виркан рабуд. (С.У.) Ҳама касро ақли худ бакамол намояду фарзанди худ баҷамол. (Саъдӣ)

Ҳоли тарз бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

1. Бо зарф: *Мардум ҳайрон-ҳайрон ба ӯ менигаристанд. (С.У.) Саидакбар як китоби худро ба нӯги остинаш олуфтаворона гирифт. (С.А.)*

2. Бо феъли ҳол: *Тамшоқунон ба лаби ҳавзи Девоубегӣ рафта. (С.А.) Қоришқамба боз фарёд қашида, девоубегӣ мекард. (С.А.)*

3. Исми бо пешоянд: *Мо бо зӯри бозуи падарам аз нав соҳиби хона шудем. (С.У.) Ман ба воситаи тарҷумон дарди худро ба ӯ фаҳмондам. (С.А.)*

2. *Аз калимаҳои дар қавсбуда истифода бурда, ҷумлаҳои нурра нависед ва ҳоли тарзро шарҳ диҳед.*

1. Бегоҳ буду оби кӯл ... мавҷ мезад. 2. Дили мард ... ба тапиш даромад. 3. Роҳгузар ... худро аз канор гирифт. 4. Ба идораҳои рӯзнома ... мактуб меомад. 5. Шаҳрвандон ҳама ... ҳаракат мекарданд. 6. Танҳо аз асирони Туғай яке ... даст ба пушт бурд. 7. Чоку ба сӯи асирони Туғай нигарист. 8. Онҳо ... нон мехӯрданд. (Баҳманёр)

(сахт-сахт, тарсон, сахт-сахт, пасрӯ, даста-даста, бо тааҷҷуб, хомӯш, фарёдқунон).

3. *Матнро бодқиқат хонед ва гӯед, ки фикри асосӣ дар қадом ҷумла баён шудааст.*

Абӯалӣ андешамандона роҳ рафта, ба ҷойи аввалаи худ омада нишаст ва дастнависро як сӯ гузошт. Аз фикру андеша фориғ шуда, сар бардошта, ба шоғирдонаш нигоҳ кард. Паст-паст, гӯё худ ба худ, вале бурро-бурро сухан меронд:

– Шумо давои наво таҳия кунед, хоҳ олами ситораҳо

тадқиқ кунед, хоҳ ба ҳалли масъалаҳои ҷабр машғул шавед. Бояд хуб бидонед, ки ягонаед. Дар тамоми ҷаҳон шумо ягонаед. Дар Рум, Юнон ва Андалиси дур китобҳо сӯзонда шу-даанд ва дар байни харобаҳо муҷоҳидони мутаассиби Исо сайругашт доранд. Дар Искандария ва Димишқ илму донишро муҷоҳидони харобкори ислом маҳв карданд. Фотехони ҷоҳили аҷнабӣ дар Ҳиндустон ва дар Ватани ман – Бухоро машғали илму донишро хомӯш карданд. Ҳоло фақат дар ин диёр, дар Хоразм, аҳли дониш имкон доранд, ки ба касби худ шуғл кунанд. Пас, шумо бояд барои ҳама, барои тамоми олами башар кор кунед...

Дар ин сурат чаро шумо далеру бочуръат набошед?!

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ҳолҳои тарзи амали матнро нависед.
2. Гӯед, ки ҳоли тарзи амал бештар кай мавриди истифода қарор мегирад?
3. Чаро китобхоро аҷнабиҳо месӯзониданд? Ба ин амал чӣ гуна баҳо медиҳед?

4. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар муассир гаштани порча кадом калимаҳо (ҳолҳо) нақш доранд.

Рӯй дар қоидаи эҳсон кун,
Зохиру ботини худ яқсон кун.
Якдилу якҷиҳату якрӯ бош
В-аз дурӯёни ҷаҳон яқсӯ бош.
Аз қачӣ хезад, ҳар ҷо ҳалалест,
«Ростӣ – растӣ» неку масалест.
Рост ҷӯ, рост нигар, рост гузин,
Рост гӯ, рост шунав, рост нишин.
Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст
В-ар равад қач, зи ҳадаф бартараф аст.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Луғат

эхсон – некуй, лутфу марҳамат, ато бахшидан

яксон – як хел, бефарқ, мусовӣ, баробар

якрӯ – бериё, беғараз, софдил

ҳадаф – нишона, нишокаи тир, мақсад

Савол ва супориш

1. **Якдил**-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

2. **Зоҳир**-ро шарҳ диҳед.

3. **Рост** кадом ҳиссаи нутқ аст?

5. *Байтҳоро хонед ва зарфҳои тарзи онро ёбед ва ба кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шуданишонро шарҳ диҳед.*

Фаровон сухан гуфт зебову нағз,

Чавонро зи дониш тихӣ буд мағз.

Абулқосим Фирдавсӣ

Чаҳондор Хушанги беҳуш гуфт,

Бидоред шонро ҷудо ҷуфт-ҷуфт.

Абулқосим Фирдавсӣ

Фарёдкунон то ба саҳар бедорам,

Фарёд зи бедории шабҳои дароз.

Хусрави Деҳлавӣ

Ба ширинзабониву лутфу х(в)ашӣ

Тавонӣ, ки пиле ба мӯе кашӣ.

Саъдии Шерозӣ

6. *Бо истифода аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки онҳо ба вазифаи ҳоли тарз омада бошанд.*

Нохост, рӯйирост, дартоз, якпахлу, ногаҳон, даста-даста, баландтар, ваҷаб ба ваҷаб, тозон, мавҷзанон, нигоҳ карда-нигоҳ карда.

7. *Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерин ҳоли тарз хат кашед. Ҷойи ҳоли тарзро муайян созед.*

1. Оҳиста салом доду гузашт. (С.У.) 2. Мардум бесаброна баромадани рӯзномаро интизорӣ мекашиданд. 3. Ҳотам

чолокона аз асп фаромад. (С.У.) 4. Рӯзимурад боз ҳам бағайратонатар меҷангид. (С.А.)

5. Мутриби хушнаво, бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав, Бодаи дилкушо, бичӯ, тоза ба тоза, нав ба нав. 6. Ба оҳистагӣ аз ҷояш хест. (С.А.) 7. Рӯз то рӯз бо риёзати роҳ, Ҳасани сарбаланд сархам шуд. (М.Т.)

Ҳоли монандӣ

1. Ҷумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои ишорашуда диққат диҳед. Гӯед, ки онҳо амалро чӣ тавр шарҳ медиҳанд.

1. Ба сабаби шустушӯи ҳамешагӣ об монанди оина шаффоф шуд. (С.А.) 2. Бузғола бо ишорати Соро ба ҳар тараф медавид ва даррав монанди кафтар худро аз ҳаво андохта, муаллақзанон худро ба замин мепартофт. (С.А.) 3. Рӯяш чун себи рахш медурахшид, чашмонаш мисли ситораи сахарӣ нур мепошид. (С.А.) 4. Чашми душман кӯр шуд, чун шабпарак аз нури ту, Сархаму шарманда шуд аз хандаи масрури ту. (М.Т.)

Ҳоли монандӣ як навъи ҳол буда, амалу ҳолатро ба таври монандкунӣ шарҳ медиҳад ва ба саволҳои монанди чӣ?, монанди кӣ?, мисли чӣ?, чӣ барин?, чӣ сон? ва ғайра ҷавоб мешавад. Ба вазифаи ин навъи ҳол зарфи монандӣ, исм, ҷонишин, феъли ҳол ва таъбирҳо (фразеологизмҳо) меоянд.

2. Ҷумлаҳоро нависед ва ҳолҳои монандиро муайян сохта, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки чунин ҳолҳо кай беиштар истифода мешаванд?

1. Гулбӣ мисли шер дар ғурриш даромада гуфт. (С.А.) 2. Мард сангпуштвор қадам мениҳод. (С.А.) 3. Як кӯчаи калон теппаро монанди ҳалқа печонда гирифтааст. (С.У.) 4. Мирюсуф мурғи посӯхта барин ба чаҳор тараф медавид. (А.Д.) 5. Нозим ту барин ин қадар бетоқат нест.

3. Бо истифода аз ифодаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва гӯед, ки ҳолҳои монандӣ чиро ифода мекунанд.

Монанди булбул, монанди мард, мардонавор, гурбавор, мисли бод, чун барк, одам барин, рӯз барин, мум газидагӣ барин.

Ҳоли сабаб

Ҳоли сабаб сабаби воқеъ шудан ё нашудани амалу холатро фаҳмонида, ба саволҳои чаро?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб? ҷавоб мешавад: *Ба сабаби камтаҷрибагии масъаларо ҳал карда натавонист. (С.А.) Содиқ аз хичолат суп-сурх шуда ба ҷояш нишаст. (С.А.) Ҷанҷор роҳи хонаи худро пеш гирифт. (С.А.)*

Ҳоли сабаб асосан бо зарф, исм ва ибораҳои исмӣ, феъли хол, масдар ифода меёбад.

1. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерин ҳоли сабаб хат кашед. Гӯед, ки ҳоли сабаб ба воситаи чӣ ифода шудаанд.

1. Ноилоҷ роҳи Навобдро пеш гирифт. (С.У.) 2. Шарофиддин аз хурсандӣ дар курта намегунҷид. 3. Ба муносибати ҳар як ғалабаи нав тантана барпо карда мешуд. (С.У.) 4. Амон тоб оварда натавониста, аз пой меафтад. (С.У.) 5. Падарам бинобар кухнакишоварз буданаш бисёр ҷусту ҷолок ва боқувват буд. (Ирфон)

2. Матро бодиққат хонед ва ҳулосатонро мухтасар бо ифодаи худ баён кунед. Ҳангоми нақл аз ҳоли сабаб истифода ба-ред.

Бузарҷмеҳро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон вайрон гашт ва ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз рою тадбир ва хираду дониши тӯро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: – Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандонро харидорӣ накарданд ва кор бо нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳар ду рою хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ ки кор бо нодону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ аз хона бихоҳад шуд.

Низомулмулк

Луғат

Бузарчмехр – вазири донишманди мулуки Сосониён
Оли Сосон – соли 226 м. аз тарафи Ардашери Бобакон
писари Сосон таъсис гардидааст.

Ҳоли мақсад

Ҳоли мақсад барои чӣ ва бо кадом мақсад иҷро шудани амалро фаҳмонида, ба саволҳои бо кадом мақсад?, барои чӣ?, ба чӣ мақсад? ҷавоб мешавад.

Ҳоли мақсад асосан бо зарф, исм ва масдар ифода мегардад: *Шодӣ қасдан шӯхӣ карда, гапро кашол меод.* (Ҷ.И.)
Ман ҳам барои ба деҳа рафтан ҳозирӣ дидан гирифтаам. (С.А.)
Ана ҳамин обро барои нӯшидан овард. (С.А.)

1. *Ҷумлаҳоро нависед ва ба ҳоли мақсад саволҳо гузored.*

1. Аҳли маҷлис барои гусел кардани меҳмонон дар каниро роҳ истоданд. (С.А.) 2. Салим қасдан худро ба нодонӣ мезад. 3. Барои хӯрокхӯрӣ ба ошхона даромад. 4. Ман бо мақсади аловдаргиронӣ зуд як қабза хасу хошок чида овардам. (С.А.)

2. *Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки ҳоли мақсад бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.*

1. Ин гуна овозаҳоро душманон қасдан паҳн мекунанд. 2. Мо барои гардиш ба шаҳр рафта будем. 3. Бо нијати ўро бедор кардан тирезаро чанд бор харошидам. 4. Ҳошимқорвон рафтани шуда аз ҷой хест. (С.У.) 5. Мо як аз ҳолашон хабар гирем гуфта омадем. (Ҷ.И.)

Ҳоли шарт

Ҳоли шарт ба кадом шарт воқеъ шудани амалу ҳолатро мефаҳмонад. *Ман ўро надида рафта наметавонам.* (С.А.)
Нафаҳмида гап намезанад. (С.А.)

1. *Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерин ҳолатҳои шарт хат кашед.*

1. ӯ пеши пояшро надида пой намегузорад. (С.А.) 2. Суханро наандешида, насанчида мағӯ. (Зарб.) 3. Ин кас хучраашро ба ман ба шарти шогирди ӯ шудан додааст. (С.А.) 4. Ман вайро надида, аз Тӯс рафта наметавонистам. (С.У.)

Ҳоли хилоф

Ҳоли хилоф ҳодисаеро ифода мекунад, ки дар он воқеъ шудани амал ба ҳисоб гирифта намешавад ва ё ба он муқобил аст.

Ҳоли хилоф ба саволҳои бо вучуди чӣ?, бар хилофи чӣ?, сарфи назар аз чӣ? ҷавоб шуда, бо исм, масдар ва феъли ҳол ифода меёбад: *Бо вучуди серкориаш вақт ёфта, бо мо суҳбат мекард. (С.А.) Мудири банк бар хилофи одати муқаррариаш то он вақт аз Когон наёмад. (С.А.)*

1. Ҷумлаҳоро хонед ва савол гузошта, ҳоли хилофро муайян кунед.

1. ӯ пиёда мерафт ва бо вучуди фарбеҳии аз одат берунаш дар роҳ қариб давида роҳ мерафт. (С.А.) 2. Кӯчаи Машҳад бар хилофи тамоми шаҳр як ҷӯйи калоне дошт. (Ҳ.Ирфон) 3. Ман бо вучуди он ҳама мондагӣ ва бедорхобӣ шаби дароз хобида натавонистам. (С.А.) 4. Азимшоҳ гум шудани ду гӯсфанди худро шунида, ҳеч изҳори андуҳ накард. (С.А.)

20. Муайянкунанда

1. Хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки дар кадоми ин порчаҳо тасвир аниқтар ифода шудааст.

Ман аз пайраҳа мерафтам. Ду тарафро тутчаҳо зич фаро гирифта буданд. Рӯйи заминро алафҳо гилемвор пӯшида буданд.

Ман аз пайраҳаи борики печдарпеч мерафтам. Ду тарафи пайраҳаро тутчаҳои ҷавон фаро гирифта буданд. Рӯйи заминро алафҳои қадбаланд гилемвор пӯшида буданд.

Пӯлод Толис

Савол ва супориш

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?
2. Он калимаҳо чӣ хел алоқаманд шудаанд ва кадом калимаро муайян мекунанд?
3. Вазифаи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

2. Хонед ва муайян кунед, ки ибораҳои зерин аз ҷиҳати тобиши маъно чӣ фарқ доранд.

1. Мошини сабукрав

Мошини сурхи сабукрави чоркаса

Мошини сурхи сабукраву чоркаса

Мошини сурхи сабукрав, чоркаса

2. Кӯчаҳои асфалтпӯши сермошини шахр

Кӯчаҳои васею асфалтпӯшу сермошини шахр

Муайянкунанда аъзои пайрави ҷумлаест, ки аломату ҳосият ва микдори предметро баён карда, ба саволҳои *чӣ хел?*, *кадом?*, *чанд?*, *аз он ки?*, *кӣ?*, *чӣ?* ҷавоб мешавад.

Муайянкунанда пеш аз ҳама ба воситаи сифат, сифати феълӣ ифода меёбад. Дар баробари ин исму шумора, ҷонишин, масдар ба вазифаи муайянкунанда истифода мешаванд: *бинои баланд, солҳои панҷоҳум, лолаи шукуфон, китоби хонанда, деҳаи мо, беҳтарин талаба, орзуи хондан.*

Муайянкунанда аз рӯйи тарзи алоқа ду хел мешавад: *изофӣ ва беизофа:* ҳавои дилкаш, калонтарин бино.

Муайянкунандаи изофӣ баъд ва беизофа пеш аз муайяншаванда меояд.

3. Матнро хонед ва ба муайянкунандаҳои ишоратшуда саволҳо гузошта, онҳоро бо муайянишавандашон нависед.

Айнӣ ҳамеша хоҳишманди **он** буд, ки нависандагонамон зиёд бошанд, китобҳои **нағз** бисёр шаванд ва хусусан, нависандагони **ҷавон** зудтар ба камол расанд. Устод нутқи **онрӯза** худро низ асосан ба нависандагони ҷавон бахшид. **Ӯ** аз таҷрибаи **бузурги** худ мисолҳо оварда, ба мо роҳ нишон

медихад, баъзеи моро танбех дода таъкид мекард, ки ба худ мағрур нашуда, ҳаёт ва орзуву умедҳои халқро омӯзем.

Мо ба суханони пурқимати устои хирадманди худ бо диққати беинтиҳо гӯш медедем ва ин нутқи ӯ барои мо, ҷавонон, дарси муҳими мактаби нависандагӣ гардид.

Пӯлод Толис

4. Шеърро хонед. Муайянкунандаҳои онро ёбед ва бо кадом ҳиссаи нутқи ифода шудани онро шарҳ диҳед.

Равшанӣ борад зи рӯшон, насли рахшонро бубин,
Лолаҳои навраси Хоруғу Рӯшонро бубин.
Гар надидӣ ҷавҳари рақсону лаъли нағмагон,
Ганҷҳои санъати кӯҳи Бадахшонро бубин.
Бар дил ин лабҳои хандон шодмонӣ медиҳанд.
Пирӣ аз хотир баранд, ин навҷавонро бубин.
Кас надида рӯйи ҷонро то кунун бо чаши сар,
Дар руҳи ин баччаҳо, эй дил, биё ҷонро бубин.
Ҳолашон пурчилваву ояндашон тобанда аст,
Шодию фахру умеди Тоҷикистонро бубин!

Абулқосим Лоҳутӣ

Савол ва супориш

1. **Рӯшон** аз **рӯшон** чӣ фарқ дорад? Онро дар забон чӣ меноманд?
2. Чаро баччаҳо бо ду «ч» омадааст? Имлои онро шарҳ дода, шакли дурусташро дар ёд бигиред.
3. **Шодию фахру умеди Тоҷикистонро** имрӯзҳо дар чӣ дидан мумкин аст?

5. Матиро бодиққат хонед ва муайян кунед, ки чӣ чиз матиро хушоҳанг сохтааст.

Машинаи сабукрав аз қишлоқи Суцина гузафт. Ду тарафи роҳро кӯҳҳои баланд печонда гирифтаанд. Дар тарафи дасти чапи мо дарёи Зарафшон дар ғурриш аст. Дар он тарафи дарё – дар тарафи дасти ростии он роҳи Захматобод монанди як мори сафеди печдарпеч менамояд. Бо вучуди 12

ноябр будан ҳаво гарм аст. Аз бодҳои гирдбодангеzi дарё-
бод ва кӯхистон асаре нест. Офтоб метобад. Ҳаво монанди
мохути осмониранг соф ва беғубор аст.

Ин ҷо ободон аст. Доманаи кӯҳ ва канори дарё заминҳои
хамвор буда, ҳама ҷоро кишти шолӣ фаро гирифтааст.

Деҳқонон шолӣ мекубанд, чош менамоянд ва шолӣ ме-
кашонанд. Ғарамҳои шолӣ ва хирманҳои ноқуфтаи он ба на-
зар монанди қаторҳои кӯҳҳои маллатоб менамоянд. Чошҳои
шолидона монанди хомаҳои реғи сурхи дурушт хаймавор
сар ба ҳаво кашиданд.

Садриддин Айнӣ

*6. Ҷумлаҳоро нависед ва муайянкунандаҳои онҳоро ёфта, бо
кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтанишонро шарҳ диҳед.*

1. Абрҳои тира ба рӯи моҳи мунир ва ситораҳо пардаи
сиёҳ кашиданд. (А.И.) 2. Устои хунёгарон дар бораи хелҳои
ҳайвонот ва сифати овозҳои онҳо фикр мекард. (А.И.) 3.
Чунин булбулон танҳо дар чаманистони зебо ва гулисто-
ни дилрабо пайдо мешаванд. (А.И.) 4. Шаби чаҳордахум
Саид баҳузур хобид. (У.К.) 5. Анвар тараддуи рафтани кард.
(М.Б.) 6. Ғоибмак як чойник оби нӯшидани овард. (С.У.)

Муайянкунандаи изофӣ ва беизофа

*1. Порчаҳоро ифоданок ва бодикқат хонед ва муайянку-
нандаҳоро бо муайянишавандаҳои нависед ва шарҳ диҳед.*

Рӯи хушу овози хуш доранд ҳар як лаззате,
Бингар, ки лаззат чун бувад маҳбуби хушовозро.

Саъдии Шерозӣ

Гули бехор муяссар нашавад дар бӯстон,
Гули бехори чаҳон мардуми некусияранд.

Саъдиё, марди накуном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накуи набаранд.

Саъдии Шерозӣ

Адл дар дунё накуномат кунад,
Дар қиёмат неқфарҷомат кунад.

Андар ин олам муқаррам созадат,
Чун ба он олам рави, бинвозадат.

Наири

Муайянқунандаи изофӣ ду хел мешавад: сифатӣ ва соҳибӣ. Муайянқунандаи сифатӣ бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

а) бо сифати асли: *Пардаи сиёҳ атрофро фаро гирифт. Ҷавони сабзинаи қоматбаланд дар як сӯи менишаст. (А.А.)*

б) бо сифати нисбӣ: *Вақти киштҳои баҳорӣ мегузаист. (С.А.) Сели имсола саҳт будааст. (У.К.)*

в) бо сифати феълӣ: *Ҳофизи хаста ва роҳқӯфта ин масофаро тай кард. (А.А.) Баргҳои хазонишуда аз боди ҷонқоҳ фуру рехтанд. (А.А.)*

г) бо шумораи таркибӣ: *Падарам барои равгандон ба лампаи чилум қардан хумчаи сафолине харида будааст. (С.А.) Рӯзи дуҷум сеюм бачагон ба шароит одат қарданд.*

Муайянқунандаи соҳибӣ бо чунин ҳиссаҳои нутқи ифода мегардад:

а) бо исм: *Шуҳрати Ҳофиз оламгир шуд. (А.А.)*

б) бо ҷонишин: *Гуфтугӯи онҳо хеле давом кард. (Ҳ.К.)*

Муайянқунандаи изофӣ ҳамеша бо муайяншаванда бо бандаки изофӣ алоқаманд мешавад.

2. *Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Муайянқунандаҳои изофиро муайян қарда шарҳ диҳед, ки сифатианд ё соҳибӣ ва бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода ёфтаанд.*

Печид чу мори захмхӯрда,

Афтод чу мори ниммурда.

Абдуқаримҷони Ҷомӣ

Чу хоҳӣ, ки номат бувад ҷовидон,

Мақун номи неки бузургон ниҳон.

Саъдии Шерозӣ

Адаб бехтар аз ганчи Қорун бувад,
Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.

Абулқосим Фирдавсӣ

Кори беилм бору бар надихад,
Тухми бемағз бас самар надихад.

Саной

Чавонони донандаи боҳунар
Нагиранд беозмоиш ҳунар.

Абулқосим Фирдавсӣ

Луғат

Қорун – номи як пулдор (сарватманд)-и хасис, ки ба ғазаби Худо гирифтор шуда, бо тамоми боигариаш ба зери замин фуру рафтааст

Ганчи Қорун – сарвати Қорун ном шахс

3. Матнро бодикқат хонда, муайянкунандаҳои сифатӣ ва нисбиро муайян кунед ва дар сутунҳои ҷудогона нависед.

Усто борҳо оби дарёи Қаратоғро ёд оварда, ба мо ҳасрат мекард, ки чӣ сон оби мусаффои ин дарёи пуртуғён ширину гуворо ва ҳаловатбахши ҷон аст. Чойи кабудӣ хуштаъми чойхонаи Қаратоғ ва суҳбати дӯстонашро ҳамеша пеши назар оварда, дилаш гум мезад. Вақте ки аз Қаратоғ, ҳаёти пурҷӯшу хурӯши сокинони он, ташвишу тараддудҳои косибон ва рӯзгори пурғалаёни хеш накл мекард, дар чеҳраи ӯ як аломати яъсу ғамгинӣ ҳувайдо мегардид. Он ҳангом вай марди фирориро мемонд, ки аз дасти золиме ноилоҷ чалои ватан кардааст.

Нақли усторо шунида, дилам ба ӯ месӯхт, меҳру эҳтиромам ба вай боз ҳам меафзуд. Мекӯшидам, ки бо ҳар роҳ ҳамроҳи ҷӯраҳоям ба вай кумак расонда, меҳнаташро сабук гардонам, то ки усто ва фарзандонаш ғарибиро надонанду худро ҳамчун сокини аслии деҳаамон эҳсос наоянд. Мардуми деҳа низ дар навбати худ набояд чунин устои гулдастро аз даст диҳад. Охир, ӯ аллакай фаҳри деҳаи мо гардида буд. Ҳунарманд набояд хор шавад. Мардум бе

хунарманду косиб зиста наметавонад. Ҳатто:

Шоҳ бо он ки тахт дораду тоҷ,
Ба зари косибон бувад муҳтоҷ.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Моҳияти матн дар кадом ҷумла баён шудааст? Онро ёбед ва шарҳ диҳед.
2. Магар косибон-хунармандон фаҳри деҳаанд? Чаро?
3. Дар бораи хунарманди зодгоҳатон нақли мухтасар нависед ва хислатҳояшро бо истифода аз муайянкунандаҳо баён созед.
4. Муайянкунанда дар ин гуна матнҳо чӣ нақш дорад?

4. Шеърро хонед, муайянкунандаҳоро ёфта, бо муайянишавандааш нависед.

Баҳор омад, гули хандон баромад,
Раёҳин бо қади ларзон баромад.
Зи Машриқ то ба Мағриб баъди борон,
Камони Рустами Дастон баромад.
Табиат тоза шуд чун рӯйи ёрон,
Чу ҳавре аз дили кайҳон баромад.
Насим аз боғу саҳро мужда овард,
Ки базми булбули хушхон баромад.
Дилам аз сина бар тарфи чаманҳо,
Шитобону ғазалгӯён баромад.
Зи пеши роҳ дид он марди деҳқон,
Миёниро бастаю майдон баромад.
Ки аз гуфтору рафтору зи кирдор,
Ту гӯйӣ, дар заминҳо нон баромад.
Барои зиндаҳо омад баҳорон,
Баҳор андар баҳористон баромад.

Ашӯр Сафар

Луғат

Камони Рустами Дастон – рангинкамон, тирӯ камон
Тарфи чаман – гӯшаву канори чаман, чамангоҳ

Савол ва супориш

1. Ба шеър чӣ номро мувофиқ медонед?
2. Муайянкунандаҳои дигарро медонед, ки ба воситаи онҳо баҳорро боз ҳам пурратар тасвир кардан мумкин бошад. Номбар кунед.
3. Дар мавзӯи «Баҳор» иншое нависед, ки як лаҳзаи онро фаро гирад.

Муайянкунандаи беизофа предметро шарҳу эзоҳ дода, ба воситаи ҷонишинҳо, шумора ва сифат ифода меёбад:

а) бо ҷонишин: *Ин хона* зи *хишти* *куҳна* *андохтаам*. (С.А.) *Бале, падарам аз ким-кадом* идора *шаҳодатнома* оварданд. (С.У.)

б) бо шумора: *Се бародарон* ҳавлиашонро *таъмири* *аъло* карданд. (С.А.) *Доим дусад-сесад* кас аз *дастархони* *вай* *ошу* *нон* *мехӯрданд*. (С.А.)

в) бо сифат: *Ба калонтарин* *хонақоҳи* *Бухоро* *рафтам*. (С.А.)

5. *Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери муайянкунандаҳои беизофа хат кашед. Гӯед, ки бо кадом ҷиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.*

1. Моҳак ин хабарро ором шунид. 2. Ҳама атрофу акноф ин дам гӯшу ҳуш шуда буд. 3. Аввалин кас бобои Мардон буд. 4. Сағ ду-се гурроси бемаънӣ карду хомӯш шуд. 5. Ёздаҳ моҳ пас модиён куррае ба дунё овард, ки мардум бо диданаш ангушти ҳайрат мегазиданд. 6. Мегуфтанд, ки соҳиби ҷунин асп хушбахттарин одами дунё бояд бошад. (Баҳманёр)

6. *Ҳикояро бодикқат хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист. Сипас муайянкунандаҳои онро ёбед ва фарқи муайянкунандаи изофӣ ва беизофаро шарҳ диҳед.*

Олими нопарҳезгор кӯри машъалдор аст.

Бефоида ҳар ки умр дарбохт,
Чизе нахариду зар бияндохт.

Мулк аз хирадмандон ҷамол гирад ва дин аз парҳезгорон камол ёбад. Подшоҳон ба суҳбати хирадмандон аз он

муҳтоҷтаранд, ки хирадмандон ба қурбати подшоҳон.

Пандам агар бишнаві, эй подшоҳ,
Дар ҳама олам беҳ аз ин панд нест.
Ҷуз ба хирадманд мафармо амал,
Гарчи амал кори хирадманд нест.

Саъди Шерозӣ

Луғат

нопарҳезгор – носолех, пок набудан, порсою такводор набудан

чамол гирифта – хушрӯю зебо шудан

камол ёфта – пурра гардидан, комил шудан, нашъунамо ёфта

қурбат – наздикӣ, маҳрамӣ, самимият

Савол ва супориш

1. Ҳикоят аз кадом ҷиҳат писанд омад?
2. Забони он аз забони имрӯза фарқ дорад ё на?
3. Ба андешаҳои сарсатри дуҷумла розиед? Чаро?
4. Ҷумлаи якумро шарҳ диҳед.
5. Хабарҳои ҷумлаҳои муайян кунед ва аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.

7. Матнро хонед ва аз рӯйи он нақле нависед ва муносибати худро ишбат ба табиат баён кунед.

Модарам хабар овард, ки дар боғ гули қоқу шукуфтааст. Ман тоқат карда натавонистаму он сӯй давидам. Ваҳ, чӣ хел зебо! Салом гулаки қоқу!

Дар миёни ҷонҷӯзор як дона гули қоқу шукуфта буд. Ба назди он дуҷумла нишастам, хостам канда гирам, оварда сари мизи дарстайёркуниам гузорам. Аммо дастам дар ҳаво монд. Панди падарам ба ёдам омаду даст ба ақиб кашидам...

– Онҳоро нақад, духтарам, – гуфт падарам. – Бигузор, ки гулҳои қоқу ба мо ҳамеша муждаи баҳорро оранд. Ту ҳамеша табиатро дӯст дор, онро озор надех. Агар ягон ҷойи ту лат хӯрад, ҷонат дард мекунад? Албатта, дард мекунад.

Табиат ҳам чон дорад, танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад.

Ман ба хона омадам. Гули қоқу дар юнучазор монд, нашъунамо дошт. Чун аз дарс баргаштам, хоҳарчаам маро шодона пешвоз гирифт.

– Ман ба ту гули қоқу овардам. Рафта тамошо кун, ҳаловат бар...

Дилам ба изтироб омад. Тозон хона даромадам.

Дар рӯйи коғазҳои тити парешони рӯйи миз гули қоқу мехобид. Он гуле буд, ки чанде пеш шукуфон буду боғи моро оро медод, акнун бошад, пажмурда... Онро оҳиста рӯйи каф гузоштам. Боз суханони падарам ба ёдам омаданд.

– Табиат ҳам чон дорад. Танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад. Дилам ба ҳоли гул сӯхт. Ман гӯё нолиши беовози ӯро мешунидам. Ҳис мекардам.

– Дидӣ? – хурсандона ба хона даромад хоҳарчаам ва як ба ман ва як ба гули дар дасти ман буда нигариста, хайрон монд: – Чӣ, аллакай пажмурда шудааст?

– Рост, гули қоқуе, ки ту овардӣ, шукуфон буд, – гуфтам ман, – вале танҳо вақти оварданат. Баъд аз он ки ту инро кандӣ, ҳазон шуд. Агар ту инро ба ҳоли худаш мегузоштӣ, он фардо ва пасфардо ҳам мешукуфт. Аммо ин гули қоқу дигар нахоҳад шукуфт. Ба ин ту сабабгорӣ...

Хоҳарчаам гунаҳкоруна чашм ба замин дӯхт. Ӯ низ донист ва ҳис кард, ки табиат ҳам чон дорад ва озораш аз рӯйи мурувват нест. Ман андаке осуда шудам.

аз «Машғал»

Савол ва супориш

1. **Табиат ҳам чон дорад**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. **Дилам ба ҳоли гул сӯхт**-ро шарҳ диҳед ва муродиф (вариант)-ҳои онро ном бубаред.
3. Барои ҳифзи табиат чӣ корҳоро анҷом медиҳед?

8. *Матнро хонед, муайянкунандаҳоро ёбед ва шарҳ диҳед, ки дар баён чӣ нақше доранд.*

Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Устоамак, яъне Устохоча дар хавлии беруни худ, дар зери айвончае дарсозӣ мекард, дарҳое, ки вай месохт, аз чӯби гучум буд. Ӯ тахтаи чӯби гучумро чунон сайқал мезад, ки акси ҳар чиз ба тарзи хира бошад ҳам, аз вай намуда меистод. Дар он тахтаҳои саҳт, ки онҳоро «тахтаҳои оҳанин» номидан мумкин аст, бо қаламҳои пӯлодини гуногуни худ кандакорӣ мекард. Нақшҳои кандакории вай чунон нозук ва хушнамо буданд, ки гӯё наққошони забардаст бо қалами мӯин дар коғаз он нақшҳоро кашида бошанд.

Ӯ одами пешонакушода, хушзабон, хушмуомила ва як дараҷа ширинкор ҳам буд. Асло калонгариро намедонист, аз калону хурд забони хуши худро дарег намедошт. Худро бо ҳама баробар мегирифт. Ба ман ҳам, ки як бачаи хурдсол будам, бо назари ҷиддӣ нигоҳ мекард ва ҳар чизе, ки дар бораи кораш мепурсидам, ботафсил ҷавоб меод ва кӯшиш мекард, ки нозукиҳои санъати худро ба ман фаҳмонад. Кораш, ки ба назари ман хеле дилгиркунанда менамуд, ӯро ҳеҷ дилгир намекард, аз сафед шудани рӯз то торикии бегоҳӣ аз болои кори худ намечунбид.

Садриддин Айни

9. Дар бораи шахсе ё қаҳрамони асаре тавсифнома нависед ва аз муайянкунандаҳо бамавҷеъ истифода баред.

10. Чумлаҳоро хонед, муайянкунандаҳоро ёбед ва аз ҷиҳати таркиб муайян кунед.

1. Аз байни мардуми бозорӣ садоҳои «Восеъ, Восеъ!» баланд шуд. (С.У.) 2. Деҳқонони мо барои ҳосили оянда боз ҳам баландтар таҳкурсии барпо намуданд. (С.У.) 3. Дар бораи он ҳар хел гапҳо паҳн мешуд. (С.У.) 4. Чашмони хираи Саид об гирифта буд. (У.К.)

Муайянкунанда аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешавад.
Масалан: 1. *Отифа суҳанҳои беҳтаринро дар бораи муаллим гуфт.* 2. *Пас аз zilzila дар деҳа хабарҳои воҳиманок*

пахн ғашт. Дар ин ҷумлаҳо «**бехтарин**» ва «**воҳиманок**» муайянкунандаи содаанд, зеро аз як калима таркиб ёфтаанд.

Муайянкунандаҳои таркибӣ ба воситаи таркибҳо ифода меёбанд: *Овози аз ҳама фораҷ овози худи шумост.* (У.К.) Дар ин ҷумла таркиби «**аз ҳама фораҷ**» муайянкунандаи таркибист.

Баъзан муайянкунандаҳо тафсил меёбанд. *Кӯлмакҳои оби борони шабона боридагӣ медурахшиданд ва абрчаҳои боррики бухорро сӯйи офтоб равона мекарданд.* (П.Т.)

21. Баёния

Баёния як навъи муайянкунанда буда, предметро аз ягон ҷиҳат муайян ва таъин мекунад. Махсусияти баёния он аст, ки муайяншавандаро бо номи дигар ифода мекунад. **Баёния ба саволи кадом?** ҷавоб мешавад: шоир Турсунзода, Нарзӣ **осиёбон**, Ҳасани **аробақаш**, **амаки** Ҳасан, Маннони **пахлавон**.

Баёнияҳо ду хел мешаванд: **изофӣ ва беизофа**. Баёнияи изофӣ бо бандаки изофӣ алоқаманд мешавад ва он ҳамеша баъд аз баёншаванда меояд: мӯйсафеди **точик**, марди **деҳқон**.

Дар баёнияи беизофа тарзи алоқа ҳамроҳӣ буда, воситааш оҳанги талаффуз мебошад. Он пеш аз баёншаванда: **амир** Абдулаҳад, **рафиқ** муаллим, **ака** Муқим ва пас аз он Садрӣддин Айни, Абдуфаттоҳ **Кулолӣ** низ меояд.

1. *Ҷумлаҳоро нависед ва баёнияҳоро ёфта, ба зерашон хат кашед.*

1. Дӯстам Баҳром аз ҳоли мо хабар гирифт. 2. Ҳамсабақам Оҳистамоҳ маро баъди сию панҷ сол нашинохт. 3. Ҷалили оҳангар белу каландҳоро хушсифат тайёр мекунад. 4. Дар бораи устод Айни бисёр касон ёддошт навиштаанд. (Ф.М.) 5. Дар он маҷлисҳо аз Аҳмади Калла ҳам гап мешуд. (С.А.) 6. Падарам ба ману бародарам Азизхон аз пахлавониҳои пештараи худ нақл мекард. (С.У.)

2. *Чумлаҳоро хонда, баёнияҳоро муайян кунед ва чиро фаҳмондани онҳоро бо имлояшон шарҳ диҳед.*

1. Содикамак аз рӯйхат номи маро ёфта, бо қалам ишорате гузошт. (С.У.) 2. Янгаам Каромат бо ёрии шавҳараш, модараш ва мо дар ду дег таом мепухт. (С.У.) 3. Ман ин гап-ро ба Маҳмудхочаи савдогар гуфтам. (С.А.) 4. Комиссия дар ҳайати донишмандони бухорӣ будани Аҳмад Маҳдуми Дониш, Қорӣ Абдулмачиди Зуфунун ва домолло Иқромчаро зарур донист.

3. *Чумлаҳоро нависед ва ба зер баёнияҳо хат кашида, онҳоро шарҳ диҳед.*

1. Устод Бокӣ ба тариқи ҳазл гуфта буданд (Садои Шарқ). 2. Бародарам Азизхон аз муҳаббати падару модар суиистифода менамуд (С.У.). 3. Амакам Исохон дар Тошканд тағҷой гашта буданд (С.У.). 4. Аминҷон Шукӯҳӣ шоири лирик мебошад. 5. Дар он хона Раҳимбой ном кас истиқомат мекунад, ки ўро Раҳимбойи Хурӯс мегӯянд (С.У.).

Таҳлили синтаксисӣ (наҳвӣ)-и ҷумлаи дутаркиба

Нақшаи таҳлил

1. Навъи ҷумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ.

2. Навъи ҷумла аз рӯи тобиши ҳиссию муассирӣ: хитобӣ ва ғайрихитобӣ.

3. Асосҳои грамматикӣ.

4. Сохтори ҷумла: тафсилӣ, ҳуллас.

5. Аъзои ҷумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо ва ҳабар, сипас аъзои пайрави ҷумла, ки бар шарҳи мубтадо ва ҳабар меоянд.

Намунаи таҳлил

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон нишаста буд. (С.А.)

Таҳлили шифоҳӣ

Ин ҷумла ҳикоягӣ ва ғайрихитобӣ аст. Асоси грамматикиаш **Саидалӣ** – мубтадо ва **нишаста буд** – хабар. Саидалӣ мубтадо буда, бо исми хос ифода шудааст.

Нишаста буд – хабар, хабари феълии таркибӣ, ба воситаи феъли **нишаста** ва ёридохандаи **буд** ифода ёфтааст. Бо **як гурӯҳ одамонаш** – пуркунандаи бавосита, **дар сари ҳавз** – ҳоли макон, **калон** – муайянкунанда мебошад.

Таҳлили хаттӣ

муайян.

пурк.

ҳоли макон

муайян.

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон

хабар

нишаста буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶОИ ҶАМЪБАСТӢ

1. Фарқи ҷумла аз ибора дар чист?
2. Аз рӯйи иштироки асосҳои грамматикӣ ҷумла ба чанд гурӯҳ ҷудо мешавад?
3. Дар ташкили ҷумлаи хуллас чанд асоси грамматикӣ ширкат мекунад?
4. Ҷумлаи тафсилӣ аз хуллас чӣ фарқ дорад?
5. Чиро мубтадо мегӯем?
6. Хабар чист?
7. Мубтадо аз чиҳати сохт чанд хел мешавад?
8. Хабарҳои феъли ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбанд?
9. Хабарҳои номӣ ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода мешаванд?
10. Хабарҳои номӣ аз феъли чӣ фарқ доранд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Кай дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта мешавад?
12. Дар кадом ҳолатҳо байни мубтадо ва хабар тире гузошта намешавад?

13. Бо мубтадо мувофиқат кардани хабарро чӣ тавр мефаҳмед?
14. Фарқи байни сараъзо ва аъзои пайрав дар чист?
14. Аъзои пайрави ҷумла кадомҳоянд? Оид ба онҳо маълумот диҳед.
15. Пуркунанда чист ва бар чанд навъ чудо мешавад?
16. Пуркунандаи бевосита чист?
17. Кадом навъи исм агар пуркунандаи бевосита шавад, хатман пасоянди **-ро** мегирад?
18. Дар кадом ҳолат пуркунандаи бавосита бо пасоянди **-ро** меояд?
19. Пуркунандаи бавосита аз бевосита чӣ фарқ дорад?
20. Муайянкунанда кадом вазифаро иҷро мекунад ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад? Мисолҳо оред.
21. Муайянкунандаи изофӣ аз беизофа чӣ фарқ дорад?
22. Баёния аз муайянкунанда чӣ фарқ дорад? Бо мисолҳо маънидод кунед.
23. Имлои баёнияҳоро шарҳ диҳед.
24. Ҳол бар чанд навъ аст? Ҳар кадомро ном бубаред ва мисолҳо оред.
25. Дар ҷумлаҳои сода кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?

Чумлаҳои содаи яктаркиба

22. Навъҳои чумлаи содаи яктаркиба

1. Чумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадо ва хабари чумлаҳои сутуни якумро муайян кунед. Дар чумлаҳои сутуни дуюм кадом сараъзо ҳастанд?

1. Ман китоб хондам.	1. Китоб хондам.
2. Шумо пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед?	2. Пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед?
3. Салом китобро оварду барои намоиш ба раф гузошт.	3. Китобро мехонанд, барои намоиш намегузоранд.
4. Рақси Шарофат ҳамаро мутаассир кард.	4. Ҳамаро мутаассир кард.
5. Борон бошиддат меборид.	5. Шаб. Шамоли нофорам. Боронгарӣ.

Савол ва супориш

1. Кадом калимаҳо мубтадои ду чумлаи аввали сутуни дуюм мебошанд? Аз чӣ донистед?
2. Чумлаҳои сеюм аз ҷиҳати маъно аз якдигар чӣ фарқ доранд?
3. Ба чумлаи чоруми сутуни дуюм мубтадоҳои гуногун илова карда хонед. Мубтадояш муайян будааст?
4. Маънои чумлаҳои охирини сутуни дуюмро шарҳ диҳед.
5. Аз чумлаҳои охирини ҳар ду сутун кадомаш хуллас ва кадомаш тафсилӣ аст?

Чумлаҳои сода вобаста ба асоси грамматикӣ худ дутаркиба ва яктаркиба мешаванд.

Чумлаҳои содаи **дутаркиба** бояд дорои ҳар ду сараъзо – **мубтадо** ва **хабар** бошанд, чунки онҳо барои фаҳмидани мазмуни чумла ниҳоят заруранд.

Чумлаи содаи **яктаркиба** фақат дорои як сараъзо буда,

ба дигарӣ ниёз надорад, зеро бе он ҳам маънои ҷумла фаҳмида мешавад.

Ҷумлаҳои содаи яктаркиба ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

а) ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзояш хабар: *Шумораи охиринаи «Анбоз»-ро хонед. Ҷўҷаро дар тирамоҳ мешуморанд. Ба китобхона бояд рафт.*

б) ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзояш мубтадо: *Субҳ. Хоҷагии «Навобод». Хонаҳои навбунёди зебо. Пайраҳаҳои мумфарш. Насими форам. Бӯйи атргулҳо.*

Ҷумлаҳои муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳс ба гурӯҳи ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзояш хабар ва ҷумлаи унвонӣ ба гурӯҳи ҷумлаҳои яктаркибаи сараъзояш мубтадо дохил мешаванд.

2. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки асоси онҳо кадом сараъзо аст, мубтадо ва ё хабар.

1. Фикрамро ба вай гуфтам. 2. Хайр, духтари дӯстдоштаи шумо: Муҳаррама. Москва. 17 феввали соли 1940. (Ҳ.К.) 3. Ба гирдогирди гулзор райҳон шинонда буданд. (С.У.) 4. Оҳанро дар гармиаш мекубанд. (Зарб.) 5. Офтобро бо доман пӯшонида намешавад. (Зарб.) 6. Аввалҳои зимистон. Декабр. Ҳаво на хунуки хунук, на гарми гарм. (Ҳ.К.)

3. Нақшаро хонед ва шарҳ диҳед.

4. Матиро хонед ва баъд ҷумлаҳои содаи онро аз рӯйи шишироки сараъзо муайян карда, дар сутуни якум ҷумлаҳои дутаркиба ва дар дуоум яктаркибаро нависед.

Шаб. Ҷўйи Мӯлиён. Моҳи тобон дар зери дарахтони қади роҳ ва рӯйи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. Кӯшқҳо дар

маҳтобшаб монанди нуқраи хом ҷилои сард медиханд.

Рӯдакӣ савора омада, дар сояи девори баланде қарор гирифт. Ин сӯй-он сӯй нигоҳ кард, гӯш андохт. Ҷилави аспро ба шохи дарахт партофт ва дар болои зин рост шуда, ба даруни чорбоғ назар кард. Бо як ҷаҳидан худро аз болои девор ба даруни чорбоғ партофт. Дар чорбоғ оромӣ ва сукут ҳукмфармо буд.

Сотим Улугзода

1. Порчаҳоро хонед ва ҷумлаҳои содаи яктаркибаро муайян кунед.

Шаби торику сард. Оғӯши кӯҳсор.
Табиат ҷим. Ҳама дар хоби ором.
Фақат сарҳадчию дарёст бедор.
Якумин – дам, дуём – бесаранҷом.

Шаби гармои тобистон. Сарҳад.
Ниҳоят гарму дим мағзи қамишзор.
Ҷаҳон аз хоби ширин аст сармаст,
Фақат сарҳадчию Қазбек бедор.

Абдусалом Деҳотӣ

Ҷумлаи муайяншаҳс

1. Ҷумлаҳоро хонда, муайян кунед, ки кадоме дутаркибаю кадоме яктаркиба аст.

1. Баҳор. Нури офтоб заминро метасфонад (В. Асрорӣ).

2. Фасли тирамоҳ. Табиат ба либоси тиллоранг печида буд. (Ф.Н.)

3. Аз пагоҳ то беғоҳ туро кофтам. Кучо мегардӣ? Пагоҳ ба саёҳат мебароем.

Ҷумлаи яктаркибае, ки иҷрокунандаи амал – мубтадо аз хабари он муайян мегардад, муайяншаҳс ном дорад. Хабарии ин ҷумлаҳо дар шахсҳои якум ва дуём ифода гардида, онҳоро аз бандакҳои феълӣ муайян кардан мумкин аст:

Аз лаби бом ба деҳа нигаристам. Аз девори паҳлуи чапи дарвоза чунин навиштаро хондам: «Дар ин хона Шоири Халкии Доғистон Расул Ғамзатов ба дунё омадааст».

Аз хабари ҳар ду ҷумла – **нигаристам** ва **хондам** муайян мегардад, ки иҷрокунандаи амал шахси якуми танҳо «ман» мебошад.

2. *Як мусоҳибае тартиб диҳед, ки дар он ҷумлаҳои содаи муайяниахс мавриди истифода қарор бигиранд.*

Намуна: – Манучеҳр, ту имрӯз чӣ кор кардӣ? – Ман пагоҳӣ аз хоб хестам. Дасту рӯямро шустам. Баъд аз ноништа ба модарам дар корҳои хона ёрӣ расонидам. Дар вақти холӣ ба лолачинӣ рафтам.

3. *Матнро хонед ва ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяниахсро ёфта, шарҳ диҳед.*

Хурд будӣ, навозишат карданд. Хандидӣ. Завқидӣ. Қоҳқоҳ задӣ. Кӯдакона ноз кардӣ. Модар модарона бӯсид. Падар падарона саратро сила кард. Чашмонат лаҳча барин медурахшиданд. Рухсорат себи сурх барин метобид.

Ҳаёт васиқаи балоғатро ба дастат дод. Замини куҳансол оғӯши худро ба ту боз намуд. Ситораҳо хандиданд. Офтоб пеш-пешӣ ту рақс кард. Замон аз ҷавлонгоҳи худ ҷой, давра шамшери бурро дод. Аср талаби қонуниашро пешниҳод намуд. Ҳақ дошт.

Давидӣ. Ҷаҳидӣ. Наъра задӣ.

Ин баҳори умрат, навбаҳори соли дурахшонат буд.

Ҳаким Карим

4. *Ба намуна нигоҳ карда, чор шиор нависед.*

Намуна: Бачаҳо, таърихи кишвари худро омӯzed!

5. *Матнро хонед ва таассуроти худро мухтасар баён кунед. Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяниахсро ҷудо карда нависед ва шарҳ диҳед.*

Сафари водии Зарафшон аз шаҳри Самарқанд ва зиё-

рати хонаи устод Айнӣ ибтидо гирифт. Аз Душанбе то ба Самарқанд бо кумаки тайёра расидем. Самарқандиҳо бо гулу нону намак пешвоз гирифтанд.

Аз фурудгоҳ ба Регистон ва аз он ҷо ба хонаи устод Айнӣ омадем. Ба остонаи ин манзили муборак ва барои ҳар як фарди тоҷик азиз ва муқаддас бо як эҳтиром ва эҳсосоти қалбӣ ба мисли он ки ба зиёрати худи устод мерафта бошем, қадам биниҳодем. Ба назар чунин мерасид, ки дару девори ин хона ба гӯши ҳар яки мо мехонад:

Қадам бибоктар неҳ бар ҳарими чони муштоқон,

Ту соҳибхонаӣ, охир, чаро дуздона меоӣ.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки чанд бор дар ин хона меҳмон буданд ва сари суҳбат шабонро рӯз кардаанд.

– Ин хона як ҳисса таърихи Тоҷикистон аст, шеърҳои ҳикоя ва қиссаву романҳои устод асосан дар ҳамин ҷо эҷод шудаанд: «Намунаи адабиёти тоҷик» дар ҳамин ҷо таҳрир хӯрдааст; таҳрири достони «Оби ҳаёт» низ дар ҳамин ҷо ба субут расида. Бисёр мардони бузурги тамаддуни ҷаҳон ин ҷо ба зиёрати устод омадаанд. Ҳар бутта гули ин манзил шоҳиди зиндаи рӯзгори ноҳамвори устод Айнӣ аст.

Мо, ҷавонҳо, ки аз паси устод қадам мезадем ва гӯшу ҳуш ба ҳикояташон доштем, аксаран, бори аввал воридаи ин манзили муборак мешудем ва дар изтироб будем. Ба назар чунин мерасад, ки устои бузург аз хонае ба истиқболамон бадар меояд.

Убайд Раҷаб

б. Порчаро ифоданок хонед ва гӯед, ки хабарҳои мисраъҳои дуюм ба шахси чандум далолат мекунад. Аз чӣ пай бурдед?

Офтобо, бори дигар хонаро пурнур кун,
Дӯстонро шод гардон, душманонро кӯр кун.

Аз паси кӯҳе барову сангҳоро лаъл соз,
Бори дигар ғураҳоро пухтаву ангур кун...

Офтобо, бори дигар сӯйи мағриб боз рав,
Ҷумлаи сайёро бар ҳусни худ мағрур кун.

Эй рафиқи бедилону эй аниси хастагон,
Бедилонро чора созу марҳами ранчур кун.
Чалолиддини Румӣ

Ҷумлаи номуайншаҳс

1. *Ҷумлаҳоро хонед ва аз ҷиҳати таркибу мазмун муқоиса карда шарҳ диҳед.*

1. Муаллим дар мактаб имрӯз бо мо суҳбат гузаронд.	1. Имрӯз дар мактаб бо мо суҳбат гузарониданд.
2. Дехқонон ба киштукор тайёри дида истодаанд.	2. Дар деҳот ба киштукор тайёри дида истодаанд.
3. Аз деҳот ёрдамчиён меомандаанд.	3. Аз деҳот барои ёри меомандаанд.

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба дар кадом сутунҳо ҷой дода шудаанд?
2. Ба иҷроқунандаи амал (мубтадо) ва ба иҷрои амал дар кадом ҷумлаҳо диққат дода шудааст.

Ҷумлаи яктаркибае, ки дар он иҷроқунандаи амал муайян нест, номуайншаҳс ном дорад. Хабарии ин ҷумлаҳо танҳо бо шумораи ҷамъ (шаҳси сеюм) ифода меёбад.

Дар ҷумлаҳои номуайншаҳс на иҷроқунандаи амал, балки ҳуди амал муҳим аст. Мубтадои чунин ҷумлаҳо фақат тасаввур карда мешавад:

1. *Шуморо ба идора даъват меқунанд.*
2. *Дар боғи мактаб боз дарахт шинонидаанд.*
3. *Кӯчаҳои шаҳрро бо шиору овезаҳо оро додаанд.*

2. *Ҷумлаҳоро нависед ва гӯед, ки диққати асосӣ дар ин ҷумлаҳо ба чӣ нигаронида шудааст.*

1. Одамро «аз гул нозуку аз санг саҳтгар» гуфтаанд. (Ю.А.)
2. Матлабро ба Рисолат – модари Зебӣ фаҳмонидаанд.

(С.У.) 3. Мебоист шаб дар Тути буни Ҳайдар чамъ мешуданд. (С.У.) 4. Занҳоро ба рақс таклиф карданд. (М.Х.) 5. Ҳамон сол ба хоҳиши худаш Нодираро ба Институти кишоварзӣ гузарониданд. 6. Фақат саду панҷоҳ грамм нони сиёҳу ҳамин қадар нони сафед меоданд. (Ф.М.)

3. *Ҷумлаҳоро аз рӯйи намунаи зерин ба ҷумлаи яктаркибаи номуайянишаҳс баргардонед.*

Намуна: Боғбонон ба ниҳолҳо об дода истодаанд – Ба ниҳолҳои боғ об дода истодаанд.

1. Дехқонон пахтачиниро сар карданд.
2. Кормандони техникӣ таъмиро ба охир расониданд.
3. Коргарони корхона дастгоҳи нав истехсол мекунанд.
4. Муаллимон иншоҳои талабагонро санчида баҳо гузоштанд.
5. Ноширон ба намоишгоҳ мераванд.
6. Телевизион баромади дастаи ҳаваскорони ноҳияи моро намоиш дод.

4. *Порчаҳоро хонед, ҷумлаҳои муайянишаҳс ва номуайянишаҳсро муайян кунед ва шарҳ диҳед.*

1. Мо имрӯз ҳуштубозӣ кардем. Аз рафиқонамон як нафарашро доранда таъйин кардем. Мо аз вай мегурехтем. Вай аз паси мо медавид. Ҳар касе, ки ба даст афтад, вай доранда мешуд. Дорандаи аввал бо ҳамроҳии дигарон боз медавид. Бозӣ ҳамин хел давом мекард.

2. Қисми асосии тири ин камонро аз ҷӯби дук ё заранг ва ё аз ҷӯби хаданг месохтанд ва дар нӯги ин ҷӯб ба дарозии чор ангушт пӯлоди сартезро мегузарониданд. Дар дунболаи он ҷӯб се дона шоҳпари уқоб мешинониданд.

Садриддин Айни

5. *Ҷумлаҳоро нависед ва гӯед, ки хабари онҳо дар қадом сига ва замон ифода шудаанд.*

1. Дар он ҷо суратҳои сарҳадчиёни қахрамонро овехта мондаанд. (С.У.) 2. Чор сол пеш маро ба иди Якуми Май ба

Маскав бурданд. (Р.Ҷ.) 3. Дар он замон ин шахрро Бухорои Шариф меномиданд. (Ҷ.И.) 4. Пӯлодро ҳамчун одами забондон дар завод ба тарҷумонӣ таъйин карда буданд. (Р.Ҷ.) 5. Меҳмонони аз Вахш омадаро дар рӯйи палос нишонданд. (С.У.) 6. Кори ин устои ҳунармандро бо хурсандӣ қабул карда мегирифтанд. (Р.Ҷ.)

б. Ҳикояро хонед ва шарҳ диҳед, ки лутфи ҳикояро чӣ тавр фаҳмидед.

Султон Маҳмуро дар ҳолати гуруснагӣ бодинчонбӯраке пеш оварданд. Хушаш омад. Гуфт: «Бодинчон таомест хуш». Надиме дар мадҳи бодинчон фасле пардохт. Чун сершуд, гуфт: «Бодинчон сахт (зарарнок) чизест». Надим боз дар мазаррати бодинчон муболиғате тамом кард. Султон гуфт:

– Эй мардак, на ин замон мадҳаш мегуфтӣ?

Гуфт:

– Ман надими туям, на бодинчон. Маро чизе бибояд гуфт, ки туро хуш ояд, на бодинчонро.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супориш

1. Чаро таоми аз бодинчон пухта ба Султон Маҳмуро хуш омад?
2. Надим бар чӣ асос бодинчонро таъриф ва мазамат кард?
3. Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс ва номуайяншаҳсро ёфта, шарҳ диҳед.

Ҷумлаи умумишаҳс

1. Зарбулмасалҳоро хонед. Мазмун ва мавриди истеъмолашонро шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба як қас ва ё ба ҳама тааллуқ доранд.

1. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд.
2. Бародари ман бошӣ, баробари ман бош.

3. Кори имрӯзаро ба фардо магзоред.
4. Ба гетӣ ба чуз тухми некӣ макор (Фирдавсӣ).

Чумлаи яктаркибае, ки амали он ба таври умумӣ ифода ёфтааст, умумишахс ном дорад.

Рӯзи нек ба рӯзи бад мадиҳед. (Зарб.)

Ранҷи худу роҳати ёрон талаб. (Зарб.)

Дар чумлаи умумишахс хабар бо шакл ва шахсҳои гуногуни феъл ифода мешавад ва аз рӯйи он иҷрокунамандаро пайдо кардан душвор аст. Аз ин рӯ, аксарияти чумлаҳои умумишахсро зарбулмасалу мақолҳо ташкил мекунаманд.

2. *Чумлаҳоро нависед ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед. Аз чӣ доистед, ки онҳо чумлаи умумишахсанд.*

1. Бо одами тарсончак ба шикор нарав. (Зарб.)

2. Одамонро аз худ маранҷон. (Зарб.)

3. Аз паси аспӣ носанчида нагузар. (Зарб)

4. Некӣ куну дар об андоз. (Зарб.)

5. Аз суҳбати дӯстон машав гурезон.

3. *Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом шахс нигаронида шудаанд. Аз чӣ фаҳмидед?*

Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз,

То азизи дигарон бошӣ ту низ.

Сар макун дар пеши дунёдор паст

В-ар кунӣ, бешак, равад динат зи даст.

Фаридуddини Аттор

Нигар, то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,

Сухан ҳарчи гӯӣ, ҳамон бишнави.

Абулқосим Фирдавсӣ

Хунар омӯз, к-аз хунармандӣ

Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.

Низомии Ганҷавӣ

4. *Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадоме аз онҳо умумишахс ва кадоме бешахсанд.*

1. Хондаатро мағӯ, фаҳмидаатро бигӯ.
2. Хонаи дӯстон бирӯбу дари душманон макӯб.
3. Озмударо набояд озмуд (Зарб.).
4. Дар дили дӯст ба ҳар ҳила роҳ бояд ёфт (Зарб.)..
5. Моро дар он чо нағз пешвоз гирифтанд.
6. Онро тавқи гардани кумрӣ мегӯянд. (Р.Ҷ.)

Ҷумлаҳои яктаркибаи умумишаҳс барои ифодаи хулосаи таҷрибаи рӯзгор, расму одатҳо ва як қатор қоидаҳои ҳаёти низ истеъмол мешаванд. Дар ин ҳолат онҳо шаклан ба ҷумлаи муайяншаҳс ва номуайяншаҳс монанд шаванд ҳам, дар асл умумишаҳсанд:

1. Дар мо аз худ калонро шумо мегӯянд. 2. Дар бемористон бо овози баланд гап намезананд.

5. Ҷумлаҳоро хонда, бо далелҳо собит кунед, ки онҳо умумишаҳсанд.

1. Дар назди калонсолон бисёр гап намезананд.
2. Ҳақиқатро надониста ҳарчи намегӯянд.
3. Аз ноомади кор рӯҳафтода намешаванд.
4. Ганҷ магир, китоб гир!
5. Дӯстро бо суду зиён имтиҳон кунанд (Зарб.).
6. Машав ҳамроҳи кас ноозмуда,
Тафавут дон зи дида то шунида.

Носири Хусрав

Ҷумлаи бешаҳс

1. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед.

1. Ман ба хона бояд равам.	1. Ба хона бояд рафт.
2. Вазифаи хонагиرو тайёр мекунем.	2. Вазифаи хонагиро бояд тайёр кард.
3. Мо ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм қанда натавонистем.	3. Ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм қандан мумкин набуд.

Савол ва супориш

1. Мубтадо ва хабари чумлаҳои сутуни якумро нишон диҳед.
2. Дар чумлаҳои сутуни дуум кадом сараъзо ҳастанд?
3. Ба хабарҳои сутуни дуум мубтадо ёфтагӣ мумкин аст?

Чумлаи яктаркибае, ки мубтадо надошта, онро аз мазмуни чумла ҳам фаҳмидан мумкин нест, бешаҳс меноманд.

Чумлаи бешаҳс аз он сабаб мубтадо надорад, ки вазифааш фақат таъкид қардани зарурияти имконпазирии иҷрои амал мебошад: *Аз гузашта бояд ибрат гирифт. Машварати хубро бояд қабул кард. Октябрро бо доман пӯшида намешавад. Барои забондон шудан бештар навиштан лозим.*

Хабари чумлаи бешаҳс бо ду роҳ ифода мешавад: бо асоси замони гузашта ва калимаи «**бояд**» (Аз гузашта бояд ибрат гирифт) ва бо масдари калимаҳои «**лозим**», «**даркор**» ва ғайра (Барои омӯхтани забон бисёр машқ қардан даркор). Ҳамеша хабари ин чумлаҳо дар шакли таркибӣ меоянд.

2. *Чумлаҳоро нависед, хабар ва аъзои пайрави онҳоро ишора кунед.*

1. Аз паси қорҳои беҳуда набояд гашт.
2. Умри азизро ройгон набояд сарф қард.
3. Нақшаи қори фардори имрӯз бояд кашид.
4. Ҳамеша аз пайи қори неқ ва манфиати халқ бояд шуд.
5. Суханони гаронбаҳоро набояд аз хотир баровард.
6. Вафодорӣ зи моҳӣ бояд омӯхт.

3. *Чумлаҳои дутаркибаи зеринро ба чумлаи бешаҳс ғардонидан нависед.*

Намуна: *Ман пагоҳ бояд ба китобхона равам. Пагоҳ ба китобхона бояд рафт.*

1. Ман бояд ин китобро хонам.
2. Ту вазифаро дар вақташ бояд иҷро кунӣ.

3. Самад масъаларо бояд ба ҳама фаҳмонад.
4. Мо ин ҳунарро бояд аз худ кунем.
5. Ҳама бояд тарафдори сулҳ бошад.

4. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки онҳо кадом навъи ҷумлаи содаи яктаркибаанд. Хабарҳои феълӣро аз рӯйи навъ шарҳ диҳед.

1. Ба зудию чолокӣ худро ба канор кашидан даркор буд. (С.У.) 2. Акнун он заминҳоро аз решаи рустаниҳои бе-гона тоза кардан лозим буд. (С.У.) 3. Аз чароғи илму нури маърифат синаро пурнур мебояд намуд. (М.А.) 4. Ҳақиқатро қатъ карда намешавад. (Зарб.)

5. Ҷумлаҳоро хонед ва калимаи «бояд»-ро истифода бурда хабарҳои онҳоро тағйир диҳед. Оё дар маъно тағйироте ворид шуд?

Намуна: Аз душмани пинҳонӣ бояд зиёдтар ҳазар кард.

1. Аз душмани пинҳонӣ зиёдтар ҳазар кардан зарур.
2. Чӣ кардан даркор, чӣ тавр зистан даркор.
3. Ҳозир фикри ҳамаро шунидан лозим.
4. Дунёро бо чашми дил дидан лозим.
5. Ба ин камбудихо зудтар хотима додан даркор.

6. Хонед ва хабарҳоро ёфта, шарҳ диҳед. Ҷумлаи охириро ба содаи дутаркиба баргардонед.

Бе заҳмату кор нон намебояд хӯрд,
Як лукма ба ройгон намебояд хӯрд.

Абулқосим Лоҳутӣ

Хоки пояшро набояд пок кард,
Пок аз он бояд ки акнун хок кард.

Мирзо Турсунзода

Воқифи вақти хеш мебояд буд. (Зарб.)

Ҷумлаи унвонӣ

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чаро ҷумлаҳои сутуни якум дар сутуни дуҷум шакли дигар доранд? Мулоҳизаатонро гӯед.

Хомӯшӣ ҳукмфармо буд. Акнун субҳ медамид.	Хомӯшӣ. Ҳама суханони нотикро гӯш мекарданд. Субҳи барвақт. Дехқонон ба сари заминҳои қорам мераванд.
--	--

Ҷумлаи яктаркибае, ки амалро ифода накарда, фақат номи предмет ё ҳодисаеро дар бар мегирад, ҷумлаи унвонӣ ном дорад.

Ҷумлаҳои унвонӣ дар шакли калима ва ё ибораи мустақил ифода гардида, ба предмет ишора мекунанд, ки амали минбаъда ба он тааллуқ дорад: а) *Тирамоҳ. Ҳама ба ҳосилгундорӣ тайёрӣ мебинанд*; б) *Шаби торики зимистон. Имкони пеши пойро дидан набуд*.

Ҷумлаҳои унвонӣ бештар дар асарҳои саҳнавӣ ва дигар жанрҳои бадеӣ истифода мешаванд. Бо ёрии онҳо нависандагон ҷой ва замон, манзара ва вазъияти ҳодисаю воқеаро мухтасар баён месозанд.

2. *Порчаро хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳои унвонӣ чӣ вазифаро адо кардаанд.*

Бозори шаҳри Бухоро. Растваи атторӣ ва доруворфурӯшӣ. Фурӯшандаи дорувор дар нимторикии дукончааш ба рӯи қолинча нишастааст, чашмони хоболуди вай аз зери пилқҳои гардгирифта ба равуои аҳли бозор нигоҳ мекунанд. Дар як тарафи дукон дастёрҳои вай бо фурӯши доруҳо машғуланд.

Сотим Улугзода

3. *Матнро хонед, ҷумлаи унвониро муайян карда, бо ҷумлаҳои баъдина чӣ муносибат доштаниро шарҳ диҳед.*

Субҳи барвақт. Ҳанӯз дар роҳҳо мошин кам, шаҳр оҳиста аз хоб бедор мегашт. Занҳои ширфурӯш аз тарафи саҳро бо чобаҳои пуршир ба шаҳр меомаданд. Нонфурӯше як замбарғалтак нони гармашро ба тарафи ҷойхона мебурд. Болои нон бо дастархон саҳт пӯшидагӣ бошад ҳам, ҳаври он мебаромад. Бӯии нони гарм ба димоғи Даврон расидагӣ

барин шуд. Ба ёдаш расид, ки баъди қаҳтии солҳои чанг, соли чилу ҳафт ё чилу ҳашт хоки сурх оварда, танӯри чанд сол боз вайрона ва аз набудани орд бекораро таъмир карда, бори аввал нон пухта буданд. Даврон он нонро мебӯйиду аз бӯяш сер намешуд. Ба нон зор буд, аммо кулчаи модар додаро то хеле вақт нахӯрда, бӯй мекашид. Онро зуд хӯрда адо кардан намехост, зеро маълум набуд, ки бори дигар боз кай нон мепазанд...

Баҳром Фирӯз

4. Хонед, ҷумлаҳои унвониро ёбед ва тафсилоти онҳоро нависед.

1. Тирамоҳ. Вақти ҳосилгундорӣ. Дехқонон пахта чида ҷуворӣ каллак намуда, меваҳои охириро меғундоранд. (Ҷ.И.) 2. Шаби моҳи август. Ҳавои тоза қабати дарахтони сербарг ҳар ҷо-ҳар ҷо намоён гашта, аҷаб як намуди зебое меод. («Садои Шарқ») 3. Хомӯшӣ. Бачаҳо пинак мераванд. Шир-шири чархҳои мошин ба гӯш мерасаду бас. Дар рӯ ба рӯ ағбаи Шахристон. Аз ним болои он дар таҳи абру меғи торик пинҳон аст. Гоҳ печутоб хӯрда, боло мераваду даруни абру меғ аз назар гум мешавад. Боди серуне, ки аз арчазорҳои ду канори роҳ мевазид, рӯйи касро лесида, фароғат мебахшид.

Баҳром Фирӯз

5. Ба ҷумлаҳои унвонии зерин ҷумлаҳои дутаркиба илова карда хонед, ки мазмунан алоқаманд бошанд.

Намуна: Хонаи кории Алломаи Адҳам... Бар болои сепоя кураи замин, дар девор харитаи осмон, чадвалҳо, устурлоб овехта, дар тоқчаҳо китобҳо болои ҳам чида шудаанд...

1. Майдоне дар шаҳр. Халк. Донишмандон...
2. Пагоҳонӣ.
3. Ҳавлии Рӯдакӣ. Дар айвон Рӯдакии нобино. Маҷ...
4. Боғ. Гулзор, фаввора, хавзи мрамор...

6. Ба ҷойи нуқтаҳо ҷумлаҳои унвонии мувофиқ гузошта, порчаҳоро нависед.

1. ... Майдони начандон калон, вале чун кафи даст хамвор. Дар атроф – иморатҳои бузурги айвонхошон пур аз нақшу нигор. (С.У.)

2. ... Дар деворҳои хона яроку аслиҳаҳои гуногун: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршедтамға овехта шудаанд. (С.У.)

3. ... Як шогирди вай бо тарозуи хурдакаки ғалатисохт доруи хокаеро бармекашад. Шогирди дигараш дар ўғурча чизеро мекӯбад. (С.У.)

4. ... Моҳи тобон дар зери дарахтони қади роҳ ва рӯи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. (С.У.)

(Яке аз хонаҳои Қасри султонӣ: Шаб. Ҷўйи Мўлиён. Даруни қаср. Хонаи кори Абӯалӣ ибни Сино).

7. Ҳикояро хонед ва гӯед, ки хулосаи он дар кадом ҷумла баён шудааст. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи матнро муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки дар рӯзгори Нӯшервони одил ду мард биемаданд ва бар дари боргоҳи ӯ биистоданд, яке бо овози баланд гуфт:

«Бад макуну бад маяндеш, то бадат н-ояд пеш». Ва яке гуфт: «Некӣ куну нек андеш, то нек бинӣ беш». Нӯшервон фармуд, то марди аввалро ҳазор динор оварданд ва бидоданд ва марди дувумро ду ҳазор динор доданд. Хавоссу надимони он ҳазрат суол карданд, ки ҳар ду калимаро як маънӣ буд, сила ва инъом эшонро тафовут аз чӣ афтод?

Гуфт: «Ин ҳама зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеч некӣ беҳтар аз дӯстии некон нест ва ҳеч бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест».

Муҳаммад Авфӣ

23. Ҷумлаи пурра ва нопурра

1. Порчаро хонед. Гӯед, ки дар кадом ҷумлаҳо сараъзо ва ё аъзои пайрав истифода нашудаанд. Оё набудани онҳо фаҳмидани

маъноро душвор сохтааст?

Офитсер чизеро фикр карда истоду боз пурсишашро да-
вом дод:

- Аз кучо?
- Аз Хучанд. Аз уезди Хучанд.
- Қойи кор?
- Заводи паровозсозӣ.
- Ба Украина кай омадӣ?
- Яку ним моҳ пеш аз ин.
- Кӣ шуда кор мекардӣ?
- Оҳангар.

Пӯлод Толис

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро пурра фаҳмидед ё не?
2. Чаро чумлаҳои сеюм, панҷум, ҳафтум ва нухум бо як калима ё ибора баён шудаанд?
3. Дар матн мусоҳиба ҳаст ва ё муҳокима?

Дар нутқ баробари чумлаҳои пурра чумлаҳои нопурра низ истифода мешаванд.

Чумлае, ки дар он ҳамаи аъзои асосии чумла мавҷуданд, чумлаи пурра ном дорад.

**Чумлае, ки дар он яке аз аъзои асосии чумла зикр на-
шудааст, вале онро аз чумлаҳои пешин ва ё вазъияти нутқ
фаҳмидан мумкин аст, чумлаи нопурра ном дорад:** *Усмон
ба деҳаи Нимич ворид шуданаширо надоништа монд. Ибтидо
ба хонаи холиш бародар рафт. (Д. Мирзо)* **Чумлаи нопурра
баъзан дар таркиби чумлаҳои мураккаб низ вомехӯрад:**

*Қоришикамба ба роҳ даромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ.
(С.А.)*

Дар чумлаи дуҷум хабар – даромадан ихтисор шудааст,
ки бисёр баҷост.

Истифодаи бамавриди чумлаҳои содаи нопурра боиси
хушоҳангу мавзун ва мухтасар шудани баён мегардад.

2. *Порчаро хонда, ҷумлаҳои нопурраро муайян созад. Сипас, шакли пурраи онҳоро нависед ва хонда, бо матни асл муқоиса кунед. Чиро пай бурдед?*

Қозӣ хатро аз назар гузаронида:

– Бозор! – гуфт.

– Лаббай.

– Аз мулло Азимшоҳ яксаду сӣ танга қарздор шудӣ?

– Шудам.

– Ҳар вақт хӯчаин талаб кунанд, ин пулро дар қозихона ба ин шахс месупорӣ?

– Хуб.

Садриддин Айни

3. *Ҷумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадом аъзо зикр нашудаанд. Оё пурра қардани чунин ҷумлаҳо дар доираи ҳусни баён аст?*

1. Падар пеш-пеш мерафт, писараш аз қафо.

2. Қобил газета мехонд, Одил журнал. (П.Т.)

3. Морбозро мор мекушад, дорбозро дор. (Зарб.)

4. Хиштгир хишташро мегираду лойгир лояшро. (Зарб.)

5. Калтак ба гӯшт расад, сухан ба устухон. (Зарб.)

6. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад. (Зарб.)

4. *Ҷумлаҳоро нависед ва гӯед, ки кадом ҷумлаи содаи таркибии онҳо нопурраанд. 4-5 мақоли ба инҳо монандро ба ёд оварда нависед.*

1. Дӯст панд медиҳаду душман фанд. (Зарб.)

2. Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда. (Зарб.)

3. Дӯст ба сар нигоҳ мекунад, душман ба по. (Зарб.)

4. Доно ба иморати сухан машғул аст, нодон ба иморати бадан. (Зарб.)

5. *Порчаро хонед ва мавқеи асосии истифодаи ҷумлаҳои нопурраро шарҳ диҳед.*

– Номат чист? – гуфта пурсид.

– Ёдгор!

- Номи падарат?
- Бозор!
- Кучой мебошӣ?
- Кӯлобӣ.
- Чанд сол боз ин чо ҳастӣ?
- Аз даҳ сол зиёд шуд.
- Чӣ кор мекардӣ?
- Сарбоз шудам, гурехтам, ба зиндон афтодам, боз гурехтам, боз ба зиндон ва обхона афтодам, оқибат рӯзи инқилоб озод шудам.
- Бисёр хуб, хатту савод дорӣ?
- Не.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Ин порча аз кадом асари устод Айни аст?
2. Ду нафар ба ин монанд мусоҳибаеро ташкил кунед ва дар ҷавоб аз ҷумлаҳои пурра истифода намоед. Шунидан чӣ гуна буд?
3. Озодӣ ба кадом инқилоб нисбат дода шудааст?
4. Аз рӯйи ин порча оид ба тарзи баёни ҷумлаҳои тасдиқию инкорӣ чӣ гуфта метавонед?
5. Ду ҷумлаи охириро бори дигар бихонед ва андешаатонро баён кунед.

6. Дар мавзӯи «Ошноӣ», «Рӯзҳои истироҳат дар таътил» ва «Ташиҳиси фаъолият» мусоҳиба тартиб диҳед ва аз ҷумлаҳои нопурра истифода баред.

7. Ҳикояро хонед ва муайян кунед, ки ҳикмати он дар чист. Сипас, ҷумлаҳои нопурраи онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Нохушовозе бо бонги баланд Қуръон ҳамехонд. Соҳибдиле бар ӯ бигузашту гуфт:

– Туро мушоҳара чанд аст?

Гуфт:

– Ҳеч.

Гуфт:

– Пас заҳмати худ чандин чаро ҳамедиҳӣ?

– Аз баҳри Худо мехонам.

Гуфт:

– Аз баҳри Худо махон!

Гар ту Қуръон бар ин наMAT хонӣ,

Бубарӣ равнаки мусулмонӣ.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

бонг – фарёд: овоз, садо

соҳибдил – покдил, аҳли маърифат

мушоҳара – маош, моҳона, музди кор

наMAT – навъ, тарик, равиш

8. *Порчаҳоро бодикқат хонед ва хулосаҳоятонро баён кунед.*

Аз Афандӣ пурсиданд:

– Лукмаи ҳалол бо кӣ хӯрам?

– Бо фарзандон.

– Сипас бо кӣ?

– Бо хешу ақрабо, бо ҳамсоя ва душманон.

– Дар кучо панаҳ ёбам?

– Дар сояи дӯст.

– Чанд хатои чоҳилонро бахшиданд?

– Ҳафтаашро.

– Чанд хатои олимро бахшиданд?

– Ҳеч кадомашро.

– Чаро чунин бошад?

– Чунки чоҳил чоҳил асту олим – олим.

– Ба асри нав чӣ?

– Агар ақли солим ба ҳисси қайсар сарварӣ карда тавонад, хатое содир нашавад.

Чун ҳама ёвари инсон бошад,

Ба ҳама қитъа биҳишт ёфт шавад.

Абдулвайси Азиз

9. *Порчаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки ҳикмати онҳоро дар чист? Сипас ҷумлаҳои нурра ва нопурраи онро шарҳ диҳед.*

Луқмонро гуфтанд:

– Адаб аз кӣ омӯхтӣ?

Гуфт:

– Аз беадабон. Ҳар чӣ аз эшон дар назарам нописанд омад, аз он парҳез кардам.

Подшоҳе порсоеро гуфт:

– Ҳечат аз мо ёд меояд?

Гуфт:

– Бале, вақте ки Худоро фаромӯш мекунам.

Саъдии Шерозӣ

10. *Ҷумлаҳои нопурраро ёфта, шарҳ диҳед ва онҳоро нурра кунед.*

– Имрӯз кӣ омада буд?

– Хаткашон.

– Чӣ овард?

– Мактуб.

– Аз кӣ?

– Аз акаам.

11. *Аз рӯйи асарҳои хондаатон ва ё филми дидаатон мусоҳибае таҳия кунед. Аз ҷумлаҳои нопурра истифода баред.*

12. *Матнро хонед ва ҷумлаҳои нопурраро ёбед. Шарҳ диҳед, ки дар ҷумлаи нопурра кадом аъзои дар ҷумлаи нурра буда зикр нашудаанд. Ҷумлаҳои яктаркибаи муайянишахсро низ муайян кунед.*

– Хайр, – гуфт Маҳмуд симои чиддӣ гирифта, – кор карда истодаӣ?

– Ҳа, кор карда истодаам.

– Дар кучо? Хайр, кори нағз-мӣ? – пурсид Маҳмуд.

– Дуруст, бад не.

– Кӣ шуда кор мекуни?

– Ҳозир шогирди чопкунанда. Ба даромаданам қариб як моҳ шуд.

– Чӣ, китоб ҳам чоп мекунетон?

– Ҳоло газета ва ҳар гуна фармонҳо. Китоб чоп намекунем. Одам кам.

– Хайр, табассум намуд Маҳмуд, – маро ҳам ба кор мегириетон.

– Ҳазл мекуни?

– Не-е! Аз ростӣ мегӯям.

– Ҳозир коргар чӣ қадар бошад, ҳамон қадар даркор. Биё як бор даромада бин, агар маъқул шавад, даромадан мегири-дия. Кор кори бад не.

– Хайр як модаркалонам катӣ маслиҳат кунам. Аз бекорӣ дилам зиқ шуд, – гуфт Маҳмуд.

Пӯлод Толис

13. Саволу ҷавобро нависед ва ҷумлаи нопурраро ёфта, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки шакли пурраи он чӣ гуна аст.

– Зариф!

– Ҳа, Маҳмуд!

Ҳар ду дасти якдигарро фишурданд.

– Кай омадӣ? – пурсид Зариф.

– Дина.

– Хайр, Душанбе нағз будааст?

– Дуруст, нағз. Лекин боз шаҳри худамонро ёд кардам.

– Ҳа, ба ҳар кас шаҳри таваллудшудааш нағз менамояд.

Пӯлод Толис

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи содаи яктаркиба

Нақшаи таҳлил

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи яктаркиба мисли таҳлили ҷумлаи содаи дутаркиба сурат мегирад. Танҳо банди 4 такмил меёбад.

4. Сохтори ҷумла: а) дутаркиба ё яктаркиба; навъи ҷумлаи содаи яктаркиба.

Намунаи таҳлил:

Ба хона бояд рафт.

Таҳлили шифоҳӣ

Ин ҷумла ҳикоягӣ ва ё ғайрихитобӣ аст. Асоси грамматикааш **бояд рафт**. Ҷумла сода аст, содаи яктаркиба. Сараъзои ҷумла ба воситаи феъл ифода ёфтааст. Ҷумлаи содаи бешахс аст. Ҷумла аъзои пайрав дорад (ба хона – ҳоли макон). Аз ин рӯ, ин ҷумлаи содаи яктаркибаи бешахси тафсиلى махсуб мегардад.

Таҳлили хаттӣ

ҳ.м. хабар

Ба хона бояд рафт.

САВОЛУ СУПОРИШҶОИ ҶАМЪБАСТӢ

1. Ҷумлаи дутаркиба аз яктаркиба чӣ фарқ дорад?
2. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаро номбар кунед.
3. Дар кадом ҷумлаҳои содаи яктаркиба сараъзои ҷумла бо феъл ифода меёбад?
4. Ҷумлае, ки дар он танҳо мубтадо иштирок мекунад, чӣ ном дорад.
5. Ҷумлаҳои содаи яктаркиба аз рӯйи иштироки аъзои пайрав чанд хел мешаванд?
6. Ҷумлаи номуайяншахс аз ҷумлаи муайяншахс чӣ фарқ дорад?
7. Хабарӣ ҷумлаи бешахс бо чанд роҳ ифода меёбад?
8. Кадом ҷумлаи яктаркиба одатан дар аввали тасвири бадеӣ барои нишон додани макон ва замони ҳодиса истифода мешавад?

24. Ҷумлаҳои чидааъзо

1. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки кадом хусусияти онҳоро пай бурдед.

1. Як гурӯҳ созандагон бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.) 2. Дар зери девори қалъаи Бухоро пирамарди косиби пойлуч аз пеши нардбонҳо, аробаҳо, лошаҳои аспон, аз назди сарбозони гурӯҳ-гурӯҳ нишаста мегузарад. (С.У.) 3. Мо метавонем ба ту обу замин, гулому каниз, рамаю галаҳо бахшем. (С.У.) 4. Дар баъзе токчаҳо зарфҳои хурду калони гуногуншакл ва даста-даста гиёҳи хушкро мебинем. (С.А.) 5. Ҳаёху, шавку чӯш, нидоҳои «офарин»-у «шод бош»-и аҳли чодар ханӯз хомӯш нашуда буданд. (С.А.) 5. Дар миёни урдугоҳ чодари рах-рахи сабзу сурху сафеди сипаҳсолор... назаррабост. (С.У.) 6. Аз ин чо овози суруду нағма, созу наво ба гӯш мерасад. 7. Пурсупос ва суҳбати дӯстона сар шуд. (С.У.) 8. Ҷӯпонону дарахтбурон, гиёҳчинону сайёҳон хабар меоварданд. (Баҳманёр) 9. Ба диданаш меомаданду ангушти хайрат мегазиданд ва мегуфтанд. (Баҳманёр)

Савол ва супориш

1. Ҷумлаи якум чанд пуркунанда дорад? Онҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд ва чӣ гуна алоқаманд шудаанд?
2. Боз дар кадом ҷумлаҳо пуркунанда чида шудааст ва кадом навъ аст?
3. Дар ҷумлаи дуюм кадом аъзои ҷумла чида шудааст? Ба кадом роҳ алоқаманд шудаанд?
4. Дар ҷумлаи панҷум кадом аъзои ҷумла чида шудааст? Дар байни аъзои чида кадом аломат омадааст? Ҳамаи ҷумлаҳоро як-як баррасӣ кунед.

Ҷумлае, ки яке аз аъзо ва ё чанд аъзои он чида шудааст, чидааъзо ном дорад.

Аъзои чида асосан ба як савол ҷавоб шуда, як вазифаи

синтаксисиро ичро мекунад: *Чамшиед, Чамила ва Парвиз мақола навиштанд.*

Аъзoi чида баробархукук буда, яке ба дигарӣ тобеъ нест: *Созандагон бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)*

Аъзoi чида бо ҳам бо ёрии оҳанг ва ё оҳангу пайвандакҳои пайвастанда алоқаманд мешаванд: *Ҷузҷонӣ хӯрҷин дар китф, давон-давон ва ҳарсосзанон ба ӯ расида гирифт. (С.У.)*

Дар хат агар аъзoi чида пайхам ва бепайвандак омада бошанд, ба воситаи вергул ҷудо карда мешаванд.

2. *Ҷумлаҳоро хонед ва хусусиятҳои аъзoi чидаро шарҳ диҳед.*

1. Шоир бояд сода бигӯяд, ширин бигӯяд, латиф бигӯяд, тоза бигӯяд ва панд бигӯяд (Ш.Х.). 2. Ҳама чизҳо мешикананд, мепӯсанд, занг мезананд, ганда мешаванд, ранги худро тағйир медиҳанд... ва ба қаъри нобудӣ мераванд (Ш.Х.). 3. Абӯалӣ ва Ҷузҷонӣ дар майдон ҳозир шуданд. (С.У.) 4. Аз ин акси садо, аз ҳисси ғалабаи наздик кӯфти меҳнатҳои шабонрӯзӣ мебарояд, табъ меболад, чисму чон фараҳ меёбад. (С.У.) 5. Насими саҳаргоҳӣ бӯйи муаттари гулу сунбул, сабзаву райҳонро ба димоғҳо мерасонад. (С.У.)

3. *Матнро хонед ва ба оҳанги хониши ҷумлаҳои чидааъзо диққат диҳед.*

Дар Душанбе баҳор бо тамоми ҳусну таровати рӯҳафзо, дилфиребу қозибадори худ ҳукмфармо буд. Чор сӯй мешукуфт, меболид ва тобиши ранг ба ранг дошт. Дарахтон муғча мекушоданд, гул мекарданд, барг меёзонданд. Дар лаби ҷӯйборҳо сабза медамид, дар кӯталу теппаҳо табиат ва лола қолин мегустурд, камари кӯҳҳо қирмизӣ метобид ва куллаҳои баланди барфин дар уфуқи лочувард чодари азими оҳарии куббадор афрошта буданд. Гоҳ-гоҳ борон меборид, борони нарми тару тоза ва ба ин зебоии табиат ҳусну таровати нав мебахшид.

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои чидааъзо ба матн чӣ муассирят бахшидаанд?
2. Аъзои чида чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд?
3. Ҷумлаҳои чидааъзоро нависед ва ба зери аъзои чида хат кашед.
4. Кадом аъзои чида тафсил ёфтааст?

4. Матнро хонда, ҷумлаҳои чидааъзоро муайян кунед. Гӯед, ки кадом аъзои ҷумла чида шудаанд.

Ба замину боғоту сахроҳо нигаред, ҳар қитъа гӯё лавҳаи тасвирест, ки дасти кадом рассоми санъаткори сеҳрнигор бо камоли маҳорат ороштааст! Рангҳои назаррабо – сабз, зангор, сурх, зард, пистокӣ, гулобӣ, бунафш, чигарӣ ва ҳоказо бо ҳам омехта шуда, тобишҳои гуногун пайдо мекунад. Гулу гиёҳҳо ба ҳар сӯй тароват мепошанд. Садои ҷӯйчаҳо ва шар-шараҳо бо чаҳ-чаҳу гул-гули мурғони хушхон як шуда консерти форами ташкил мекунад.

Ба боғу бўстонҳо ки мебарояд, бар болои саратон, ба шохсори дарахтони мевадор назар андозед. Ҳосили фаровон, аз ҳозир – аз ғӯрагӣ сари онҳоро ҳам кардааст!

Баҳор шаҳрҳои Ватани моро ҳам бо либоси сабзи зумуррадӣ ороштааст. Инро дар мисоли пойтахти Тоҷикистон – Душанбе дидан мумкин аст. Саҳаргоҳ, пеш аз ҳама насими форами кӯҳсори Варзоб чехраи шуморо навозиш мекунад.

Дар шимоли шаҳр назаратон ба куллаҳои пурбарфи кӯҳ меафтад, ки бо шуълаи офтоби нав тулӯъкунанда ба тарзи дилрабо медурахшанд. Дар зери чодирӣ сабзи табиӣ кӯчаҳо гулфурӯшонро мебинед, ки даста-деста лолаҳои сурху зард ва дигар гулҳои рангорангро бо шабнамаи ханӯз напарида ва таровати бомдоиашон ба ишқбозони гул пешниҳод мекунад.

Хулоса, баҳор дар ҳама ҷо нашъунамо мекунад, хусни оламорои худ, санъати сеҳрангези худро намоиш медиҳад!

Баҳорро иди табиат номидан равост. Ин ид бо иди байналмилалии меҳнаткашон, бо рӯзи якдилии коргарони ҳамаи мамлакатҳои дунё – Якуми Май дар як вақт меояд! Меҳнат ва табиат ба якдигар сахт вобастаанд. Табиат харчанд бой ва зебо бошад ҳам, бе иштирок ва қудрати дастии меҳнат сарвати мурда асту ҳусни бекора ва меҳнати инсон бе мусоидат ва созгории табиат саъйи бесамара.

Абдусалом Деҳотӣ

Савол ва супориш

1. Ҳангоми хондани ҷумлаҳои чидааъзо чӣ оҳангро ҳис мекунед?
2. Дар кадом ҷумла муносибати табиату инсон баён шудааст?
3. Манзараеро тасвир кунед ва аз ҷумлаҳои чидааъзо истифода кунед.

5. Матиро хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳои аъзои чидадошта дар вақти хониши бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунанд?

Аҳолӣ омадани ҳамдеҳаи номии худро шунида, чашм ба роҳи ӯ дӯхта будаанд. Ҷавонон, писарбача ва духтарбачагон дар либосҳои рангбаранги идона, куҳансолон бо ҷомаю саллаҳо ӯро дар даромадгоҳи деҳа истиқбол карданд. Бачагони хурдсол давон-давон омада, «бобо, бобочон» гӯён устодро миёнагир карда, ба китфу гарданаш овезон мешуданд. Куҳансолон – рафикони бачагии Айнӣ – ӯро ба оғӯш кашида вохӯрдӣ мекарданд. Сураатгирон ва режиссёри киностудияи республика рафиқ Кимёгаров, ки аз мо пештар ба он ҷо рафта, роҳи Айниро поида истода будаанд, серкор шуда монданд...

Дар ҳавлии пештараи падару модари Айнӣ, ки ҳоло ба сабаби пайдо шудани биноҳои нав дигаргун шуда будааст, дар хонаи калони оростае зиёфат тартиб ёфт. Дар хона як чил кас – хешони домолло, мӯйсафедон, ғаёлони хоҷагӣ, муаллим ва муаллимаҳо чамъ омаданд. Якчанд нафар пионерҳо дар гирду пеши устод худашонро ба ӯ ҷафс карда

менишастанд. Пурсупос ва суҳбати дӯстона сар шуд. Айнӣ бо мӯйсафедон айёми бачагии худро ба ёд оварда, дар бораи воқеаҳои гузашта тавре гуфтугӯ мекарданд, ки гӯё он воқеаҳо дирӯз рӯй дода бошанд.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Дар бораи кӣ суҳан меравад?
2. Ҷумлаҳои чидааъзоро муайян кунед.
3. Ҷумлаҳои чидааъзо чӣ вазифаро иҷро кардаанд?
4. Кадом аломатҳои китобатӣ дар ҷумлаҳои чидааъзо истифода шудаанд?
5. Воситаҳои алоқаи аъзои чида чиҳоянд?

6. *Ба оҳанги хониши аъзои чида диққат дода хонед. Воситаҳои алоқаи онҳоро шарҳ диҳед.*

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовид бас,
Дигар ҳарчи бошад, намонад ба кас.
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек,
Нагардад куҳан то ҷаҳон асту рек.
Зи хуршеду аз бод в-аз обу хок
Нагардад табаҳ ному гуфтори пок.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Афтодаам ба хоки мазаллат зи дурият
Зору фиғору хаставу бемору нотавон.

Возеҳ

Беҳучраву бекӯяму бечомаву дастор,
Бенуклу маю чангаму бемунису ғамхор.

Садриддин Айнӣ

Луғат

рек – некбахт

табоҳ – хароб, вайрон

мазаллат – хорию зорӣ

7. *Матиро хонед, аъзои чидаро ёбед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки аъ-*

зои чида дар тасвир чӣ нақш доранд. Маҳалеро тасвир кунед.

Ҳирот дар сари роҳҳои тиҷоратӣ ва маданӣ меистод. Ба Ҳирот аз ҳар сӯй қорвонҳо меомад: қорвонҳои савдогарон, ҳунармандон, олимон, шоирон, арбобони давлат, ҳар гуна қасон, соҳибони ҳама гуна қасбу ҳунар. Дар байни инҳо қасони беқасбу қор, қоҳталабон, мочароҷӯён, аз пайи фоидаи муфту осон давандагон низ қам набуданд.

Шаҳри қалон тамоми инҳоро дар қоми худ фуру мебард, ҳазм мекард. Нуфуси шаҳр рӯз ба рӯз зиёд мешуд, ободию зебоии зоҳириаш торафт меафзуд.

Ҳирот баъд аз давраи харобиҳо боз аз нав қон меги- рифт.

Раҳим Ҳошим

8. *Порчаи манзумро ифоданок хонед ва гӯед, ки қадом аъзои қумла чида шудаанд. Муайян қарда, шарҳ диҳед.*

Дашти васеу боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову қангалу қаману кӯху лолазор.
Аз ҳар қанор қашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш.
Пошида донаҳои гуҳар абри навбаҳор,
Ҳамчун арӯси ноз дарахтони навқавон.
Қатри сафеду сабзу гулобиву аргувон,
Бар сар қашида қилвақунон ҳар тараф қатор...
Биншаста буд шӯбонқисаре най дар даҳон
Зери дарахти бед, лаби қӯйи босафо.
Озода қирди ӯ барае қанд дар қаро,
Бо сӯзи қил хурӯш ҳамекард най, ки қон.
Устои зуқунуни қабардасти рӯзгор,
Яъне табиат аз шоҳи абреқимини баҳор
Нозуқ иёр бофта қолини маҳмалин,
Густурда, то ки ёр ниҳад пой бар қамин.

Пайрав Сулаймонӣ

Луғат

зуқунун – соҳиби илм ва маърифату фазилати бисёр

иёр – маҳак, олати санҷиш; арзишу қимат

Савол ва супориш

1. Мавзӯи порча ва нақши аъзои чидаро шарҳ диҳед.
2. **Шӯбонписар ё чӯпонписар?** Кадоме дуруст?
3. Байти сеюмро ба наср баргардонед.

9. *Порчаро бо риояи оҳанг хонед. Кадом аъзои ҷумла чида шу-
даанд?*

Гӯш кардам Шарқро,

Ҳам Нилро, ҳам Гангро,

Нармдил хоку замину пуртахаммул сангро,

Гӯш кардам...

варзиши рӯди равон омад ба ёд,

Деҳаи ман дар Ҳисори Шодмон омад ба ёд.

Қуллаҳои барфпӯши кӯҳсоронаш ба ёд,

Чашмаҳои нукрамонанди хурӯшонаш ба ёд.

Рӯди қишлоқи ман

аз оху сабуктар меравад,

Дар шаби маҳтоб сина пур зи ахтар меравад.

Кокулафшонанд мачнунбедҳо дар ин диёр,

Шуълаафшонанд сафҳои чароғони Ҳисор.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Дар мисраи якум чиро мушоҳида кардед?
2. Дар мисраи шашум кадом аъзои ҷумла тафсил ёфтааст?
3. **Таҳаммул аз тааммул** чӣ фарқ дорад? Бо «**тааммул**» ҷумлае гӯед.

10. *Ҷумлаҳоро нависед, ҳолҳои чидаро ёбед ва зерашон хат кашед.*

1. Субҳ ва шом дар хонаҳои худ нону чой меҳӯрданд. (Ф.М.) 2. Офтоб роҳи худро дигар карда, хеле ба тарафи ҷануб рафта, аз болои кӯҳистони Тоҷикистон дур шуда бошад ҳам, ба сабаби оромӣ ва софӣ ҳаво тобишаш асарнок буд. (С.А.) 3. Дар ошхона барои ошпазӣ ва обгармкунии

дегҳои чудагона шинонданд. (С.А.) 4. Ман бо вучуди он хама мондагӣ ва бедорхобӣ шаби дароз хобида натавонистам. (С.А.)

Дар нутки муқаррарӣ аъзои чидои ҷумла бештар бо як пешоянд ва ё пасоянд истеъмол меёбанд. Пешоянду пасояндҳо он гоҳ бо ҳар як аъзои чида такроран меоянд, ки ба таъсири ноктар намудани суҳан эҳтиёҷе бошад.

Муқоиса кунед:

Ҳар чӣ ки ман медонам, аз китобҳо, донишмандон ва одамони кордида омӯхтаам.

Ҳар чӣ ки ман медонам, аз китобҳо, аз донишмандон ва аз одамони кордида омӯхтаам.

Аввал китобу дафтар, сару либос, дасту рӯятро бину баъд гап зан.

Аввал китобу дафтаратро, сару либосатро, дасту рӯятро бину баъд гап зан.

Ҳиссаҷаҳои таъкидӣ ва инқорӣ бо ҳар як аъзои чида такрор шуда меоянд. Масалан: 1. Одам ҳам дар оила, ҳам дар байни рафиқон ва ҳам дар байни аҳли ҷамъият хулқу атвори нек бояд дошта бошад. 2. Сарбоз на аз сардии ҳаво, на аз шиддати борон ва на аз лойи роҳ тарс дошт. Ў бардамона пеш мерафт.

11. Порчаро хонед ва ба воситаи чӣ алоқаманд шудани аъзои чидаро шарҳ диҳед.

Эй хоҷа, чӣ мурғам ман, не кабкаму не бозам,
 Не хубаму не зиштам, не инаму не онам.
 Не хоҷаи бозорам, не булбули гулзорам,
 Эй хоҷа, ту номам неҳ, то хеш бад-он хонам.
 Не банда, на озодам, не мум, на пӯлодам,
 Не дил ба касе додам, не дилбари эшонам.

Ҷалолиддини Румӣ

12. Матнро нависед ва пайвандакҳоеро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом аъзои чидаро ба ҳам пайвастанд.

Раҳим Ҷалил ҳанӯз дар айёми бачагӣ хондан ва навиштанро дӯст медошт. Ӯ танҳо мактаби ибтидоӣ ва курси яксолаи педагогиро тамоm кардааст. Вазъияти зиндагӣ маҷбур кард, ки таҳсилро қатъ намуда, ба кори муаллимӣ машғул шавад. Вале ӯ муҳаббати ба хондан доштаи худро гум карда наметавонист. Ҳар як дақиқаи вақти холии ӯ бо китоб хондан ва мутолиа намудан мегузашт. Хондан ва мутолиа намудани адабиёти бадеӣ бисёртар диққати ӯро ҷалб менамуд.

13. Матиро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Ҷумлаҳои азъои чиддоштаро ёбед ва гӯед, ки кадом азъои ҷумла чидда шудаанд.

Борбад таронаҳои дилангезе дар Бадахшон шунида буд, ки «Булбулик» меномиданд. Ва ҳоло онро ба ёд оварда бо-вариаш қавӣ шуд, ки ниёғони мардуми форс таронагӯиро аз булбул омӯхтаанд. Устои хунёгарон дар бораи хелҳои ҳайвонот ва сифати овозхое, ки онҳо мебароранд, низ фикр мекард. Ӯ садои мор, сангпушт, калтакалос ва дигар хазандаҳоро ба хотир овард. Дар байни онҳо ягон овозхони хушадое наёфт. Баъд ба чорпоён гузашт. Ҳайфо, ки аз чорпоён низ яке ба парандагон баробар шуда наметавонад. На ҳамаи парандагон овози фораm доранд. Масалан, мурғҳои хонагии порутиткун хушовоз нестанд. Лошаҳӯру дарандаҳои болу пардор низ. Хунёгари хунёгарони хушовоз булбул аст, ки гулу бӯстон, боғу чаманистонро дӯст медорад. Дилангезу гӯшнавоз аст хониши булбули хушовоз! Борбад бояд дар назди истеъдоди булбул сари таъзим фуруд орад! «Булбуловоз» мегӯянд маро мардум: Лаб фуру бандед, мухлисони ман, ки шумо навои рӯҳпарвари булбули ҳақиқӣ, шохбулбулу чаманбулбули хуросониро нашунидаед! Чунин булбулон танҳо дар чаманистони зебо ва гулистони дилрабо мешаванд!

Адаш Истад

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?
2. Воситаҳои алоқаи аъзои чидаро шарҳ диҳед. Ҳамеша «у» «ва»-ро иваз карда метавонад?
3. Ҷумлаҳои, ки дар онҳо аъзои чидаро бе пайвандак пайваст шудаанд, дубора хонед ва оҳанги қироати онҳоро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи овозхон ё навозандае, ки барояшон маъкул аст, иншоие нависед.

14. Ҷумлаҳои нависед ва зерин аъзои чидаро хат кашед. Гӯед, ки кадом аъзои ҷумла чидаро шудааст ва бар эзоҳи кадом калимаҳо омадааст.

1. Тобистон ва тирамоҳи соли бисту сеюм дар деҳаи мо воқеаҳои ғалатӣ рӯй доданд. (С.У.) 2. Дар роҳи оҳани Тирмиз – Душанбе оташпароба бо камоли ҳашамат ва шавкат ҳаракат мекард. (С.А.) 3. Ба ин пурсишҳои ӯ бо забони хуш ва чехраи кушода ҷавоб меод. (С.А.) 4. Ин мард ё девона аст, ё ки хоб дидааст, ё ҳар ду. (С.У.) 5. Бо ман далерона, бетаъзиму тавозӯӣ гап зада буд. (С.У.) 6. Ба димоғ бӯйи барф, бӯйи арча ва нақхати гулу гиёҳ мерасид.

15. Ба нақша диққат диҳед ва мувофиқан ҷумлаҳои тартиб диҳед.

1. _____, _____ ва _____.
2. _____, _____, _____.
3. _____, _____, _____.
4. _____, _____, _____.
5. _____ ё ..., ё _____.

16. Порчаҳои бо риояи оҳанг хонед ва шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои аъзои чидаро муайян кунед ва гӯед, ки воситаи алоқаи онҳо чӣ гунаанд.

1. Ҷаҳониён Фирдавсиву Хайёму Саъдиву Ҳофизу Мавлавиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии эшон фуруд оварданд. Пеши ман ин он маъниро дорост, ки ҷаҳониён за-

бони порсиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии он фуруд оварданд.

2. Забони порсиро Рӯдакӣ бо ашъори пурҳикмат, Фирдавсӣ бо «Шохнома», Хайём бо рубоиёт, Ҳофиз бо газалиёт, Мавлавӣ бо «Маснавии Маънавӣ», Саъдӣ бо «Гулистон»-у Ҷомӣ бо «Баҳористон» сиккаи безаволӣ зада. 3-ин рӯ, ҳеҷ тӯфоне маҳв онро натавонад кардан. Зихӣ забони ҷовидони ман!

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Аз порчаи аввал ба чӣ хулоса омадед? Аз ҷумлаи дуҷумла чӣ маънӣ бардоштед?
2. Ҷумлаи охири порчаи дуҷумро чӣ тавр фаҳмидед?
3. Кадом аъзои ҷумла чида шудааст ва бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст?
4. Хулосаи аз ҳар ду порча баровардаатонро мухтасар нависед.

17. Порчаҳоро хонед ва маънидод кунед. Аъзои чида ро ёфта, шарҳ диҳед.

Чаҳонпахлавон, он яли арчманд
Ба теғу ба ханҷар, ба гурзу каманд
Ялонро сару синаву пову даст
Буриду дариду шикасту бубаст.

Абулқосим Фирдавсӣ

Зан агар оташ намебуд, хом мемондем мо,
Норасида бодае дар ҷом мемондем мо.
Зан агар моро намебахшид умри бардавом,
Бе таҳаллус, бе насаб, бе ном мемондем мо.

Мирзо Турсунзода

18. Ҷумлаҳоро хонед, пайвандакҳои пайваस्तкунандаро ёфта, вазифаҳои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Кӯчаю бозор, одаму олам ба назараш нағзу дилрабо менамуданд. (Р.Ҷ.) 2. Дар ин бозӣ ӯ ё мебурд, ё бой ме-

дод. (С.А.) 3. Ҳам падару модар ва ҳам пиразан ба тарафи ӯ тохтанд. (Р.Ҷ.) 4. Фирдавсии бузург на танҳо қиссаи ривоятҳои мардуми Шарқро медонистааст, балки аз адабиёти атиқӣ низ огоҳ будааст. 5. Садои карнаю сурнай, дойраю нағора ба фалак мепечид. (А.Д.) 6. Ҳама нофаҳмо, ноошно ва асроромез, аммо шавқангез, бисёр шавқангез, бисёр шавқангез буд. (С.У.)

19. Аввал порчаро хонда, ҷойи вергулҳоро муқаррар созад, сипас нависед ва воситаҳои алоқаи аъзои чидаро шарҳ диҳед.

Ҳавлии Алибекро рӯбучин карданд. Роҳраву таги дарвозахона кӯчаи берунро об зада рӯфтанд. Шаб то рӯз нон пухтанд ҷой оростанд ош дам карданд.

Алибеку занаш ошпазу мулло ва чанд нафар наздикон ба ҳаври аз зери табақи дам баромада чашм дӯхтаанд. Мардум бояд пеш аз кор ба оши наҳор оянд... Офтоб ба деги ош баъд ба ҷойи маърака расид. Оташи таги дег хомӯш ва хаври он паст шуд, вале маърака нест.

Сорбон

20. Ҷумлаҳоро хонед ва мавқеи вергул ва пайвандакҳоро дар ҷумлаҳои чидаъзо шарҳ диҳед.

1. Аз тоқи Заргарон, аз растаи Заргарӣ, аз байни мадрасаҳои Мирзо Улуғбек ва заргарон, аз гузарҳои Дегрезӣ, Мехчагарон, Калобод ва дигарҳо гузашта, ба гузари Ҷаъфархоча расидем. (С.А.) 2. Дар тоқчаи болохона дойра, танбӯр, дутор ва рубоб барин асбобҳои мусиқӣ буд. (С.А.) 3. Баъд аз вафоти падару модараш ҳавлӣ, замин, ҳайвонот ва асбобҳои деҳқонии падарашро фурухта, ба шаҳр омадааст. 4. Порчаҳои абрҳои парокандаи сафеду сурхи зарду бунафштоб ба осмони кабуд зинати рангоранг меоданд. (С.А.)

Калимаҳои ҳулосакунанда дар ҷумлаҳои чидаъзо

1. Ба калимаи додашуда ҷӣ номи умумӣ гузоштан мумкин аст? Он калима ва ибораҳоро, ки моҳияти ҷамъбасти доранд, ёбед.

1. Баҳор, тирамоҳ, тобистон, зимистон...
2. Нависандагон, шоирон, драматургон...
3. Мӯза, туфли, калуш, маҳсӣ, кафш...
4. Пиёз, сабзӣ, турб, шалғам, кашниз...

Калима ва ибораҳои хулосақунанда пеш ё пас аз аъзoi чида омада, онҳоро ба таври хулоса ё умумӣ нишон медиҳанд. *Дар деворҳои хона яроқу аслиҳаҳои гуногун: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршедтамга овехта шудаанд.* (С.У.)

Калимаҳои хулосақунанда ва аъзoi чида ба як савол ҷавоб шуда, ба як аъзoi ҷумла тааллуқ доранд: *Сардорони бригадаҳои дигар: Салимамак, Шомуроди қаддароз, Юнус-бобо ва дигарон аз Ҷамолиддин чашим намеқанданд.* (Ф.Н.)
Дар ин ҷумла калимаи хулосақунанда ва аъзoi чида мубтадо буда, ба саволи «киҳо?» ҷавоб мешаванд.

Агар калимаи хулосақунанда пеш аз аъзoi чида омада бошад, пас аз он дунуқта гузошта мешавад: *Соҳибони ҳавлӣ: як зан ва ду марди солхӯрда дар рӯи тахтакати васеъ дар сари дастархон менишастанд.* (Ф.М.)

Агар калимаи хулосақунанда пеш аз аъзoi чида ояд, пеш аз он тире гузошта мешавад: *Қасрҳо, кӯшкҳо, кӯҳҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд.* (С.А.)

2. Ҷумлаҳоро ба оҳанги хониш риоя карда, хонед ва шарҳ диҳед. Калимаҳои хулосақунандаи онҳоро ёфта, ба кадом аъзoi ҷумла тааллуқ доштани онҳоро гӯед.

1. Падарам корҳои гуногунро иҷро мекард: бор мекашонд, ароба меронд, асбобу ускуна ва анҷомҳои мухталифи дар саҳни завод паҳну парешонгаштаро ғундошта тахт мекард, баъзе шабҳо ба посбонии анбор мерафт. (С.У.)
2. Аз ҳама гандатар се чиз аст: яқум дуздӣ, дуҷум ятимонро озор додан, сеҷум бахилӣ. (С.У.)
3. Ватанам, диёрам, ёру дӯстони ба ҷон баробарам – ҳамаи инҳо ба назари ман гӯё дар сурати

ту намоён мешуданд. (С.У.) 4. Ранги кабуди осмон, тобиши бунафшачаи кӯҳсор, ранги сабзи абрешими сабзаҳо, сафедии куллаи кӯҳ – ҳамагӣ ба ҳам омехта бо як нармию зебой чашми кас, рӯҳи касро навозиш мекарданд. (С.Ш.)

3. *Ба нақша бодикқат нигариста, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва ё аз асарҳои хондаатон пайдо кунед ва нависед.*

1. О: О, О, О, О ва О.
2. О: О, О, О, О, О.
3. О: О ва О.
4. О ҳам, ҳам О, ҳам О.

4. *Ҷумлаҳоро хонед ва оҳанги талаффузро ба мушоҳида гиред. Чиро пай бурдед?*

1. Дар ин чо аз кӯраҳо ва бӯтаҳои ғалатӣ дудҳои рангбаранг: сабз, зард, бунафш ва сиёҳ фавора мезаданд. (С.У.)

2. Деҳқонони бисёре, зану мард дар сабаду қачоваҳо анвои мевачот: ангур, нок, олу, себу зардолу, анору анҷир, харбузаю тарбузҳоро барои фурӯш ба лашкаргоҳ оварданд. (С.У.)

Калимаи хулосакунанда пеш аз аъзои чида ояд, оҳанги махсуси хонишро талаб мекунад. Баъд аз калимаи хулосакунанда «ист» ҳатмист ва овоз бадохатан паст мегардад. Аъзои чида бо оҳанги шумор талаффуз мегарданд. Дар ҳолати дигар, яъне баъди аъзои чида омадан задаи мантиқӣ ба калимаи хулосакунанда меафтад ва он оҳанги чамъбасти мегирад. Дар ин сурат пеш аз калимаи хулосакунанда «ист» мешавад.

5. *Оҳанги хониши ҷумлаҳоро риоя карда хонед ва мавқеи гузоштани аломатҳои китобатиро баъд ва пеш аз калимаҳои хулосакунанда шарҳ диҳед.*

1. Милтиқи шофдор, шоф, шашпар, сипару зирех, найза, шамшер, каманд – ҳамаи ин яроқҳои ҷангӣ дар девори ин хона овозон буданд. (С.А.) 2. Як аспӣ даванд, як уқоби дурбин ва як тозии бӯйгир – ҳамаи инҳо шаб то рӯзу рӯз то

шаб чор тарафро дидбонӣ карда мегарданд. (аз «Афсона»)
3. Манзараи якрангу дилгири биёбон: замини бегиёхи заранг, теппахои рег, чараёни реги равон, буттаҳои тоқа-тоқа ва лучу урёни саксавул ва тафбодҳои чонкоҳи дам ба дам вазанда машаққати роҳи мусофирро садчанд афзун мекарданд. (А.Д.) 4. Рӯи кати Иванамак пур аз садбарги рангоранг: гулҳои арғувонӣ, сафед, зард, гулобӣ, ҳатто садбарги нодири сиёҳфом. (Ф.М.)

б. Матиро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Дар вақти нақл аз калимаҳои хулосакунанда истифода бурда, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Масалан: Лекин комедияҳои халқӣ дар ҳама ҷо: хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд. Комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин – дар ҳама ҷо мавҷуд буд.

Тамошои сахнагӣ ва театр бо шакли ҳозирааш то револютсия дар байни тоҷикон набуд. Лекин комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд.

Халқи тоҷик, ки дар тӯйҳо, дар сайру тамошоҳо, ё дар меҳмонхонаҳо барои шабнишинӣ гун мешуд, як машғулияти вақтхушӣ ва шабхушии онҳо баъд аз музика ва рақс тақлидчигӣ буд.

Тақлидчиён мактабдорро тақлид карда, бесаводӣ, бекифоягӣ ба болои ин дилсахтӣ, ваҳшигӣ, гурусначашмӣ ва дигар сифатҳои ӯро фош мекарданд.

Яке аз муфтхӯрон маддоҳ буд. Як мавзӯи муайяни тақлидчиёни тоҷик ана ҳамин маддоҳ буд. Тақлидчӣ бо қиёфаи яке аз маддоҳони маълум даромада, овоз, оҳанг ва ҳаракатҳои ӯро тақлид карда, ҳам ӯро, ҳам гуфтаҳои ӯро масҳара мекард.

Аз дасти тақлидчиёни халқӣ қозӣ, раис, амлоқдор барин торочкунандагони мол ва харобкунандагони аҳволи халқ ҳам наместонд. Тақлидчиён яке қозӣ, дигаре раис ва сеюмӣ амлоқдор ё миршаб шуда ба болои асп мебароманд. Инҳо ба асп ба ҷойи даврӣ (ҷули зарбафти асп) бӯрӯ, ё чипта, ба

чойи абзол (лачоми заррин) лух ва ба чойи кӯтоси (пулаки тиллоӣ) гарданбанд сабзимадони (гули бед) бедро зада савор мешуданд.

Инҳо «ман козиам», «ман раисам», «ман амлокдорам» ё «миршабам» гуфта, ба онҳо тақлид карда гап мезаданд ва корҳои нолоиқ ва кирдорҳои бади онҳоро дар пеши мардум фош карда, онҳоро расво мекарданд.

Ин гуна корҳо қобилияти актёрӣ доштани халқро нишон диҳад ҳам, ҳеч гоҳ ба чойи тамошоӣ сахнагӣ ва театр намегузашт.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Магар кори тақлидчиёро меписандед? Чаро?
2. Ҳадафи тақлид чист? Аз кучо фаҳмидед?
3. Нақли мухтасар оид ба тақлидгаре нависед.

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи чидааъзо

Нақшаи таҳлил

1. Навъи ҷумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ.

2. Навъи ҷумла аз рӯи тобиши эҳсосӣ: хитобӣ ва ғайрихитобӣ. 3. Асоси грамматикӣ.

4. Сохти ҷумла: тафсилӣ, хуллас. Кадом аъзои ҷумла чида шудааст ва воситаи алоқаи байни онҳо (танҳо бо ёрии оҳанг ё оҳангу пайвандакҳо).

5. Аъзои ҷумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо, хабар, аъзои пайрави ҷумла.

Намунаи таҳлил

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор гармӣ мебахшид. (С.Т.)

Ин ҷумлаи ҳикоягӣ. Асоси грамматикаш **офтоб** (мубтадо), **мебахшид** (хабар). Ҷумла сода ва дутаркиба аст.

Ҷумла аъзои пайрав дорад: **мебахшид** (чӣ?) **гармӣ**, ба чӣ

гармӣ мебахшид? (**ба гулу гиёҳ, сангу шох ва буттаву дарахтони кӯҳсор**). Пас ин чумла тафсилест.

Дар чумла аъзои пайрав чида шудааст ва байни ҳам бо оҳанги талаффуз ва пайвандакҳои **ва, -у** алоқаманд шудаанд.

Офтоб – мубтадо буда, бо исм ва мебахшид хабар аст ва бо феъл ифода ёфтааст.

Гармӣ – пуркунандаи бевосита, **ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор** – пуркунандаи бавосита буда, бо исм ифода шудаанд.

Таҳлили хаттӣ

Чӣ? Ба чӣ? Кадом дарахтон?

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор чӣ мебахшид? Чӣ кор мекард? **гармӣ мебахшид**.

Чумла сода, ҳикоягӣ, ғайрихитобӣ, дутаркиба, тафсилӣ, дар он пуркунандаи бавосита чида шуда омадааст.

7. Чумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобатии мувофиқро дар ҷояш гузоред. Чаро дар чумлаҳои дуҷум ва шашум ба душворӣ рӯ ба рӯ шудед. Ин чумлаҳоро ва чумлаи чорумро таҳлили шифоҳӣ кунед.

1. Дар ин ҷо баззозҳо чойфурӯшҳо ва шоҳифурӯшҳо дукондорӣ мекарданд. (С.А.) 2. Ба рӯи чизҳои хӯрданӣ ҳамеша тӯрҳои симини сиёҳ мепӯшонид. (С.А.) 3. Шарифчонмахдум дар хушхатӣ, хушсаводӣ, шеърфаҳмӣ ва маорифдӯстӣ дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буд. (С.А.) 4. Сафаралӣ то наздикии деҳа бепарво ва хомӯш сархам омад. (Э.Субҳон) 5. Пиру ҷавон, зану мард ба кор часпида буданд. (Э.Субҳон) 6. Холи кунчи лабаш бо дандонҳои зичи сап-сафедаш чанг мекард. (Э.Субҳон)

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ САНЧИШ

1. Чӣ гуна чумлаҳоро чидааъзо мегӯянд?
2. Аъзои чида бо чанд роҳ ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд?
3. Воситаҳои алоқии аъзои чида кадомҳоянд?

4. Пайвандакхоро номбар кунед, ки аъзoi чидарo алоқаманд мегардонанд.
5. Махсусиятҳои аъзoi чидарo шарҳ диҳед.
6. Чида шудани аъзoi ҷумла бештар хоси кадом услуб аст?
7. Чӣ гуна калимаҳоро хулосакунанда мегӯянд?
8. Кадом аломатҳои китобат пеш ва баъд аз калимаҳои хулосакунанда гузошта мешаванд?
9. Оҳанги талаффузи ҷумлаҳои аъзoi чида ва калимаи хулосакунанда доштарo шарҳ диҳед.

Калима ва ибораҳои, ки бо аъзoi ҷумла алоқаи грамматикӣ надоранд

Мухотаб ва калимаҳои туфайлӣ бо сараъзою аъзoi пайрав алоқаи грамматикӣ надоранд ва аъзoi ҷумла намешаванд, зеро ба онҳо савол гузоштан мумкин нест.

Ин калимаю ибораҳо барои ба суҳбат дохил шудан, баён доштани ризоият, боварӣ, таассуф, муносибати шахс нисбат ба муҳити атроф ва ғайра ёрӣ мерасонанд. Ин калимаю ибораҳо ва ҷумлаҳо дар гуфтугӯ бо оҳанги даъват ва дар хат бо аломатҳои китобат ифода меёбанд.

Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,

Пас, макун аз оташи сӯзон ҳазар. (М.Т.)

*Дар ҳақиқат ҳам, Шокирҷон ба қавли худ вафо кард.
(С.У.)*

25. Мухотаб

1. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки ҳангоми хондани ҷумлаҳои сунуни дуҷум чиро пай бурдед.

– Ту чӣ кор кардӣ?	– Карим, ту чӣ кор кардӣ?
– Ин шеърро Мавҷуда Ҳакимова навиштааст?	– Муаллим, ин шеърро Мавҷуда Ҳакимова навиштааст?

– Соли оянда мо гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.

– Соли оянда, дӯстони азиз, гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.

Калима ва ё иборае, ки барои ба мазмуни ҷумла хитобан ҷалб намудани диққати мусоҳиб истеъмол мешавад, мухотаб ном дорад.

Мухотаб ба воситаи исм ва ё калимаҳои ба вазифаи исм омада ифода меёбад. Вай метавонад дар таркиби ҷумла ва ё берун аз он ояд: *Биё, ҷони бибиаш, ана ин холаҳоят ба ту савготӣ оварданд. (Р.Ҷ.)*

Пушкин! Ту улфати пиру ҷавон гардидай. (М.Т.)

Мухотаб бо аъзои ҷумла алоқаи грамматикӣ надошта, оҳанги махсуси талаффуз дорад ва аз онҳо бо вергул ва ё аломати хитоб ҷудо карда мешавад: *Росташиро гӯй, Ёдгор! Ин ҷо чӣ кор мекардӣ? Писарам, Пӯлодҷон, аз ҳавз якта об биёр, ҷой кунам. (Р.Ҷ.)*

Дар асарҳои бадеӣ мухотаб бо исмҳои ғайришахс низ ифода меёбад.

*Эй бахт, аҷаб маро Ватан додаӣ ту,
Гулҳои умед аз чаман додаӣ ту.*

Ҳабиб Юсуфӣ

2. *Матнро хонед ва ба расму оини мактубнависӣ диққат диҳед. Гӯед, ки чӣ гуна ифодаҳо дар нома ба вазифаи мухотаб меоянд.*

Устои муҳтарам Айнӣ!

Намояндагони Эрон ва мудирони рӯзномаҳо ва вакилони маҷлис, ки омада буданд, беандоза аз судмандии «Намунаи адабиёти тоҷик» хурсанд буданд ва борҳо дар хусуси ин китоб ва заҳматҳои Шумо дар тараққии адабиёти тоҷикӣ баҳс карданд.

Меғуфтанд, ки ҳама кас дар Эрон орзуи дидани ин китобро дорад. Чанд дастовез роҷеъ ба ҳамон китоб, ки яке аз онҳо пеши худам пайдо шуд ва дигаронашро аз нашриёт ги-

рифтам, барои Шумо мефиристам. Гарчи вақти онҳо гузашта, аммо чун роҷеъ ба Шумо буд, барои худатон фиристодам. Ба хидмати дӯстони мухтарам Зехнӣ, Ҷабборӣ, дигар дӯстон саломи фаровон мефиристам...

Бо салом, иродат ва ихлос, Лоҳутӣ

3. *Мактубе нависед, барои барқарор кардани робита. Ба назар бигиред, ки ба кӣ муроҷиат менамояд.*

Ба падар...

Ба бародарон...

Ба устод...

4. *Агар суҳбати телефонӣ кунед, аз кадом мухотабҳо истифода мекунед. Он мухотабҳоро нависед.*

5. *Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва мухотабҳоро муайян кунед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтаанд.*

1. Шоҳо! Ман тамоми хоки Хуросонро тай кардам! (С.У.)

2. Барака ёбед, фарзандонам, аз ин пеш ин гуна ҳосилро надида будам. (И.Ф.)

3. Дӯстони азиз, ин ҷо бо ман бимонед.

4. Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем. (С.А.)

б. *Ҷумлаҳоро аввал пурра, баъд бе мухотабҳо хонда, ба оҳанги талаффузи онҳо диққат диҳед. Гӯед, ки илова кардани мухотаб ба ҷумлаҳо чӣ тобише дод. Ҷумлаҳои яқум, чорум ва шашумро нависед ва мухотаби онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.*

1. Нина, амакатро шинохтӣ. (Ф.Н.) 2. Ту худатро зиқ накун, Шодигул. (С.У.) 3. Шумо, Қосимака, ҳеҷ парво накунад. (А.Д.) 4. Ман аз вазидани ту, эй насими баҳор, ҳаловат мебарам. 5. Мактаббачагони азиз! Дар таҳсил сабӣ мебояд. 6. Чӣ гуна неъматҳои фаровон дорӣ, модари азиз – Замини Ватан! (А.Д.)

Мухотаб дар навишт аз дигар аъзои ҷумла бо вергул ҷудо карда мешавад: *Ин ҳавас не, додари меҳрубон, ин шиқ аст, шиқи касб. Шодигул, ба модаратон гӯед, ки заҳмат накашанд. (С.У.) Моро ниҳоят шод кардед, бобо. Шумо, рафиқон, ӯро мешиносед. Ҷиянам, хафа нашав! Ниҳолҳоро лозим шавад, кӯчат мекунем. (П.Т.)*

Чунонки аз мисолҳои боло мебинед, агар мухотаб дар аввали ҷумла омада бошад, пас аз он, агар дар охири ҷумла омада бошад, пеш аз он ва дар байни ҷумла омада бошад, аз ду тарафи он вергул гузошта мешавад. Аломати охири ҷумла бошад, мувофиқи қоидаи умумӣ гузошта мешавад.

Агар мухотаб дар аввал ва ё охири ҷумла омада, бо ҳиссиёте гуфта шавад, пас аз он аломати хитоб гузошта мешавад: Ватан! Ҳастии ман бо туст.

7. *Порчаро бо риояи оҳанг хонед. Ҷумлаҳои мухотабдорро нависед, сараъзо ва аъзои пайрави онҳоро шиора кунед.*

Пуштаҳо чун киштиҳои монда дар гил хомӯшанд,
Донаҳо чун доғҳои монда дар дил хомӯшанд,
Зинда бош, уммеди ман!
Кӯҳу барзан тан ба сармои зимистон додааст,
Чашма дар чанголи ях гӯё асир афтадааст,
Ханда кун, хуршеди ман!
Лонаҳо пурбарфу урён аст шохи навниҳол,
Зоғ мехонад ба ҷойи булбули ошuftаҳол,
Ту марав, эй сабри ман!
Дил ба сони пуштаҳо пазмони нури офтоб,
Дар ҳаёли сабззору нағмаҳои ҷӯйи об,
Ту гузар кун, абри ман!
Мерасад бӯйи хазону бӯйи барф аз боғзор,
Шеъри ман аммо чу турна мепарад сӯйи баҳор.
Зинда бош, эй навбаҳор!

Гулназар Келдӣ

8. *Чумлаҳоро хонед. Бо иваз шудани ҷойи мухотаб дар оҳанги хониши тағйироте рух дод?*

1. Қосим, ту дар кучо таҳсил мекуни? Ту дар кучо таҳсил мекуни, Қосим? Дар кучо, Қосим, ту таҳсил мекуни?
2. Саидалӣ Ашӯров ба хонандагон дар бораи галабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл мекард. Саидалӣ Ашӯров, ба хонандагон дар бораи галабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл кунед.

9. *Матни даъватнома ро нависед ва аз мухотаб моҳирона истифода баред.*

10. *Порчаро хонед ва мухотабҳои онро ёфта, шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба чумла чӣ тобише додаанд.*

1. Ай чӯяндагони зебой! Вақтро бар ҳадар мадихед: зебоиро танҳо аз вожаву ибораҳои забони модарӣ метавон дарёфт. 2. Магасаки азиз! Аз пайи хониши булбул машав ва аз гинг-гинг намон, ки хиёнат биварзӣ ба забони модарии хеш. 3. Забони модарии мо бонии фарҳанги мо, бонии таърихи мо, бонии миллати мо, бонии ҳастии мост. Акнун биандешед, ки онро чӣ гуна пос бояд дошт, ай соҳибзабонон!

Абдурауф Муродӣ

Мухотаб метавонад ҳам бо як калима ифода гардад ва ҳам тафсил ёбад: Писарам! – гӯён Абдулло худро ба тарафи вай мепартояд. (С.У.) Дугонаи ҷоноҷонам Зайнаб, ҳар ду мактуби ту ба мо расид.

11. *Чумлаҳоро хонед ва муайян созед, ки мухотабҳо дар қадом чумлаҳо ба шахс ва дар қадом ба гайришахс нигаронида шудаанд. Гӯед, ки мухотаб аз мубтадо чӣ фарқ дорад.*

1. – Ғам махӯр, Шошо! – дилбардорӣ кард Бобуна. (Баҳманёр)

2. «Эй замини муқаддас, эй модари башар, эй гаҳвораи одаму олам! Бигӯй, ки чаро кори ҷаҳон яксон нест?». (Б.Н.)

3. Магар нашнохтӣ, Собир! Ин Ёдгор, писари ака Бозор аст. (С.А.)

4. – Эй офтоб! Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат ҳастӣ. На! (П.Т.)

5. Дӯст дорам, модарам, бо ёди ту кишлоқро,
Рӯдҳои нуқрагину нилгун офоқро. (М.Т.)

6. Рафикон! Корвон имшаб равон аст, Дили мискини ман бо корвон аст. (Салмон)

7. Дарахти бахти ман, акнун калон шав,
Сар афрозу ба сарҳо соябон шав. (М.Қ.)

12. Матнро хонед ва мухотабҳоро ёбед. Сипас хулосаатонро бо ду-се ҷумла нависед ва аз мухотабҳои матн истифода баред.

Азизи ман, агар мазлум аз расидани золим бар ту пургӯй кунад, бояд ки дилтанг нашавӣ, зеро ки ҳоким ҳукми табиб дорад ва мазлум масобаи (мисли) бемор. То бемор тамоми дарди худро пеши табиб нагӯяд, аз ҳақиқати дарди ӯ муталлеъ нашавад ва аз дорулбақои (он дунё) адолат шарбаати шифо ба зулмкашидағони рӯзгор натавонад дод. Овардаанд, ҳикоят, ки яке аз вузарои мозӣ (гузашта) бар шахсе гуфт, ки аз омадшуди мардум ба танг омадаам. Он шахс гуфт:

– Эй вазир, болиши иззат аз пеш бардор ва аз маснади (вазифа) вазорат бархез. Ман зомин, ки туро касе озор надиҳад, дубора пеши ту як кас наёяд. Чунон ки гуфтаанд:

Ҷигъа

Пеши он кас, ки ихтиёраш ҳаст, халқе бе ихтиёр меоянд, Дигар он ихтиёр рафт зи даст, бар дарах чӣ кор меоянд?

Самандари Тирмизӣ

Саволҳо ва супориш

1. Ҳақим ҳукми табиб дорад, яъне чӣ?
2. Болиши иззат аз пеш бардор чӣ маъно дорад?
3. Ба андешаи адиб розиед ё на?
4. Агар Шумо мебудед, ба вазир чӣ маслиҳат медедед?

13. Мухотабҳоро бодикқат хонед. Мухотабҳои зерин аз муқотибаи устод Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ интихоб шудаанд. Ҳангоми навиштани нома аз ин мухотабҳо истифода баред.

Устоди бузургвор, Садриддин Айни! Рафиқи муҳтарам ва устоди муаззам, Садриддин Айни! Фозили муҳтарам ва устоди азиз, Садриддин Айни! Устоди муҳтарам, Садриддин Айни! Устоди муҳтарам! Устоди муҳтарам ва азиз!

Рафиқи азиз, Лоҳутии мо! Рафиқи шафик, муҳтарам, Лоҳутӣ! Фозили муҳтарам, рафиқ Айни! Рафиқи муҳтарам Айни! Муҳтарам, рафиқ Лоҳутӣ! Рафиқи шафик, фозили муҳтарам Лоҳутӣ! Рафиқи азиз, муҳтарам устод Айни! Рафиқи шафик, Лоҳутии меҳрубон! Рафиқ ва дӯстдори меҳрубон Лоҳутӣ! Рафиқи муҳтарам ва азиз, устод Айни! Муҳтарам, рафиқ Лоҳутӣ! Устоди муҳтарам, Айни!

14. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва мухотабҳоиро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ оҳанге бахшидаанд.

Хушӣ, охир? Бигӯ, эй ёр, чунӣ?
Аз ин айёми ноҳамвор чунӣ?
Ба рӯзу шаб маро андешаи туст,
К-аз ин рӯзу шаби хунҳор чунӣ?
Аз ин оташ, ки дар олам фитодаст,
Зи зуди лашкари тотор чунӣ?
Дар ин дарёву торикиву сад мавҷ
Ту андар киштии пурбор чунӣ?
Манам бемору ту моро табибӣ,
Бипурс охир, ки эй бемор, чунӣ?
Манат пурсам агар, ту менапурсӣ,
Ки, эй ширини ширинкор, чунӣ?...

Ҷалолиддини Румӣ

Аъзои туфайлии ҷумла

26. Калима ва ибораҳои туфайлӣ

1. Хонед ва гӯед, ки калимаҳои ишорашуда чӣ тавр барои дигар шудани маънои ҷумлаҳо таъсир расонидаанд.

Хушбахтона, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Ба назарам, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Хатман, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Калима, таркиб ва ибораҳое, ки ба фикри баёншуда чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳанд, аъзои туфайлӣ ном доранд: 1. *Мактуби ту, ҳақиқатан, маро хеле хурсанд кард.* 2. *Хайрият, ки Носир, ту он воқеаро фаромӯш накардаӣ.*

2. *Ин ҷумлаҳоро ифоданок бо риояи оҳанг хонед ва гӯед, ки дар кадоме аз онҳо гӯянда шубҳа дорад, қатъан тасдиқ мекунад ва ё ба таври одӣ баён месозад. Вобаста ба мақсад калимаҳои гуногуни туфайлӣ истифода мешаванд.*

Бародарам аз сафар бармегардад.

Яқинан, бародарам аз сафар бармегардад.

Албатта, бародарам аз сафар бармегардад.

Бешак, бародарам аз сафар бармегардад.

3. *Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед. Гӯед, ки калимаҳои кадом сутун туфайлианд. Аз чӣ дониasted?*

1. Он вақт ба назарам аз Шумо дида одами нағзтар наменамуд. (С.Т.)	1. Имрӯз Устозокир, ба назарам, хеле парешонхотир менамояд. (Ю.А.)
2. Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст. (Ҷомӣ)	2. – Рост, – гуфт бо оҳанги таассуф. (С.Т.)
3. Орзуи аҳли башар хушбахтона зиндагӣ кардан аст.	3. Хушбахтона, дилаш аз андеша фориф шуд. (С.А.)

4. *Матнро хонед, калимаҳои туфайлиро ёфта, шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо чӣ вазифаро иҷро кардаанд.*

Барои чӣ дар вақташ намегуфтӣ?

– Барои чӣ? – тақрор кард ӯ ва ҳамон лаҳза гӯё ба худ ҷавоб дод: Аввалан, барои он ки гӯям, нагӯям фоида надошт. Чунки хирси молу пул дар рагу пайи шумо сахт ҷой гирифта буд. Афсӯс ки ман инро дер фаҳмидам. Шумо ҳозир ҳам, албатта, ҳамон одамед. Не нагӯед... Дар ин синну сол

дигар шудан душвор... Сониян, барои он ки дар ин хусус ба Шумо гап заданро муносиб намедидам.

Саттор Турсун

5. *Чумлаҳоро хонед ва ба зери калимаҳои туфайлӣ хат кашед. Тобиши маъно ва таркиби онҳоро шарҳ диҳед.*

1. Соҳибмамак, аз афти кор, саҳт ранҷид. (П.Т.) 2. Ба фикри ман, образҳои профессор ва писараш нағз баромадагӣ. (П.Т.) 3. Кас кори бадашро фаромӯш накунад, ба ҳаёлам, хуб аст. (С.Т.) 4. Чунонки дар боло қайд шуд, дарстайёркунии мо рӯзона дар ҳуҷраи Абдухалилмахдум ташкил меёфт. (С.А.) 5. Дар воқеъ, Дохунда кори намоёне кард. (С.А.) 6. Хушбахтона, ин орзуям на як бор, балки чандин бор ба вуқӯъ омад. (С.А.)

На танҳо калима, балки таркиб, ибора ва ҷумлаҳо ҳам метавонанд туфайлӣ шуда оянд ва тобишҳои гуногуни маъноиро ифода намоянд.

б. *Нақшаро хонед. Дар хусуси тобишҳои гуногуни маъноиро ифода кардани калимаҳои туфайлӣ мулоҳизаҳоятнро гӯед. Бо истифода аз калимаҳои туфайлӣ барои ҳар гурӯҳ дучумлаӣ тартиб диҳед.*

7. Чумлаҳоро хонда, калимаҳои туфайлиро ёбед ва тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед!

1. Назар ба фикри \bar{u} , дар ин кор бояд дасти коргарони \bar{u} бошад. 2. Хайр, сафар ягон чиз дод? (У.Р.) 3. – Дар баста нест, марҳамат, бифармоед, – садо доданд устод. (У.Р.) 4. – Э, афсӯс, сад афсӯс! – бо алам сар мечунбонданд амакам. 5. Қисса кӯтоҳ, мо пагоҳ ба тумани Ромитан меравем. (Р.Х.) 6. Назар ба қавли онҳо, Лутфулло Гӯппон аз пагоҳӣ то вақти хӯроки пешин ва аз пешин то шом дам нагирифта каланд мезадааст. (С.А.)

8. Нақшаро хонед ва бубинед, ки калимаҳои туфайлӣ нисбат ба фикр чӣ ҳаяҷону ҳиссиёти гуногунро ифода мекунанд.

шодӣ	афсӯс	тааччубу хоҳиш	миннатдорӣ, ризоият
хайрият, хайрият ки, хушбахтона, ба хушбахтӣ, ба бахти мо,	афсӯс, сад афсӯс, афсӯс ки, мутаассифона, хайф, сад хайф, дарег, хайҳот,	ачиб, воачабо, ачабо, ачоибот, наход, наход ки, илтимос, зинҳор,	ташаккур, албатта, офарин, боракалло, нури дида, ба чону дил, ба чашм, тоҷи сар,

сарчашмаи фикр	тарзи баён ва мароми гуфтор	алокаи фикр ва хулоса	низому тар- тиби фикр
ба шунидам, ба фикрам, ба гумонам, аз рӯйи гуфти шумо,	ба ибораи дигар, ба таъбири дигар, кӯтоҳи гап,	ҳамин тариқ, хулласи гап, ниҳоят, оқибат, инак,	аввалан, сониян, якум, дуюм, аз як тараф,

ба ақидаи ман, назар ба гуфти \bar{u} , ба андешаи ман,	умуман, аниқтараш, мухтасар,	мувофиқи ин, ба мисли боло асосан,	аз тарафи дигар, дар охир, охирон.
--	------------------------------------	--	---

9. *Шаш ҷумла нависед, ки калимаҳои туфайлии истифодаи шумо дар тобишҳои гуногуни маъноӣ дошта бошанд.*

10. *Ба ҷойи нуқтаҳои калимаҳои туфайлии мувофиқро гузошта, ҷумлаҳои хонед ва ҷӣ тобиш доштани онҳоро шарҳ диҳед.*

1....шер ба мо зӯр ёрмандӣ кардӣ. (Ф.М.) 2. Ман,..., хурсанд: мисли пештара ба гап даромадӣ. (Ф.М.) 3. Мӯйи сар ва ришу мӯйлаби \bar{u} , ... , саду панҷоҳ фоиз сафед шудаанд. (П.Т.) 4..., аз суҳбати мо ба ҳуди Шумо низ суде хоҳад расид. 5. Ҳоло ин кор,, «аз бекорӣ кадукорӣ» аст. (С.А.) (ошно, ба қавли худаш, воқеан, чунонки, навакак гуфтам, боракалло).

11. *Ҷумлаҳои нависед, калимаҳои туфайлии онҳоро ёбед ва аломатҳои китобатиро дар мавқеаи гузоред.*

1....Шумоён дар ҳақиқат ҷавонони хушбахтед. 2. Ба бахти мо мактаб аз ҳавлиамон он қадар дур набуд. 3. Хайр боқимондашро пагоҳ ба шумо нақл мекунам. (Х.К.) 4. Ба фикри падарам имсол ҳавои тирамоҳ мисли тобистон гарм мешавад. 5. Гуфтагӣ барин таътили ту қай тамом мешавад? 6. \bar{u} баръакс бо талабагон ҳамчун калонсол бо калонсол муносибат дорад.

12. *Аз калимаҳои туфайлӣ истифода бурда, ҷумлаи «Ман имтиҳонҳоро бо баҳои панҷ месупорам»-ро чор маротиба нависед, ки тобишҳои гуногунро ифода кунанд.*

Намуна: Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ҳақиқатан, устоди кори худ шуд.

Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ба бахти мо, устоди кори

худ шуд.

Ҳамин тариқ, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устоди кори худ шуд.

Хулоса, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устоди кори худ шуд.

13. Чумлаҳоро нависед, аъзои туфайлиашонро муайян карда, ба кадом маъно омадани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ниҳоят, навбати Зебӣ расид. (Ҷ.И.) 2. Ба ҳамин тариқ, ҳар ду баромада рафтанд. (А.Д.) 3. Дар омади гап гуфта мондам-дия, хавотир нашавед. (Ф.Н.) 4. Ба гуфти падарам, об хуни замин аст. 5. Чунон ки мегӯянд, дар кӯхҳо алафзор бисёр аст.

14. Матнро хонед ва калимаҳои туфайлиро муайян карда, чой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед. Аз нигоҳи имрӯз кадом калимаҳои матнро иваз кардан мумкин аст?

Рӯзи якшанбе, бозори Конибодом серодам мешавад. Дар ин ҷо, ба қавли модари Шодӣ, ғайр аз ҷони одамизод, ҳама чизро харидан мумкин аст. Ҳозир, ки охири моҳи сентябр аст, махсусан, растаҳои мевафурӯшӣ тамошобобанд. Дар ин ҷо, ба фикрам, намунаи ҳама гуна меваҳои хушлаззати кишвари тоҷиконро, ки шуҳрати умумиҷаҳонӣ пайдо кардааст, дучор карда метавонед. Масалан, анҷиру анор, себу шафтолу, харбузаву тарбуз, ноку бихӣ, лимӯю афлесун, даҳҳо хел ангури сурху сафеду сиёхро ғарам-ғарам рехта мондаанд.

Шодӣ сумкае дар даст, аввал чизе нахарида, хуб тамошо карда гашт. Вай ба саломи шиносҳои бешумораш андаке сарашро ҷунбонида, алек мегирифт. Ӯ ба ҷойхонаҳои атроф, ки ҷавонон палави «дастӣ» мепухтанд, рафта, аз дасти мӯйсафедони шинос якпиёлагӣ ҷой менӯшид. Вай, ниҳоят, ба растаи мевафурӯшӣ омад. Дар охир, ду харбузаи «Шакарпайванд»-ро интиҳоб намуда, хариду ба сумкааш андохта, роҳи хонаро пеш гирифт.

Ҳамин тавр, ҳамаи одамоне, ки ба бозор меомаданд, дар ин ҷо чизу чораҳои ба талаби худ мувофиқро ёфта, мехариданд. Махсусан, барои онҳое, ки тӯй мекунанд, дар ин ҷо

хама чиз ёфт мешавад. Охир ин бозор не, балки ярмаркаи калонест, ки дар он хама чиз ҳаст. Агар дар бозор ёфт нашавад, ба фикрам, дар магазине, албатта, ёфтани чизи даркорӣ мушкил нест.

Абдумалик Баҳорӣ

Калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар нутқи шифоҳӣ бо ист, паст гаштани овоз ва зуд талаффуз кардан ва дар нутқи хаттӣ бо вергул ҷудо карда мешавад.

15. Нақли мухтасар дар бораи манзарае тартиб диҳед ва дар он аз калимаҳои туфайлӣ истифода баред.

16. Ҷумлаҳоро нависед ва ба ҷойҳои лозима аломатҳои китобатӣ гузоред.

1. Росташ ки дар вақти таҳсил дар мактаб дар ҳар мавзӯ лексияҳои бисёре ва фоидабахше шунидем. (М.М.)

2. Баъзан ҳатто кишти ғалла норасида зери барф мемо-над. (М.М.) Ин чонаки чонам хонаи падари ман. (М.М.)

3. Ба гумони ман шайтонҳо аз даруни шуълаи тилис-моте, ки болои сари мо истодааст, мебароянд! (М.М.)

4. Ташаккур хама чиз дар ин ҷо ёфт мешавад, – дарҳол ҷавоб дод устод. (М.М.)

5. Хушбахтона вохӯрӣ бо интихобкунандагон ба хубӣ анҷом ёфт. (М.М.)

17. Матнро ифоданок хонед ва калимаҳои туфайлиро ёбед ва шарҳ диҳед.

Аз шунидани овози устод рангам канд, дасту поям ба ларза даромад. Дарҳол ба устод нигаристам, устод ишора кард, ки ба наздаш равам, зуд рафтам, ба нишастан таклиф кард. Ягон боре ҳам дар катори якум, илова бар ин дар пахлуи шахсони муътабар нишастанро ҳатто хаёл ҳам накарда будам. Аммо гардонидани сухани устодро камоли беадабӣ до-нистам, нишастам. Сухбат сар шуд. Устод баланд-баланд гап мезад. Ба фикрам, на танҳо дар раёсат будагон, балки

нисфи ҳозирон сухани ўро мешуниданд. «Дехотӣ, – гуфт устод, – дostonатро ба ман оварда нишон дод, хондам». Аз ин хабари хуш хурсанд шудам... Устод илова намуд: «Дар бораи сохтмони азими Вахш манзума навиштан чуръати калонест... Барои ту аз ҳаёти сохтмон навиштан нисбатан осонтар аст. Ҳамаи он воқеаҳои аҷиб дар пеши назари ту ба вучуд меоянд. Афсӯс ки шеърнавис нестӣ...».

Баъд устод гуфт, ки дар ин рӯзҳо китобат аз чоп мебарояд ва пурсид:

– Ин китоби нахустинат будааст?

– Бале.

– Муборак шавад! – дастамро самимона фишурда гуфт.

Мирсаид Миршакар

18. Матиро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Дар нақлатон аз ифодаҳои ба фаҳми ман, аввал ин ки, хусусан, албатта, ду юм ин ки истифода баред.

– Агар тӯйро дар Соктаре мекардед, ба фаҳми ман, ин қадар харҷ намешуд, ин деҳаи мо – деҳаи гушнагон аст, дар ин ҷо сад дег ош пазед ҳам, боз сер намешаванд, – гуфт модарам ҳасраткунон.

– Аввал ин ки, – гуфт падарам, – барои зиёд ё кам шудани харҷи тӯй гушнагӣ ё ин ки серии тӯйхӯрҳо дахл надорад, балки калонгир ё ки бечора будани тӯйхӯрҳо дахл дорад: бечораро агар як чиз диҳанд, хурсанд шуда мехӯрад ва агар надиханд, харчанд гушна бошад ҳам, талаб намекунад. Аммо калонгир, харчанд сер бошад ҳам, ба пеши ӯ ба ҷойи як табақ таом се табақ мондан лозим аст, вагарна «маро ҳурмат накарданд» гуфта қаҳр мекунад. Ба фаҳми ман, агар мо ин тӯйро дар Соктаре мекардем, харҷи мо се-чанд мешуд, боз калонони он ҷо, хусусан миракиён, аз мо розӣ намешуданд. Зеро онҳо ба тӯйҳои одамҳо рафта бисёр ҳурмат дидаанд ва ҳурмати онҳо ҳам иборат аз ин аст, ки ба пешашон бисёртар таом мекашиданд ва дар охир ҷома мепӯшониданд, ҳеч набошад, каллақанд медоданд. Албатта, мо ҳеч қадоми инҳоро қарда наметавонистем.

Падарам баъд аз қадре ором гирифтагун сухани худро давом кунонида гуфт:

– Дуюм ин, ки ман баъд аз хонадор шуданам дар Соқтаре гайр аз хешовандони худамон қариб тӯйи касеро нахӯрдам. Аммо дар ин ҷо аз ҳар қадам хонаи ҳамин бечорагон, ки ту «гушнагон» гуфтӣ, ман як бор-ду бор тӯй хӯрдам. Бинобар ин ба ман лозим буд, ки ба ҳаминҳо тӯй карда диҳам, хешовандон ва ошноҳои соқтарегиам бошанд, ба ҳамин ҷо меоянд ва омаданд.

Садрриддин Айни

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро дарк кардед? Ба шумо маъқул шуд ё не? Чаро?
2. Ҳадафи нависандаро дар ҷӣ мебинед?
3. Шумо ба расму одатҳо ҷӣ назар доред?
4. Ҷараёни ягон тӯйро ба хотир оварда, онро дар нақли мухтасар баён созед.

19. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаҳо ё ҷумлаҳои тӯфайлиро муайян карда, тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ҷунон ки дар «Мақтаби кӯхна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мақтаби пеши масҷид гузошт. (С.А.) 2. Ҷунки, аз рӯйи қавли худаш, ӯ «Қофия»-хон буда, бо ман «баробар» буд. (С.А.) 3. Ниҳоят, бо дастони ларзонаш мактубро печонда ба бағал меандозад. 4. Худоро шукр, ки шуморо ва ҳамроҳатонро сиҳату офият боз ба манзил расонд. 5. Ҷамин тавр, он пагоҳ марсияи пурдарду алами Фирдавсӣ ба марғи писараш ба вучуд омад. 6. Гумон мекунам, ки аслан ин фазилат ба паҳлавононе ҳамчу Баҳроми Ҷӯбина мероси ҷаҳонпаҳлавон Рустами Зол будааст. (С.У.) 7. Ҷар заҳмат як роҳат дорад, лекин, ба назари ман, дар дунё кори осон нест. (У.К.)

20. Муайян кунед, ки кадоме аз ифодаҳои зер калимаҳои тӯфайлианд ва кадоме не.

Ба андешаи ман, маълум, ногаҳон, хушбахтона, хушбахт, баъзан, ҳақиқатан, албатта, табиӣ, ҳатман.

21. Муайян кунед, ки аз ифодаҳои додашуда кадомашон калимаҳои туфайлӣ нестанд.

1. Албатта, нохост, воқеан, афсӯс, ниҳоят, асосан, даррав, хайрият, ҳуллас.

2. Ба гумонам, аз афташ, афту андомаш, дар ҳақиқат, ҳақиқӣ.

3. Ба ҳамин тариқ, аз як тараф, ин тараф, он тараф, аз тарафи дигар, аз рӯи шунидам.

22. Калимаю ибораҳои туфайлии мувофиқ гузошта ҷумларо хонед.

Маро пайдо кардани аввалин китоби сарфу наҳви забони тоҷикӣ муяссар гашт.

Ифодаҳо барои истифода: хушбахтона, ҳамин тариқ, ниҳоят, воқеан, хайрият, ростӣ!

27. Аъзои истисноии ҷумла

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, муқоиса кунед ва гӯед, ки аъзои ба сутуни дуюм иловашуда чӣ зарурият ва вазифа доранд.

1. Мо аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем.	1. Мо – падару писар аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем. (С.А.)
2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар дӯсти деринаи падарам истиқомат мекард.	2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар, дар паҳлуи дукони собики усто Додобой , дӯсти деринаи падарам – Қаҳҳорамаки шикорчӣ истиқомат мекард. (С.У.)
3. Ман ба рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» аз аввал обунаам.	3. Ман ба рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» аз аввал (ин рӯзнома чанд сол боз нашр мешавад) обунаам.

Калима ва ибораҳое, ки ба аъзои ҷумла илова ва алоқаманд гашта, маъноӣ онҳоро равшану возеҳ шарҳ медиҳанд, аъзои истисноӣ ном доранд: *Мо, талабагон, дар шабҳои барф тақрори рӯйисаҳнии худро тарк намекардем. (С.А.) Ин амакзодаҳои ман – писарони амакам Исоҳон буданд. (С.У.)*

Вай дина, баъди пешин, ба назди гилкорон рафта, муддате корашро тамошо карда истод. (Ф.М.)

Тавре ки мебинем, талабагон, писарони амакам Исоҳон ва баъди пешин аъзои истисноӣ буда, аввали мубтадо, дуоӣ хабар ва сеюмӣ ҳоли замонро шарҳ додаанд.

Ба вазифаи аъзои истисноӣ на фақат калимаю ибораҳо, балки баъзан ҷумлаҳо ҳам омада метавонанд: *Ҳайрат як ҷавони қадаш аз ман настиари гарданкӯтоҳ, лоғарбадани сиёҳчеҳра, чашиаш сиёҳ буда, лекин, ҷунон ки мегӯянд, «роғ-роғ» мерафт, яъне ба ҳар чиз бо ҳайрат ва хомӯшона нигоҳ карда меистод. (С.А.)*

Аъзои истисноӣ мисли сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла ба як оҳанг талаффуз нашуда, савти махсус доранд. Гӯянда аъзои истисноиро нисбат ба аъзои ҷумла нармтар ва бо фосилаи муайян талаффуз мекунад. Воситаи забонии аъзои истисноӣ дар нутқи шифоҳӣ оҳанги талаффуз буда, дар нутқи хаттӣ бо вергул ва баъзан бо тире ҷудо карда мешавад.

2. Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанги талаффузи истисноӣ хонед ва шарҳ диҳед.

1. Дар тобистон, аксари рӯзҳо, дар боғот – яйлоқзори кӯхистон чиҳати касби обу ҳаво рафта, чанде мемонад. (Мирзо Сироч) 2. Ман... дар вақти дарс аз домуллои худ – Мулло Абдусалом пурсидам. (С.А.) 3. Ман дар соли 1926 – дар 15 июн, дар Самарқанд – дар нашриёти давлатии Тоҷикистон... ба хизмати адабӣ даромадам. (С.А.) 4. Мо – маҷрӯҳонро, ба Когон – ба беморхонаи шаҳрӣ бурданд. (С.А.)

3. *Чумлаҳоро нависед ва ба зерӣ аъзои истисноӣ хат кашида, ба шарҳи кадом аъзои ҷумла омадани онҳоро маънидод кунед.*

1. Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Усто-амак, яъне Устохоча дар ҳавлии беруни худ, дар зерӣ айвончае дарсозӣ мекард. 2. Дар вақте ки мо ба Соктаре омадем, падарам ба модарам таъкид карда буд, ки ҳар чизе ки пазад, ба амакаш – Абдуллохоча аз вай як коса диҳад. 3. Дар он тараф – дар тарафи шимоли рӯд, бар болои хомаи пастаки рег ҷӯпонбачагон бо ҳам гӯштингирӣ мекарданд. (С.А.) 4. Фулғулаи шаҳр – шаҳре, ки худро аз «чину ачинаҳо» мудофия мекунад, дур гашта, торафт пасттар шунида мешавад. (С.У.) 5. Хоҷа Исмати Бухорӣ (вафоташ соли 1425) дар замонаш шоири забардасте буд. (С.У.)

4. *Чумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобатиरो дар ҷойшон гузоред.*

1. Дастанвисҳои қиматбахоро аз дӯстони худ ба орият (барои истифодаи муваққатӣ) мегирифтаам. 2. Ин қитъа сар то сар аз шимол ба ҷануб ба растаҳо ҷудо карда шуда буд. (С.А.) 3. Онҳо зану шавҳар Сафияро духтар хонданд. (Ҷ.И.) 4. Мо ба соҳили дарёи Волга ба соҳили бузургтарин наҳри Россия наздик шудем. (Ҷ.И.) 5. Дар ин хона таваллудгоҳи инсон, Нигаҳ кардам ба рангоранг тифлон. (М.Т.) 6. Айёми хуби ҷавонии ман баҳори умри ман дар ин шаҳр гузаштааст. (Ҷ.И.)

5. *Чумлаҳои ҳар ду сутунро ифоданок хонед ва гӯед, ки ифодаҳои шиорашудани сутуни дуум аз якум чӣ фарқ доранд.*

1. Мутаассифона , то ин дам фаъолияти публицистии С. Айни... ба кулӣ омӯхта на-шудааст. (А.М.)	1. Мактабдор (муаллимамон) ба вай як коғазгир (тирезан коғазӣ) карда, барои дар барфу борон надаридани он ба коғазаш рағани зағир молида буд. (С.А.)
---	--

<p>2. Назар ба қавли падарам, Сайидмуродхоча падари ӯ – Саидумархоча одами хатту саводнок буда, аз хунарҳои дастӣ... дуредгариро хуб ме-донистааст. (С.А)</p>	<p>2. Ман аз ин шаҳр – макони балво баромада меравам. (Ҳ.К.)</p>
<p>3. Чунон ки дар мавридаш гуфта будам, ман бисёр ме-хостам, ки даруни шахтаро бубинам. (С.Т.)</p>	<p>3. Дар ин мадраса ориятни-шин (касе, ки худхучраддор набуда, дар хучраи каси ди-гаре нишинад) кам набуд. (С.А.)</p>

6. Чумлаҳоро ифоданок хонед ва аломатҳои китобати аъзои истисноии ба исмҳои хос алоқамандро шарҳ диҳед.

<p>1. Бобокалон, бародари калони ман, ба боғпарварӣ рағбати фаровон дорад.</p>	<p>1. Бародари калони ман Бобокалон ба боғпарварӣ рағбати фаровон дорад.</p>
<p>2. Дар рӯзи чашни Артиши миллӣ чун меҳмон, Саидамир Зухуров, генерал – полковник даъват шуда буд.</p>	<p>2. Дар рӯзи чашни Артиши миллӣ чун меҳмон генерал-полковник Саидамир Зухуров даъват шуда буд.</p>

7. Чумлаҳои зерро дуруст хонед ва баъд нависед.

1. Саидалӣ, бародари хурдии ман, табиатро бисёр дӯст медорад.

2. Бародари хурдии ман – Саидалӣ табиатро бисёр дӯст медорад

3. Бародари хурдии ман, Саидалӣ, табиатро бисёр дӯст медорад.

8. Чумлаҳоро ифоданок ва бо риояи оҳанг хонед. Гӯед, ки кадом аъзои чумларо аъзои истисноӣ аниқ мекунад. Дар онҳо чиро мушоҳида кардед.

1. Аз он тарафи қишлоқ, аз майдони қишт, овози трактор ба гӯш мерасид. (Ҷ.И.) 2. Ҳоким ба одамонаш фармуд,

ки моро аз ҳам чудо карда, аз хона – аз пеши \bar{u} бароранд. (С.А.) 3. Ман бояд имрӯз ба қишлоқ – пеши модарам биравам. (Х.К.) 4. Дар пеши дари ҳамсоя ба ақибаш, ба тарафи ялангии қишлоқ, назар андохт. (Х.К.)

9. *Чумлаҳоро хонед, баёнияҳои истисноиро муайян кунед ва вазифаю аломатҳои истиноши онҳоро шарҳ диҳед.*

1. Дар зери хокҳои ин теппаҳо Панҷакенти қадим – шаҳри як вақтҳо маданӣ ва ободи сугдиён зиёда аз ҳазор сол беному нишон хоб карда буд. (Ҷ.И.) 2. Оймулло мақоми ҳузноварро ба охир расониду ба уфар – ба мақоми шӯх ва рӯҳбахше гузашт. (Ҷ.И.) 3. Ин ақида ба ман аз бибиҳилифа – муаллимаи мактаби духтарон талқин шуда буд. (С.А.)

Баёнияҳои истисноӣ барои возеху аниқ кардан ва чун муайянкунанда шарҳу эзоҳ додани ягон аъзои чумла хидмат мекунанд. Баёнияҳои истисноӣ мазмунан бо муайяншавандаи худ муродиф мебошанд ва якдигарро иваз карда метавонанд: \bar{U} ба устоди худ – Абдурраҳмони Ҷомӣ муроҷиат карда, аз вай илтимос намуд (С.А.). Мо чумъаи гузашта – шашуми май ба ин ҷо омада будем (Ҷ.И.).

Дар нутқи хатгӣ баёнияҳои истисноӣ ба воситаи вергул ё тире чудо карда мешаванд.

10. *Чумлаҳоро нависед, ба онҳо аз дохили қавс баёнияҳои истисноши мувофиқ ёфта, илова кунед. Бо назардошти ҷойи баёнияҳои истисноӣ аломатҳои китобатии мувофиқро гузоред.*

1. Ширинтарин навъи харбуза бо даромадани нӯги корд чарсос зада кафида ду бўлак мешуд. (С.У.) 2. Ронанда ба бадии ҳаво нигоҳ накарда, мошинро босуръат пеш меронд. 3. Аммо Ғанӣ саросема нашуд. (Р.Ҷ.) 4. Ҳар дуяшон либосҳояшонро пӯшида ба роҳ даромаданд. 5. Ин кас муаллими синфҳои боло буданд. 6. Аҳмад ва Ҳалим ба ниҳолшинонӣ ёрӣ расониданд.

(зани малларанги сабзчашм, гурги борондида, фамилияшон Мирмуҳаммадов, шакарпайванди сабзранги рӯяш тӯрдор, модаркалону набера, ин ду ҷавони бағайрат).

11. Порчаҳои шеърро хонед ва баёнияҳои истисноиро муайян созед. Тарзи хониши онҳо дар назм аз наср фарқ дорад ё не?

Такаяғоҳи мо – падару модарон!
Гавҳараки дидаи мо – хоҳарон!
Ҳаст fronti дигаре чанги мо
Соҳаи меҳнат, ки қўшунаш шумо.

М. Турсунзода

Вахш – дарёи зарфишону бузург
Зинату зеби Тоҷикистон аст.

М. Миршакар

Лоҳутӣ, он суҳанвари даврон, чу гуфтааст
Дурҳои ноб дар ғазали лочавоби сурх.

А. Ҳамдӣ

12. Чумлаҳоро хонед ва аъзои истисноиро, ки вазифаи эзоҳдиҳиро доранд, муайян созед.

1. Дар он тарафи кӯча ҳавлии бобо Ҳидоят ва дар пешғаҳи он (кӯча пешбаста буд) ҳавлии Юсуф буд. (Ҷ.И.) 2. Боровиков бештарин вақтҳо бо вай тоҷикӣ гап мезад (вай дар давоми хидмати даҳсолааш дар Тоҷикистон забони тоҷикиро ёд гирифта буд). (С.У.) 3. Шайбониҳон... меҳост Мовароуннаҳр (байни дарёҳои Сир ва Омӯ) ва Хуросонро ба даст дарорад. (С.А.) 4. Омӯзиши метеоро (ситораҳои паррон) аз нуқтаи назари илмӣ хеле аҷоиб аст.

Калима, ибора ва чумлаҳои истисноии эзоҳӣ маъноии ягон аъзо ё мазмуни умумии чумлаи асосиро аниқу мушаххастар намуда, гоҳо шарҳи иловагӣ зам мекунад.

Аъзои истисноии эзоҳӣ аз баёнияҳои истисноӣ аз он ҷиҳат хеле фарқ доранд, ки бо муайяншавандаи худ мазмуни муродиф нестанд: *Автобус аз пайраҳаи серчанг ба роҳи калон (асфалтпӯш) баромад. Модар ба духтарчааш ҳар рӯз ширбиринҷ, уғро ва кабоб (аз гӯшти гӯсфанд) пухта меод.*

Ман дар баҳрҳои Азов, Сиёҳ, Каспий, Сафед (онҳоро аз ҳарита нишон медод) шино кардам, – гуфт баҳрнавард.

Аъзои истисноии эзоҳӣ баъзан бо калимаҳои яъне, махсусан, мисли, аз ҷумла ва ғайра ҳамроҳ меоянд: *Дар синфи мо шаш нафар хонанда, аз ҷумла Отифа, бо баҳои «аъло» таҳсил мекунад. Шаҳрҳои ҷумҳурии мо, алалхусус, Душанбе хеле зебост.*

Аъзои истисноии эзоҳӣ дар навишт асосан бо қавс ва баъзан бо вергул ҷудо мешаванд.

13. Ҷумлаҳоро нависед ва зери аъзои истисноӣ хат кашида, вазифаашонро маънидод кунед.

1. Зариф бачаҳоро аз деҳа (ҳар ду ҳам бепадару модар монда буданд) дирӯз бо худ овард. 2. Ногоҳ (ин дар пеши дукони китобфурӯшӣ буд) дидам, ки ҷавоне аз ман чашм намеканад. (А.Ш.) 3. Насри тоҷик (таърихӣ, илмӣ ва адабӣ) ҳанӯз дар асрҳои IX-X ба вучуд омада буд. 4. Дар Бухоро магар моро фаромӯш кардед, ки барги сабз гӯён ягон савғотӣ (роҳовард) наёвардед. (С.А.)

14. Матро хонед ва тақлидан шарҳи ҳоли худро нависед. Аз аъзои истисноӣ огоҳона истифода баред.

Ман, Саидкарими Юсуфии Саъдуллозода, 31 январи соли 1965 дар деҳаи Шӯриёни ноҳияи Рӯдакӣ дар хонаводаи деҳқон таваллуд шудаам. Соли 1983 таҳсилро дар мактаби миёнаи рақами 104 ба поён расонида, ба факултаи шарқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шомил шудам. Аз соли 1984 то соли 1986 дар сафҳои Артиш хидмат намудам. Баъди адои хидмати низомӣ таҳсилро дар факултаи номбурдаи Донишгоҳ идома додам ва онро соли 1990 хатм кардам. Аз моҳи сентябри соли 1990 то кунун дар омӯзишгоҳи сохтмони ш.Душанбе ба сифати муаллими забону адабиёти тоҷик кор мекунам.

Дар умури иҷтимоии омӯзишгоҳ сахми ҷаҳол мегирам, узви кумитаи иттифоқи касаба мебошам.

Падарам – Юсуфи Саъдуллозода нафақахӯр аст.

Модарам – Гулрӯйи Алидухт узви гурӯҳи паймонкории «Сабзор» мебошад.

Ҳамсарам – Насибаи Хуршеддухти Раҳмонзода, соли таваллудаш 1968, дар дармонгоҳи шумораи 7-и ш. Душанбе ба сифати маъмури сабт кор мекунад.

Писарам – Ҷамшеди Саидкарим Саъдуллозода, соли таваллудаш 1989.

Нишонии ҷойи зистам: ноҳияи Фирдавсӣ, деҳаи Шӯробод.

26 январи с. 1991 Имзо

Ҳасани Ёрзод

НУТҚИ АЙНАН ВА МАЗМУНАН НАҚЛШУДА

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва муқоиса кунед. Чӣ фарқро пай бурдед?

Шикорчиён гуфтанд: «Дар чангалзори наздик сайдҳои гуногуни зиёде дида мешавад».	Шикорчиён гуфтанд, ки дар чангалзори наздик сайдҳои гуногуни зиёде дида мешавад.
Яке аз шикорчиён гуфт: «Дар чангалзор бузҳои кӯҳӣ фаровон аст».	Яке аз шикорчиён гуфт, ки гӯё дар чангалзор бузҳои кӯҳӣ фаровон будааст.
Ӯ пешниҳод кард: «Худи пагоҳ ба шикори мурғи даштӣ равед».	Ӯ пешниҳод кард, ки мо худи пагоҳ барои шикори мурғи даштӣ мерафтем.

Нутқ асосан бо ду роҳ нақл мешавад: айнан ва мазмунан. Нутқе, ки ба қаси дигар тааллуқ дораду гӯянда ё нависанда онро бе ягон тағйирот меорад, нутқи айнан нақлшуда номида мешавад.

Дар нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои грамматикӣю луғавӣ ва услубӣю оҳангнокии суҳанони гӯянда нигоҳ дошта мешавад.

Нутке, ки аз забони каси дигар бо тағйироти чузъӣ ва мазмунан оварда мешавад, нутки мазмунан нақлшуда номида мешавад.

Нутки мазмунан нақлшуда дар шакли ҷумлаи мураккаби тобеъ, ки чузъҳои он ба воситаи пайвандакҳо ва калимаҳои дигар, ки вазифаи пайвандакхоро иҷро мекунанд, алоқаманд мегардад.

2. Бо риояи оҳанг ифоданок хонед ва ба нутқи айнан нақлшуда ва мазмунан нақлшуда диққат диҳед. Дар кадоме аз ин ҷумлаҳо оҳанги таъкид ва шарҳдиҳиро ҳис кардед.

1. Бисёр ҳамдеҳагонам мегӯянд: «Падарат пир шудааст, хоҳаронат бо рӯзгори худашон овора, ту биё ба мӯйсафед саробонӣ кун...». (С.Т.)

2. Бегоҳӣ Қосимҷон насиҳатомез гуфт, ки беҳуда бо он бача даст ба гиребон шудаам.

Ман ҳайрон шуда гуфтам:

– Охир, вай мана зад!

– Хайр чӣ шудааст? – маро тамои дар ҳайрат мононда гуфт Қосимҷон. – Як мушт хӯрдӣ – хӯрдӣ-дия! Дар чойҳои мо мегӯянд, ки «Ман – маниҳо пешаи шайтон бувад,

Ҳар ки худро кам занад, мард он бувад».

Пӯлод Толис

28. Нутки айнан нақлшуда

1. Дониши пеш гирифтаатонро ба ёд оварда, аломатҳои китобатиро дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшуда шарҳ диҳед. Ҳангоми шарҳ додан ба нақша тақия кунед. С.М. – сухани муаллифро мефаҳмонад.

С. М. : « !». « !» – **С. М.**

С. М. : « ?». « ?» – **С. М.**

С. М. : « ». « », – **С. М.**

Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта шуда, калимаи аввали он бо ҳарфи калон навишта мешавад.

Агар нутқи айнан нақлшуда баъди сухани муаллиф ояд, пас аз он дунукта ва пеш аз нутқи айнан нақлшуда тире гузошта мешавад.

Баъд аз нутқи айнан нақлшуда ва пеш аз сухани муаллиф вергул ё аломати савол ва ё хитоб гузошта шуда, пас аз онҳо ҳатман тире меояд.

Муаллим аз ман пурсид: «Номи ту чист?».

– «Иброҳим», – ҷавоб додам ман.

2. Мисраъҳои дар поён овардашуда аз кадом шоиронанд? Пас аз муайян кардани муаллифони онҳо ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки нутқи айнан нақлшуда ҳам баъди сухани муаллиф ва ҳам пеш аз он омада бошад.

1. Банӣ одам аъзои якдигаранд.
2. Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад.
3. Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо.

Агар нутқи айнан нақлшуда ба ду қисм ҷудо шуда, дар байни он сухани муаллиф ояд, аз ду тарафи сухани муаллиф аломати вергул ва тире гузошта мешавад.

– Акаам «говзӯр» аст, – гуфт ӯ, – ба ҳамин сабаб ба ӯ Маҳдуми Гав лақаб додаанд. (С.А.)

3. Ҷумлаҳои хонед ва муайян кунед, ки ба кадом нақшаҳо тааллуқ доранд. Аз рӯйи тартиби нақшаҳо ҷумлаҳои нависед.

1. «Аз кучо омада истодаӣ ва ба кучо меравӣ?» – боз пурсидааст гамбусак. (аз афсонаҳо)

2. «Бечора Карим Девона! Охир, вай дар ин мавсими сол аз ин роҳҳои лағжонаки хавфнок чӣ тавр мегузарад», – дилсӯзона мегуфт ҳамсоя. (Ҳ.Н.)

3. «Аз кучо пайдо шудед, набудед-ку!» – ба Мустафо фаҳмониданӣ шудам, ки ҳозиракак омадаанд. (Сорбон)

« !» – С.М.

« », – С.М.

« ?» – С.М.

Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ё хитобӣ бошад, дар он сурат ба ҷойи вергул аломати савол ё хитоб гузошта шуда, дар ноҳунак оварда мешавад: «Ин пули ман аст, ин пулро ман худам ёфтам!» – аз дил мегузaronидам. (П.Т.)
«Чӣ гуфтед, рафиқ муаллим?» – пурсидам ман саросема шуда. (С.У.)

4. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зер нутқи айнан нақлшуда хат кашида, ҷой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.

1. «Агар Қоришкамба, – гуфт ӯ, – донад, ки ман ҳамроҳи худ як одами бегонаро гирифта омадаам, ба шубҳа афтада, дарвозаашро нахоҳад кушод». (С.А.)

2. Саъдии Шерозӣ «Чашми танги дунёдорро ё каноат пур кунад, ё хоки гӯр» – гуфтааст.

3. Ман дарвозаи он ҳавлиро кӯфтам ва дар дили худ гуфтам: «Агар ин ҳавлӣ – ҳавлии Қоришкамба набошад ҳам, зарар надорад». (С.А.)

5. Ҷумлаҳои зерро ба нутқи айнан нақлшуда баргардонед ва гӯед, ки чӣ тағйирот рух дод.

Намуна: Падарам гуфт: «Писарам, доништа кор кунед».

1. Норзода исроркорона гуфт, ки ҷомаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд.

2. Командир фармон дод, ки зуд бароям.

3. Овардаанд, ки дар кӯҳҳои шаҳри Ҳамадон ҳамдунағони бисёр буданд, ки он ҷо мақом доштанд ва эшонро сардоре буд. (аз «Ҳаким Синдбод»)

6. Матиро хонед ва маънидод кунед. Ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадорро муайян карда шарҳ диҳед.

- Аз худат пурсам? Чанд моҳ боз наменамай... Мабодо бетоб-ку набудӣ?
- Не, додар, бетоб набудам. Лекин... пир шудаам. Худи хамин пирӣ баробари сад бетобӣ.
- Шикоят накун, падар, ту ҳоло чандон пир нестӣ, – гуфт мард ва даме сукут варзида, ба думбураҳои пеши пояш назар давонд. – Инҳо аз худат?
- Ҳо, – гуфт мӯйсафед, аз чӣ бошад, нигоҳашро каме гу-резонда.
- Хайр. Чумча надорӣ?
- Не, додар, қариб як сол мешавад, ки ҳеч чиз натароши-даам, – кифоя. Танҳо ҳамин....
- Ба ман чумча даркор буд. Аммо дар наздат фақат дум-бура мебинам....
- Қиссаи дароз ин, – гуфт мӯйсафед ва бо лабханди маҳине гоҳ ба марду гоҳ ба думбураҳои худ нигариста ило-ва намуд: – Ягонтааш форида бошад, бигир, арзон медиҳам.
- Раҳмат, падар, ба ман чумча даркор буд. Марди кунгузмӯйлаб хайрухуш карду калон-калон қадам партоф-та, аз дарвозаи бозор берун рафт.
- Мӯйсафед охиста дар чояш нишаст.

Саттор Турсун

29. Нутқи мазмунан нақлшуда

*1. Муайян кунед, ки дар кадоме аз ҷумлаҳо нутқ мазмунан баён шудааст. Фарқи ҷумлаҳоеро, ки бо калимаҳои **ки**, **гӯё**, **чӣ қадар** алоқаманд шудаанд, шарҳ диҳед.*

Мирзо Турсунзода дар муҳокимаи повест хуб гуфтаанд: «Толис дар ҳазинаи сухан чун заргар бо ҷавохирот ҳунар-намоиҳо кардааст». Мирзо Турсунзода дар муҳокима гуф-та буданд,

ки гӯё чӣ қадар чӣ андоза		Толис дар ҳазинаи сухан чун заргар бо ҷавохирот ҳунар- намоиҳо кардааст.
------------------------------------	--	---

2. *Суратмачлис (протокол)-ро хонед. Қисмҳои онро муайян кунед. Гӯед, ки чаро дар он нутқ асосан мазмунан оварда шудааст. Кадом феълҳо дар он бештар истифода шудаанд?*

Суратмачлиси №1

Чаласаи хонандагони мактаби миёнаи таҳсилоти умумии № 34 н. Рашт

аз 20 сентябри соли 2006

Рӯзномаи мачлис

1. Масъалаи ташкили рӯзномаи «Забоншиноси чавон»
2. Интихоби ҳайати таҳририя.

Шунида шуд:

1. Гузориши роҳбари умумӣ – муаллими забон ва адабиёти тоҷик Меликов Ҳ.

Баромад карданд:

Салимова С. (хонандаи с. 9 «в») оид ба аҳамият ва зарурати ташкили чунин як рӯзнома изҳори ақида карда гуфт, ки таъсиси он айни муддаост.

Тағоев С. (хонандаи с. 8 «а») таъкид кард, ки рӯзнома асосан бояд масъалаҳои имлою иншоро фаро гирад. Вай гуфт, ки рӯзнома агар ҳар моҳ ба нашр расад, ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳакимов Т. (хонандаи с. 7 «б») пешниҳод кард, ки дар рӯзнома гӯшаи «Шоирони чавон» ташкил гардад, то ки баъзе шеърҳои шоғирдон дар он ба таъбир расад.

Саидова Қ. (хонандаи с. 9 «а») зикр кард, ки чун соли гузашта рӯзнома ба бозиҳои шавқовари грамматикӣ бештар диққат дода, дар ҳалли онҳо озмунҳо эълон намояд.

Меликов Ҳ. ба ҳамаи хонандагон барои иштироки фаъолона ва пешниҳоду дархостҳои мушаххас, ки дар бештар шудани сифати рӯзнома мусоидат мекунанд, изҳори миннатдорӣ намуд.

Мачлис бо назардошти фикру мулоҳиза ва пешниҳодот

қарор кард:

1. Рӯзномаи мактаб таҳти унвони «Забоншиноси ҷавон» ташкил ва нашри ҳармоҳаи он ба роҳ монда шавад.

2. Ҳайати таҳририяи пешниҳодшуда маъқул доништа шавад.

Раиси маҷлис: _____

Котиб: _____

2. *Ҳикояро хонед ва нутқи айнанро ёфта, шарҳ диҳед. Ҷумлаи охириро ба мазмунан баргардонед. Чаро нависанда бештар аз нутқи айнан истифода бурдааст?*

Подшоҳе писареро ба адибе доду гуфт:

– Ин фарзанди туст, тарбияташ ҳамчунон кун, ки яке аз фарзандони хеш. Адиб хидмат кард ва мутақаббил шуд ва соле чанд бар \bar{u} саъй карду ба ҷое нарасид ва писарони адиб дар фазлу балоғат мунтаҳӣ шуданд. Малик донишмандро муоҳазат карду муотабат, ки ваъда хилоф кардӣ ва вафо ба ҷо наёвардӣ!

Гуфт:

– Бар раъи худованди рӯйи замин пӯшида намонад, ки тарбият яксон асту табоеъ муҳолиф.

Гарчи симу зар зи санг ояд ҳаме,
Дар ҳама санге набошад зарру сим.
Бар ҳама олам ҳаметобад Сухайл,
Ҷое анбон мекунад, ҷое адим.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

мутақаббил шудан – ба зимма гирифтан

мунтаҳӣ – интиҳоебанда, анҷомёфта,

муоҳазат – сарзаниш, танбеҳ

муотабат – сарзаниш кардан

анбон – халтаи чармини сафарӣ

адим – ниёзманд, дарвеш

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Онро дар матн чӯед.
2. Ба андешаи адиб розиед? Андешаи шахсии Шумо?
3. Бо истифода аз мисраи дуҷуми китъа ҷумлае тартиб диҳед, ки дар он нутқ айнан нақлшуда бошад.

4. Порчаро хонед ва ҷумлаҳоеро, нутқи айнан нақлшуда до-ранд, шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои якум ва дуҷумро ба мазмунан нақлшуда баргардонед.

Шунидам, шеърро хуб мехонед, дostonхонии шумо-ро таъриф мекунам, чаро боре назди ман наёмадед? – гуфт Фирдавсӣ.

Абӯ Дулаф шармгинона гуфт:

– Мехостам биёям... чуръат накардам, устод... ибo кардам...

– Чаро ибo? Бечо, бечо. Аммо айб ба Хушанг ҳам ҳаст, ки то имрӯз шуморо ба меҳмонӣ нахондааст. Мегӯянд, шумо Рустаму Ашкбӯсро аз ёд кардаед?

– Оре, устод... Боз фасле аз Фаридуну Заҳҳок ҳам.

– Фаридуну Заҳҳок? Оё ин дoston дар дастраси Шумо буд? Аз кучо пайдо кардед?

– Устод онро ба чаноби Муҳаммади Лашкарӣ тақдим карда будаанд, он чаноб ориятан ба ман дода буданд, ки фаслери аз ёд кунам.

– Пас он фаслро барои мо мехонед, – гуфт шоир ва пурсид: – Мехонед?

– Ба чашм, устод, – қабул кард Абӯ Дулаф.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Баъди ба нутқи мазмунан баргардонидан чӣ тағйироти ҷумлаҳо хис кардед?
2. Чаро нависанда нутқро айнан ва бе дигаргунӣ меорад?
3. Бо истифода аз калимаи орият ҷумла тартиб диҳед.

Дар асарҳои бадеӣ ҳангоми навиштани гуфтугӯи ду ва ё якчанд шахс (диалог) нутқи ҳар яке аз онҳо аз аввали сатр бо ҳарфи калон оғоз ёфта, дар аввали нутқи ҳар кас аломати тире гузошта, ноҳунак бардошта мешавад.

Танҳо бо нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои забонию оҳанги талаффузи ин ё он шахси амалкунандаро метавон дод. Вале дар бисёр ҳолат нутқи мазмунан оварда мешавад, зеро айнан овардан, аз як тараф, вақти зиёдро талаб кунад, аз тарафи дигар, ҳамеша зарурате надорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ БАРОИ САНҶИШ ВА ҶАМЪБАСТ

1. Нутқи айнан нақлшуда чист?
2. Нутқи мазмунан нақлшуда аз айнан нақлшуда чӣ фарқ дорад?
3. Кадом аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадор истифода мешаванд?
4. Асосан чанд навъи дар нутқи истифода шудани нутқи айнан нақлшударо медонед? Бо мисолҳо шарҳ диҳед.
5. Дар кадом ҳолатҳо аломати ноҳунак аз нутқи айнан нақлшуда меафтад?
6. Дар кадом услуб бештар нутқи айнан нақлшуда истифода мешавад?
7. Равшантар баён кардани хусусиятҳои забонию оҳанги талаффуз ва барҷастагии баён махсусияти кадом нутқи аст? Айнан ва ё мазмунан нақлшуда?
8. Қойи ноҳунак, дунуқта ва тиреро дар нутқи айнан нақлшуда шарҳ диҳед.

ТАКРОР

1. Хонед ва вазифаҳои ҳар кадом қисми грамматикаро шарҳ диҳед.

Синтаксис (навҳ) аз калимаи юнонии «Syntaxis» гирифта шудааст ва маънои таркиб ёфтани сохтро дорад.

Синтаксис як қисми грамматика буда, ибораю ҷумла, қоидаҳои сохтани ибора, ҷумла, тарзу воситаҳои созиши онҳоро меомӯзад. Синтаксис устухонбандии тарзи ифодаи фикр аст. Дар наҳв ду масъала: маъно ва тарзи ифодаи он, яъне қолиби ифодаи фикр, ҷойи асосиро мегирад.

Морфология (сарф) аз калимаи юнонии «morphē» шакл, сохт ва «Logos» – мафҳум, илм гирифта шудааст. Қисми грамматикӣ, ки оид ба сохт, таркиби калима, шаклҳои тағйирёбии калима, роҳҳои ифодаи маънои грамматикӣ, инчунин дар бораи ҳиссаҳои нутқ ва роҳҳои калимасозии онҳо маълумот медиҳад.

Воҳидҳои морфологӣ барои сохтани ҷумла ҳамчун маводи сохтмонӣ аст. Ҳамаи ҳиссаҳои нутқ дорои вазифаи аввалияи синтаксисӣ мебошанд. Масалан, исм ва ҷонишинҳо бештар ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда, феълҳо ба вазифаи ҳабар, сифату сифати феълӣ ба вазифаи муайянкунанда ва зарфу феъли ҳол ба вазифаи ҳол меоянд.

Вале ҳиссаҳои нутқ дорои вазифаи дигар ҳам мебошанд. Масалан, исм ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла меояд.

2. Матнро хонед ва гӯед, ки дар бораи чӣ гап меравад? Агар таърихи баромади калимаеро аз касе шунида бошед, нависед ва пешкаши ҷамсинфон гардонед.

– Аҷиб, – гуфт Дехотӣ. – Аммо калимаи Кобул чӣ маъно дошта бошад? Шояд ин аз забони автолиҳо бошад? – Кобулиҳо ҳикоя мекунанд, ки як вақтҳо подшоҳе ба шикор омадааст ва дар баландии Кобули имрӯза хонае дидааст, ки чор тарафашро об иҳота кардааст. Подшоҳ фармон медиҳад, ки аз рӯйи об пул андозанд.

Сарбозон аз коҳ месозанд. Подшоҳ ба воситаи он ба

чазира мегузарад ва фармон медихад, ки он чоро обод кунанд. Вақте чазира обод мешавад, номи онро Коҳпул мемо-нанд. Бо мурури замон «п» ба «б» мубаддал мешавад ва «ҳ» аз миён меравад. Лекин вақте ки аз як афгонӣ маънои Ко-булро пурсидам, вай бо ин байт ҷавоб дод:

Аз номи диёри ман чӣ пурсӣ,–
Обест миёни гул чакида.

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Матн аз чанд калима ва чанд ҷумла иборат аст?
2. Ҷумлаи сеюм аз чанд ибора таркиб ёфтааст?
3. Чӣ гуна ҷойро чазира мегӯянд?

3. Матнро навшифта, ҷумлаҳои содаи онро аз ҷиҳати сохт му-айян кунед ва вазифаи аломатҳои китобатии матнро шарҳ диҳед.

Моҳи савр. Баҳори кӯҳистон бо ҳазор ранг тарова-ту назокат одамро мастӣ мебахшид. Дар чордеворҳои поё-ни ҳавлӣ шилха сабзида, ба қади одам баробар гашта, бӯйи талхи чорӯби кабуд димоғро ба хориш меовард. Сари роҳҳо, қабати сангҳо гулу гиёҳ ҷӯшида буд. Оби рӯд хеле зиёд гаш-та, аз он ҳоло харсавор мегузаштанд. Аз зовҳо парида шав-шув кардани он шабҳо ба гӯш монанди мусиқии дилнавозе гоҳ баланду гоҳ паст расида, гучумакиёнро гӯё алла мегуфт.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. Оё баҳори кӯҳистонро мушоҳида кардаед? Бо маз-муни матн муқоиса кунед.
2. Ба матн боз ҷиҳоро илова карда метавонед?
3. Гулу **гиёҳ ҷӯшида буд**-ро шарҳ диҳед?

4. Матнро ифоданок хонед ва ҳадафи онро шарҳ диҳед.

Ҷони гап дар он аст, ки ба кори хайр пеш даромада, сарварӣ кардан аз дасти ҳар кас намеояд. Ин қабил одамон

«ними нон рохати чон» мегӯянду ғами фардо надоранд. Гапи амаки Абдуфаттоҳ дуруст: «Вақте ки аз дарёи тезоб мегузарӣ, мӯлчаргохро баланд гир, вагарна об мебарад». Аз кӯтоҳназарӣ онҳо як қадам онсӯтарро намебинанд, танҳо имрӯзро медонанду фаромӯш мекунанд, ки пас аз даҳ сол чӣ мешавад. «Ба ман бошад, мон ки пас аз сарам офтоб набарояд» мегӯянд. Лекин офтоб ҳамеша мебарояд, дарёи тезоб ҳамано равон асту равон.

Замони ба ним чав қаноат кардан гузашт. Инсон имрӯз ба уфуқҳои дур менигарад, ободиву осудагӣ мецоҳад, заминро замонро гулпӯш мекунад, меҳнату роҳат мецоҳад, ба насли фардо мероси бузурге ҳада кардан мецоҳад. Инсоният имрӯз сайёраҳои осмонро ба каф гирифта истодаасту баъзеҳо ду пула кори заминро ӯҳда карда наметавонанд. Ганҷ дар дасташону онҳо пушти кӯҳи Қофро нишон медиҳанд. Э охир, ин бебарориҳо ба кӣ даркор?... Ногаҳон аспашро нигоҳ доштани амаки Абдуфаттоҳ риштаи фикри Орзумуродро канд.

Бобо Насриддинов

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои содаи дутаркибаи матнро муайян кунед.
2. Ҷумлаи охириро таҳлили наҳвӣ кунед, ба зери аъзои ҷумла хати муносиб кашед.
3. Ба андешаи дар матн баёншуда розиед ё не? Чаро?
4. Ашхосеро медонед, ки чунин фикр доранд? Мулоҳизаҳои Шумо барои ободонию пешрафти ҷомеа?

5. Матнро хонда, ҷумлаҳои аъзои ҷидадоштаро муайян кунед ва гӯед, ки кадом аъзо ҷида шудааст.

Дар он тарафи ҷӯйи Мазрангон ва канори деҳа майдони фароҳи нишебе буд, ки то лаби дарёи Зарафшон сарозер мерасид. Сар то сари ин майдонро ҷӯйчаҳои обпартови Мазрангон, ҷӯйҳои осиеи боло ва осиеи поён, шоҳобҳои онон, заҳкашҳои хурду калон, ки дар атрофи заминҳои қорам деҳқонони он сомон кандаанд, фуру мегирифтанд. Шилдиршилдири ин ҷӯйчаҳо бо шарроси новаҳои осие ва гурриши

оби Зарафшон ба ҳам омехта, ба гӯшатон як мусикаи мукам-мали зеру бамдореро менавохтанд.

Киштҳои кунҷид, лӯбиё, нахӯд, мош, харбуза, тарбуз, хусусан, шолӣ, зинат бар зинати ин майдони сабзу хуррам меафзуданд. Заминҳои ғайриқорами ин майдон ҳам ҳолӣ намонда, сусҳои сурхчатобро, ки ширинмийяаш меноманд, то миёни одам расонда буд. Мурғони титав (тустовук), ки дар ҳеч чой аз дасти фарзандони одам дар амон нестанд, дар да-руни ин сусзорҳои ғӯлӣ хона монда, тухм пахш карда, чӯча бароварда, бо хотирҷамъии тамом бачагони худро парвар-иш менамуданд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Махсусияти оҳанги хониши ҷумлаҳои чидаъзо дар чист?
2. Аъзои чида бо кадом воситаҳо алоқаманд шудаанд?
3. Ҷӯйи маҳаллаатон (ё дидаатон)-ро шифоҳӣ тасвир кунед.

б. Матиро хонед ва нутқи айнан ва мазмунаннақлишударо ҷудо кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки Амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт, ки хурд буд, вайро таълим кардӣ ва ҷӯб бисёр задӣ.

Ва Амир Наср гуфтӣ, ки ҳар гоҳ ки ман ба султонӣ расам, сазои вай бикунам.

Шабе тафаккури айёми гузашта мекард. Муаллимаш ёд омад, ҳама шаб дар андешаи интиқоми вай буд. Ходимро бифармуд, ки аз бӯстон даҳ ҷӯби обӣ биёрад ва якеро гуфт: «Муаллимро ҳозир кун!».

Ходим рафт, то муаллимро ҳозир гардонад. Муаллим пурсид: «Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард».

Гуфт: «Ғуломеро фармуд, ки биравад аз бӯстон даҳ ҷӯби обӣ биёварад ва маро гуфт, ки муаллимро ҳозир кун».

ӯро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст. Дар

роҳ, ки меомад, ба дари дӯкони мевафурӯше расид ва дурусте бидод ва аз вай обии хуб харид ва дар остин кард.

Чун пеши Наср омад, амир чӯбе баргирифт ва гуфт: «Дар ин чӣ гӯӣ?».

Гуфт: «Саҳл аст».

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, калимае дорам».

Гуфт: «Бигӯӣ».

Гуфт: «Ин мева бад-ин латифӣ зодаи он чӯб аст». Султон чун ин бишунид, бағоят биписандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

Муҳаммад Авфӣ

Савол ва супориш

1. Ҳадафи ҳикоя дар чист?
2. Магар ситонидани интиқом ё қасосгирӣ дуруст аст? Назари шумо дар ин хусус?
3. «Ҷабри устод бех, ки меҳри падар» ба муҳтавои ҳикоя чӣ робита дорад?
4. Чӣ чиз устодро аз интиқом раҳонид?

7. Порчаи шеърро ифоданок хонед ва гӯед, ки аъзои чанда ба он чӣ муассирияте бахшидаанд.

Бо қаҳқаҳи мастонаю бо шеъру тарона,
Бо рӯҳияи голибу ошӯбгарона,
Бо тантанаи ақл карон то ба карона,
Чун рӯд ба сад ғулғула бигзашт чавонӣ,
Чун раъд ба сад валвала бигзашт чавонӣ.
Раҳ сохт, раҳ омӯхт, хато кард, хато сӯхт,
Дил бурд, дил овард, дил омӯхт, дил афрӯхт,
Аз рафтаву аз омада бас таҷриба андӯхт,
Мушкил зи ҳама мушкила бигзашт чавонӣ,
Масъули ҳама масъала бигзашт чавонӣ...

Лоиқ Шералӣ

8. *Чумлаҳоро нависед ва ҷойи нутқи айнаннақлишударо муайян сохта, аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.*

1. Навоӣ аз хеши Восифӣ пурсид: «Ҳарифе, ки муаммоҳои беномро меёбад, ин аст?». (А.Д.)

2. Рафиқам шоири маъруф Пайрав Сулаймонӣ ба ман маслиҳат дода мегуфт: «Агар ба тасвирҳои олии шоирона ошно шуданӣ бошед, албатта «Хамса»-и Низомиро хонед. (А.Д.)

3. «Фикри шумо фикри нав не, – гуфт вай ба Нуралӣ. – Ин масъала пештар ҳам чанд бор бардошта шуда буд.» (С.У.)

4. – Андак истед, – гуфт Нуралӣ, – ҳозир масъаларо маълум мекунем. (С.У.)

5. «Об омад, об омад!» – фарёд заданд дар соҳили канал будагон.

9. *Чумлаҳои яктаркибаи зеринро нависед, кадом нави чумлаи яктаркиба будани ҳар кадомро дар болаш нависед.*

1. Пагоҳӣ ба тамошои шаҳр рафтам. (С.А.) 2. Бе шумо ҳам ҳамин хокро мекашонем, ҳамин ниҳолҳоро мешинонем. (Р.Ҷ.) 3. Бо Фаттоҳ бо забони махсус гуфтугӯ бояд кард. (Ф.М.) 4. Дохунда! Дастонатро аз остин барор! (С.А.) 5. Дӯстиро чунин касе бояд, ки аз ӯ кори баста бикшояд. (Зарб.) 6. Оташи андак тавон куштан ба об. (Аттор) 7. Писару духтарони як падарем, Шуълаи офтоби як сахарем. (М.Т.) 8. Ду шаби дигаре набояд хуфт. (М.М.)

10. *Порчаро хонед ва аъзои истисноиро муайян сохта гӯед, ки бар шарҳи кадом аъзои чумла омадаанд.*

Вақти ангурпазӣ расид, мо бо додарам ба деҳаи Маҳаллаи Боло – ба хонаи бобоямон баргаштем. Дар он ҷо – дар боғи бобо чанд рӯз ангурхӯрӣ кардем. Чун моҳи мизон – аввали таҳсили мадрасаҳои Бухоро наздик расид, ки аввалҳои сентябр буд, барои ба шаҳр баргаштан тайёри дидам ва Қурбонниёзи тағоиама маро бо бародарам ба шаҳр бурда монданӣ шуд.

Садриддин Айни

11. Чумлаҳоро нависед ва ба зери калимаҳои хулосакунанда хат кашида муайян созед, ки кадом аъзои чумлаанд.

1. Қади навраста, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абруи пайваста – ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтада буданд. (С.А.)

2. Ин боди гарм хусусан ба наботот: ба рустанӣ ва меваҳо офат меовард. (Ҷ. И.)

3. Мухтасар пой то сарат рангин:

Зарду сабзу бунафшу кабуд.

Абдусалом Деҳотӣ

4. Мо микдори бисёри ашёи сӯхтусӯз: бензин, керосин, ангишт, молҳои саноатӣ ва ашёи нақлиётро сарфа кардем. (Ҳ.К.)

12. Чумлаҳоро хонда, аъзои чидаи онҳоро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом аъзои чумла чида шудаанд.

1. Соро баъд аз ба як тараф кардани обҳои рӯйи хавлӣ ва хушконидаи сари оташдон ба ширбиринчпазӣ даромад. (С.А.)

2. Онҳо бар рӯйи ях аз аспӣ ман хубтар ва чолоктар мешастанд. (С.А.)

3. Басе нишастам ман бо акобиру аён,

Биёзмудашон ошқору пинҳонӣ.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

4. Ҷавобгарон рост хеста, нолону ларзон ба пеши дарича омаданд. (С.А.)

13. Матиро хонед, нутқи айнан нақлишуда ва аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.

Дар вагон танҳо нависандагон монданд.

– Дӯстон, – гуфтам, – оё медонед калимаи чакман ихтисори чокдоман аст? Калимаи чароғ ихтисори чарбуроғ аст. Яъне равшании чарбу.

Ҳама хандиданд. Устод сар бардошта:

– Чаро механ- дед, – гуфт, – дар ҳақиқат роғ маънои

равшанӣ дорад. Барои ҳамин ҳам дар Бухоро «дар нимроғ» кушода шудааст, мегӯянд.

Баъд аз ҳамон рӯз ҳар боре, ки дар бораи таърихи калимае баҳс мерафт, Абдусалом Дехотӣ ба шӯҳӣ мегуфт: «Бо Миршакар баҳс нақунед, вай ҳатто устод Айниро қоил карда буд».

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Муаллиф устод гуфта киро дар назар дорад?
2. Дар ин матн дар чӣ хусус гап меравад?
3. Оё шумо таърихи баромади калимаеро шарҳ дода метавонед? Худро бисанҷед.
4. Донистани таърихи баромади калима чӣ аҳамият дорад?

14. Хонед ва хулосатонро нависед.

Дар гӯшаи катибаи Тахти Ҷамшед доимо садо меод: «Ин мамлакат гирифтори лашкари душман ва дурӯғ мабод».

Шодравон Фаррухрӯз борҳо гуфта буд: – Дурӯғ аз лашкари душман хатарнок аст. Лашкари душманро метавон мағлуб кард, аммо мубориза бо дурӯғ мушкилиҳо дорад. Агар дурӯғ набошад, душман мамлакати ростиро тасхир карда наметавонад. Шоҳи мамлакат чунин дурӯғе бар худ мегӯяд: – Ман аз шоҳи кишвари ҳамсоя донотар ва лашкарам низ тавонотар аст. Ва ин дурӯғ боиси ҳалоки ӯ, шикасти лашкару бадбахтии халқаш мешавад.

Адаш Истад

15. Матнро хонда, калимаҳои тӯфайлии онро муайян кунед ва гӯед, ки чӣ тобишҳоеро ифода кардаанд.

Хайрият, ки Носир, ту он воқеаро фаромӯш накардаӣ. Кас кори бадашро фаромӯш нақунад, ба хаёлам, хуб аст. Чунки як рӯз не, як рӯз агар донад, ки ханӯз аз ёди одам набаромадааст, ногузир ҳама неку бадашро ба тарозу гузошта, аз хусуси зиндагиаш фикр мекунад...

Ва баъди ин, агар дилаш кӯр набошад, кӯшиш мекунад, ки дигар ҳеҷ гоҳ хор шуда, ба пойи касе нахалад... Оё ту, Носир, тасаввур мекунӣ, ки ҳамон кори кардаат чӣ пастие буд? Охир, пас аз чор сол ман онро беҳуда ба хотират нао-вардаам. Ман бадкина нестам, Носир. Ман бо ин гапам гуф-тан намехостам, ки «ана ту чӣ хел одамӣ!». Бовар кун, Но-сир. Маро ба ин худат маҷбур кардӣ, рафтори бадат маҷбур кард. Ба сарам омад, ки шояд он воқеаро ба ёд оварда, шарм куниву аз дамат фарой. Аммо ту, баръакс, ҳаво гирифта ба таҳдид гузаштӣ...

Саттор Турсун

16. Матиро бодикқат хонед ва мазмунаширо нақл кунед. Гӯед, ки кадом хислатҳои Борбад ба шумо писанд омад. Чаро? Мухотабҳои матиро ёфта, шарҳ диҳед.

Он шаб базми сурудҳои Борбад барпо гардид. Борбад аз муваффақияти кори худ шоду мамнун гашта, рӯҳи тоза ги-рифт, сурудҳои дилангези худро дарег надошт. Хусрав баъ-ди адои ҳар суруд ба шавқ омада «Зих!» мегуфт, ки маънои «Зинда бош!»-ро дорад. Хазинадор ба ҳар як «Зих!» гуфтани шоҳ ба пойи Борбад ҳазор тангаи зари сурхро мерехт.

Саркаш дар поёни базм аз кардаи худ пушаймон шуда, аз Хусрави Парвиз ва Борбад узр хост. Хусрав Саркашро саҳт коҳиш кард, ки чунин нобигаи мусиқӣ, хушовозгарин андалеби Эронро аз ӯ пинҳон доштааст. Аммо Борбад, ки дар бисоташ бухлу ҳасад заррае набуд, гуфт:

– Шоҳо! Гуноҳи Саркаш бубахшоем, ки ӯ яке аз устодо-ни созу овоз аст ва дар оянда низ бисёр хизмат хоҳад кард.

Хусрав аз покдилии Борбад хеле мамнун шуд ва гуфт:

– Бори аввал мебинам ҳунарвареро, ки ба рақибаш ки-нае надорад. Ин шояд аз дарёдилӣ ва бузургии хиради ӯст.

Борбад бошад ба хунёгарон рӯ оварда гуфт:

– Ҳар яки шумо дар ҳунари худ устоди мохиред. Мо ди-гар якка суруд хонда, ба ҳамдигар рақобат намекунем. Ки-тоби таронаҳои Аҷамро дастачамъ эҷод хоҳем кард. Ноҳиди Чангӣ равшангари роҳи мост!

Сарвари навозандагон Накисон Чангӣ бо фараҳмандӣ нидо кард: – Мо ҳама ғуломони туем! Ҳар чи гӯӣ, ҳамонро мекунем.

Борбад гуфт:

– Ба ман ғулом лозим нест. Эҷодгарони озодипараст за-
руранд, ки аз чорчӯбаи мусиқии маҳали худ берун бичаҳад,
то ки мо суруди ҷовидонаи Аҷамро бисозем.

Адаш Истад

*17. Порчаро ифоданок хонед ва зӯед, ки шоир ба кӣ муроҷиат
кардааст. Муайян кунед ва шарҳ диҳед.*

Эй кӯдаки деҳот! Кунун тарки хоб кун,
Паймой роҳи донишу дар бар китоб кун!
Бедонишӣ бас аст, хусусан дар ин замон,
Бархез баҳри рафтани мактаб шитоб кун!
Дониш чароғи роҳи саодат шавад туро
Аз ин ту шоми тираи худ моҳтоб кун.

Абдусалом Деҳотӣ

*18. Матиро бодикқат хонед. Чӣ нуқтаеро дарёфтед? Ба ан-
дешаи муаллиф розиед ё на? Агар чизе илова карданӣ бошед,
шифоҳӣ баён созед.*

Поёни ғафлат ва таносой низ мучиби зиллату бадномӣ аст. Чунон ки таърихи шоҳ Султон Ҳусайни Сафавӣ ба мо нишон медиҳад, бояд аз Худо дархост кунем, ки суханони рости бегарази ғайратмандони миллатро таъсире бахшад, ки дар дилҳои бузургони миллат ва авлиёи давлат коргар ояд ва то об аз сар нагузашта, ба тадбири халосии Ватан бархезанд. Имрӯз начоти мо манут ба иттифоқи давлату миллат ва ҳусули мусовату адолат дар мамлакату Ватани муқаддас аст. Аз даргоҳи Худовандӣ ба камоли тазарруъ дархост менамоем, ки давлатро ба миллат меҳрубон ва миллатро тобею мутеи авомири фармони подшоҳ бидорад, қиб-ру ҳасадро аз дили бузургони мамлакат дур дошта, ин дуоро аз бандаи гунаҳгор қабул фармояд.

Эй ҳамватанон, зи хоб бедор шавед
В -аз масти кибру ноз хушёр шавед.
Аз ғафлату аз нифоқ дурӣ чӯед,
Дар ҳифзи Ватан ба ҳамдигар ёр шавед.

Зайнулобидини Марогоӣ

Луғат

авлиёни давлат – мансабдорон, бузургон

авомир – ҷамъи амр, фармон, ҳукм

манут – вобаста ба мақсад расидан, ба зист овардан

мусоват – баробарӣ, баробар будан

нифоқ – дурӯягӣ, макр

хусул – ба даст овардан, ба мақсад расидан

ғафлат – беҳабарӣ, бепарвоӣ

19. Матиро хонед ва гӯед, ки аз он чӣ нуқтаро дарк кардед. Ан-дешаи шумо дар ин хусус?

Занак баъд пурсид, ки ман (Гурбахш Сингх) ба забони модарии худ ҳам чизе менависам ё не? Ман ҷавоб додам, ки асосан ба забони англисӣ менависам. Занак ранҷид. Баъд ба ман наздиктар омада, дасташро бар сарам гузошта, мӯйҳоямро силакунон чун модаре, ки бар сари гаҳвора ништа, кӯдакашро панд медиҳад, гуфт:

– Фаромӯш накун, чигарбанди Шарқ, забони англисӣ барои ту чун маъшуқи дилдодаест, ки дар ноомади кор метавонад аз ту рӯй гардонад, ба тарафи дигарон чашмакӣ занад. Аммо забони модарӣ модари туст. Модар дар мушкилтарин дақиқаҳо ҳам фарзанди худро дар кӯча танҳо намегузорад.

(Аз ёддоштҳои Мирсаид Миршакар)

САВОЛҲОИ ТЕСТӢ

1. Маҷмӯи овозҳои ба ҳам алоқаманд, ки маънои луғавӣ доранд, чӣ ном дорад?

А) овоз; В) ҳарф; С) калима; D) ҳичо; E) ҷумла.

2. Калимаҳо аз ҷиҳати ифодаи маъно ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?

А) 1; В) 3; С) 4; D) 2; E) 5.

3. Дар кадом банд калимаҳои муродифӣ омадаанд?

А) дунё, хона, нек, бад; В) ҷаҳон, олам, бод, офтоб;
С) гетӣ, нодон, ошён, бод; D) даҳр, дунё, азим, хурд;
E) дунё, ҷаҳон, олам, гетӣ, даҳр.

4. Чӣ гуна калимаҳоро зидмаъно (муқобилмаъно) мегӯянд?

А) ҳамреша; В) ҳамгуна; С) зидмаъно; D) муродиф;
E) наздикталаффуз.

5. Дар кадом банд ҷуфтҳои муродифӣ зикр шудаанд?

А) азоб, кор, меҳнат, шиканча;
В) шоду хуррам, тезу тунд, бахту саодат, шоду хандон, доду фарёд;
С) баду нек, хору зор, пасту баланд;
D) азобу машақад, гиря, дод, фиғон;
E) гиряю нола, пасту баланд, рақсу бозӣ.

6. Дар кадом бандҳо зидмаъно (антонимӣ) омадаанд?

А) паст, рост, гиряю нола рафту омад;
В) таъриф, тавсиф, молу давлат, ҳазлу шӯхӣ;
С) ҷаҳон, дунё, шишту хез, доду фиғон;
D) талхиву ширинӣ, пасту баланд, рostaю чаппа, субҳу шом;
E) талху ширин, баланд, нолаю афғон.

7. Кадом банд таркиби калимаро пурра фаро гирифтааст?

А) реша, пешванд, садоноки пайвасткунанда;
В) асос, бандак, реша;
С) пешванд, реша, пасванд, бандак;
D) пешванд, бандак, асос;
E) садоноки пайвасткунанда, пасванд, асос.

8. Услубҳои нутқ дар забони тоҷикӣ чанд навъанд?

А) 4; В) 3; С) 2; D) 5; E) 1.

9. Дар кадом банд навъҳои услуби китобӣ пурра зикр шудаанд?

А) бадеӣ, расмӣ коргузорӣ, илмӣ;

В) илмӣ, бадеӣ, публитсистӣ;

С) бадеӣ, публитсистӣ, расмӣ коргузорӣ, илмӣ;

D) расмӣ коргузорӣ, бадеӣ, илмӣ;

E) публитсистӣ, бадеӣ, расмӣ коргузорӣ.

10. Маҷмӯи ҷумлаҳои, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам алоқаманд буда, тавассути қонуниятҳои грамматикӣ алоқаманд шудаанд, ҷӣ ном дорад?

А) ибора; Б) матн; С) сарсатр; D) ҷумлаи мураккаб;

E) ҷумлаҳои ҷидаъзо.

11. Наҳв (синтаксис) ҷиро меомӯзад?

А) навъҳои калимасозӣ; Б) матн; С) ибора;

D) ибораю ҷумла; E) калимаҳои таркибӣ.

12. Дар кадом банд ибораҳо зикр гаштаанд?

А) китобхона, то мактаб;

Б) хонда, истодаам, дашти васеъ;

С) рафтани, доду фарёд, аз мактаб;

D) кишти тирамоҳӣ, тез рафтани, муҳаббат ба Ватан;

E) даъват шудани, косаи сафолин.

13. Дар кадом банд роҳҳои алоқани калимаҳо дуруст ва пурра зикр гаштаанд?

А) ҳамроҳӣ, мувофиқат, изофӣ;

Б) изофӣ, вобастагӣ, ҳамроҳӣ;

С) ҳамроҳӣ, мувофиқат, вобастагӣ;

D) вобастагӣ, изофӣ, мувофиқат;

E) мувофиқат, вобастагӣ, изофӣ.

14. Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ буда, мафҳуми мураккабро мефаҳмонад, ҷӣ ном дорад?

А) ҷумла; В) калима; С) асос; D) реша; E) ибора.

15. Дар кадом банд ибораҳои исмӣ омадаанд?

- А) хонандаи хушзехн, бо қалам навиштан, оҳиста омадан;
- В) хотираҳои пештара, рӯзи дуҷум, дашти беоб;
- С) сандуқи оҳанин, баланд паридан;
- Д) давида омадан, хонандаи хушзехн;
- Е) дарахти мевадор, аз пагоҳӣ қор қардан.

16. Гурӯҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд ва ё калимаи ҷудогонае, ки фикри тамошударо ифода мекунад, ҷӣ ном дорад?

- А) калима; В) матн; С) ҷумла; Д) ибора; Е) таркиб.

17. Дар гуфтугӯ тамошудани ҳар як ҷумларо ҷӣ муқаррар мекунад?

- А) исм; В) зада; С) задаи мантиқӣ;
- Д) оҳанги талаффуз; Е) талаффуз.

18. Ҷумлаҳои дар навишт ҷӣ аз якдигар ҷудо мекунанд?

- А) зада; В) исм; С) оҳанги талаффуз;
- Д) задаи мантиқӣ; Е) аломатҳои китобат.

19. Асоси грамматикӣ ҷумларо ҷӣ ташкил медиҳанд?

- А) ҳабар, муайянқунанда, пурқунанда;
- В) ҳол, мубтадо, муайянқунанда;
- С) мубтадо, ҳол, пурқунанда;
- Д) ҳабар, ҳол, муайянқунанда; Е) мубтадо, ҳабар.

20. Дар қадом банд навҳои ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ мақсад дуруст зикр шудаанд?

- А) саволи, ҳабарӣ; В) ҳабарӣ, амрӣ, ҳитобӣ;
- С) ҳитобӣ, амрӣ, ҳабарӣ; Д) амрӣ, саволи, ҳабарӣ;
- Е) ҳабарӣ, саволи, амрӣ, ҳитобӣ.

21. Дар охири ҷумлаи ҳабарӣ қадом аломати китобат гузошта мешавад?

- А) савол; В) нуқта; С) ҳитоб; Д) вергул; Е) нуқтавергул.

22. Ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади гуяндаю нависанда ба тариқи пурсиш ва ё савол баён мегардад, ҷӣ гуна ҷумла ном дорад?

- А) ҳитобӣ; В) саволи; С) амрӣ;

D) амрию хитобӣ; E) ҳикоягӣ.

23. Чумларо, ки амру фармон, хохишу илтимосро мефаҳмонад, чӣ гуна чумла меноманд?

- A) хитобӣ; B) саволӣ; C) амрӣ;
D) ҳикоягӣ; E) амрию хитобӣ.

24. Чумлае, ки ба воситаи он ҳиссиёту ҳаяҷони гуногун ифода меёбад, чӣ ном дорад?

- A) амрӣ; B) ҳикоягӣ; C) саволӣ;
D) хитобӣ; E) амрию хитобӣ.

25. Алокаи калимаҳо дар чумла чанд навъ мешавад?

- A) 2; B) 3; C) 5; D) 7; E) 1.

26. Он ҳиссаи калима, ки маънои асосӣ дар он аст, чӣ ном дорад?

- A) пешванд; B) асос; C) реша; D) пасванд; E) бандак.

27. Он ҳиссаи калима, ки пеш аз реша омада, маънои онро тағйир медиҳад, чӣ ном дорад?

- A) бандак; B) пасванд; C) реша; D) пешванд; E) асос.

28. Он ҳиссаи калима, ки ба охири реша васл шуда маънои онро дигар мекунад, чӣ ном дорад?

- A) пешванд; B) пасванд; C) асос; D) бандак; E) реша.

29. Дар кадом банд навъҳои алокаи тобеъ дар чумла пурра зикр шудаанд?

- A) изофӣ, мувофиқат, ҳамроҳӣ;
B) ҳамроҳӣ, изофӣ, вобастагӣ;
C) мувофиқат, изофӣ, ҳамроҳӣ, вобастагӣ;
D) изофӣ, вобастагӣ, мувофиқат;
E) вобастагӣ, изофӣ, ҳамроҳӣ.

30. Дар кадом банд бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шудани мубтадо дуруст зикр гардидааст?

- A) исм, ҷонишин, масдар; B) исм, сифат, шумора;
C) сифат, зарф, исм, ҷонишин;
D) ҷонишин, сифат, шумора;
E) шумора, ҷонишин, феъл.

31. Дар чумлаи «Ҳочагии деҳқонӣ имсол даромади хуб ги-

рифт» калимаи хиссаи «даромад» кадом хиссаи нутқ аст?
А) феъл; В) сифат; С) исм; D) чонишин; E) зарф.

32. Дар ҷумлаи «Оқилон аз пайи нуқат нараванд» (зарб) калимаи «оқилон» кадом аъзои ҷумла аст?

А) муайянкунанда; В) пуркунанда;
С) ҳол; D) мубтадо; E) хабар.

33. Мубтадо аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад?

А) сода; В) таркибӣ; С) сохта;
D) мураккаб; E) сода ва таркибӣ.

34. Хабар сараъзои ҷумла буда, амал, ҳолат ва ё аломате-ро мефаҳмонад, ки ба ҷӣ нигаронида шудааст?

А) ба пуркунанда; В) ба мубтадо; С) ба муайянкунанда;
D) ба ҳол; E) ба пуркунандаю мубтадо.

35. Хабарҳои феълӣ аз ҷиҳати сохт ба чанд навъ ҷудо мешаванд?

А) сода ва таркибӣ; В) мураккаб ва таркибӣ;
С) сода ва сохта; D) таркибӣ ва сохта; E) сода ва сохта.

36. Дар мисраи «Дониш талабу бузургӣ омӯз» калимаи «дониш» кадом аъзои ҷумла аст?

А) мубтадо; В) хабар; С) муайянкунанда;
D) пуркунанда; E) ҳол.

37. Пуркунанда чанд навъ мешавад?

А) 3; В) 4; С) 2; D) 5; E) 1.

38. Пуркунандаи бевосита чанд шакли ифода дорад?

А) 1; В) 3; С) 4; D) 2; E) 5.

39. Воситаҳои грамматикӣи пуркунандаи бавосита ҷиҳанд?

А) пайвандакҳо; В) пасояндҳо; С) исмҳо;
D) пешояндҳо; E) пасояндҳо ва пешояндҳо.

40. Дар ҷумлаи «Солҳо мегузаштанд» кадом навъи алоқа мавҷуд аст?

А) изофӣ; В) пайваст; С) мувофиқат;
D) ҳамроҳӣ, изофӣ; E) вобастагӣ.

41. Хабарҳои ҷумлаи «Падарам ба Маҳаллаи боло рафта

хост» аз чихати сохт чӣ гуна аст?

- A) мураккаб; B) таркибии феълӣ;
C) сода; D) сохта; E) тафсилӣ.

42. Аъзои пайрави ҷумла, ки аломату хосият ва микдори предметро баён карда, ба саволҳои чӣ хел? кадом? чанд?, аз онҳо кӣ? , кӣ?, чӣ? ҷавоб мешавад, чӣ ном дорад.

- A) хабар; B) мубтадо; C) пурқунанда;
D) муайянқунанда; E) ҳол.

43. Муайянқунанда аз рӯи тарзи алоқа чанд навъ мешавад?

- A) 2; B) 3; C) 4; D) 5; E) 6.

44. Дар ҷумлаи «Шухрати Ҳофиз оламгир шуд» муайянқунанда ба кадом савол ҷавоб мешавад?

- A) чӣ хел? B) кадом? C) чӣ? D) чӣ гуна? E) кӣ?

45. Дар кадом банд муайянқунанда аз чихати сохт дуруст зикр шудааст?

- A) сода ва таркибӣ; B) сохта ва тафсилӣ;
C) мураккаб ва таркибӣ; D) таркибӣ ва тафсилӣ;
E) тафсилӣ ва сода.

46. Чӣ як навъи муайянқунанда буда, предметро аз ягон чихат муайян ва таъин мекунад?

- A) мубтадо; B) хабар; C) баёния; D) ҳол; E) пурқунанда.

47. Дар кадом банд навъҳои баёния дуруст зикр шудаанд?

- A) изофӣ; B) мувофиқат; C) беизофӣ;
D) ҳамроҳӣ; E) изофӣ ва беизофа.

48. Ҷумлаҳои сода вобаста ба асоси грамматикӣ худ чанд навъ мешаванд?

- A) 2; B) 3; C) 4; D) 6; E) 5.

49. Дар кадом банд навъҳои ҷумлаҳои содаи яктаркиба дуруст омадаанд?

- A) муайяншаҳс, номуайяншаҳс, бешаҳс;
B) унвонӣ, бешаҳс, умумишаҳс, муайяншаҳс;
C) муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс, бешаҳс,
унвонӣ;

- D) бешахс, унвонӣ, муайяншахс;
E) номуайяншахс, унвонӣ, муайяншахс.

50. Чумлаи яктаркибае, ки дар он ичроқунандаи амал муайян нест, чӣ ном дорад?

- A) муайяншахс; B) унвонӣ; C) умумишахс;
D) номуайяншахс; E) бешахс.

51. Чумлаи яктаркибае, ки ичроқунандаи он (мубтадо) аз хабари он муайян мегардад, чӣ хел чумла номида мешавад?

- A) номуайяншахс; B) умумишахс; C) бешахс;
D) унвонӣ; E) муайяншахс.

52. Чумлаи яктаркибае, ки амали он ба таври умумӣ ифода ёфтааст, чӣ навъ чумла ном дорад?

- A) номуайяншахс; B) муайяншахс; C) унвонӣ;
D) бешахс; E) умумишахс.

53. Дар кадом банд зарфҳои мураккаб дуруст зикр шудаанд?

- A) беибоёна, бошарафона, дузону;
B) беандоза, босуръат, ин тараф;
C) он тараф, ба осонӣ, секаса;
D) саропо, дартоз, рӯйболо;
E) чорзону, илтиҷоомез, динашаб.

54. Аъзои пайрави чумла, ки тарз, замон, макон, сабабу мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, чӣ ном дорад?

- A) мубтадо; B) пуққунанда; C) муайянқунанда;
D) ҳол; E) ҳабар.

55. Дар кадом банд фақат ҳолҳои замон зикр шудаанд?

- A) шаб, рӯз, бағоят, деҳа, мактаб;
B) шаб, дирӯз, ҳанӯз, рӯзи гузашта, аз пагоҳ то бегоҳ;
C) ба тозагӣ, тобистон, деҳа, дирӯз;
D) дирӯз, шаб, тозон, аз ҳама зиёд;
E) имрӯз, мактаб, ҳона, ҳанӯз.

56. Дар чумлаи «Аз хуноқӣ гармӣ беҳтар аст» ифодаи аз хуноқӣ кадом аъзои чумла мешавад?

А) муайянкунанда; В) пуркунанда;
С) ҳол; D) мубтадо; E) хабар.

57. Дар ҷумлаи «Аз хунукӣ дасту пояш меларзид» ифодаи аз хунукӣ кадом аъзои ҷумла мебошад?

А) хабар; В) мубтадо; С) муайянкунанда;
D) пуркунанда; E) ҳол.

58. Дар кадом банд навъҳои ҳол зикр шудаанд?

А) замон, макон, миқдору дараҷа, тарз, монандӣ, сабаб, мақсад, шарт, ҳилоф;
В) макон, замон, сабаб, мақсад, шарт, ҳилоф, монандӣ;
С) шарт, ҳилоф, монандӣ, замон, макон, миқдору дараҷа;
D) замон, монандӣ, миқдору дараҷа, ҳилоф, шарт;
E) сабаб, мақсад, миқдору дараҷа, замон, макон, шарт, ҳилоф.

59. Муайянкунандаи изофӣ ба чанд навъ ҷудо мешавад?

А) 3; В) 4; С) 5; D) 6; E) 2.

60. Дар кадом банд муайянкунанда аз ҷиҳати сохт дуруст зикр шудааст?

А) сода, сохта; В) мураккаб, таркибӣ; С) таркибӣ, сода;
D) сода, мураккаб; E) сохта, мураккаб.

61. Ҷумлаи «Занҳоро ба рақс таклиф карданд» ба кадом навъи ҷумлаи содаи яктаркиба тааллуқ дорад?

А) унвонӣ; В) бешаҳс; С) номуайяншаҳс;
D) умумишаҳс; E) муайяншас.

62. Ҷумлаи «Аз гузашта бояд ибрат гирифт» кадом навъи ҷумлаи содаи яктаркиба аст?

А) муайяншаҳс; В) номуайяншаҳс; С) унвонӣ;
D) умумишаҳс; E) бешаҳс.

63. Ҷумлаи «Аз пагоҳ то беғоҳ туро кофтам» ба кадом навъи ҷумлаи содаи яктаркиба мансуб аст?

А) умумишаҳс; В) бешаҳс; С) унвонӣ;
D) муайяншаҳс; E) номуайяншаҳс.

64. Ҷумлаи «Бо одами тарсончак ба шикор марав (зарб)»

ба кадом навъи чумлаи содаи яктаркиба тааллуқ дорад?

- A) бешахс; B) умумишахс; C) муайяншахс;
- D) унвонӣ; E) номуайяншахс.

65. Чумлае, ки дар он ҳамаи аъзои чумла мавҷуданд, чӣ гуна чумла аст?

- A) чумлаи пурра; B) чумлаи сода; C) чумлаи тафсилӣ;
- D) чумлаи нопурра; E) чумлаи мураккаб.

66. Чумлае, ки дар он яке аз аъзои асосии чумла зикр на-шудааст, вале онро аз чумлаҳои пешин ва ё вазъияти нутқ фаҳмидан мумкин аст, чӣ гуна чумла мебошад?

- A) чумлаи пурра; B) чумлаи сода; C) чумлаи тафсилӣ;
- D) чумлаи нопурра; E) чумлаи мураккаб.

67. Кадоме аз ин чумлаҳо чидааъзо аст?

- A) Сухбати дӯстона сар шуд;
- B) Созандагон як оҳанги рақсро менавохтанд;
- C) Ҷамшед мақола навишт;
- D) Баҳор саҳроро бо либоси сабзи зумуррадӣ ороштааст;
- E) Насими саҳаргоҳӣ бӯи муаттари гулу сунбул, сабза-ву райҳонро ба димоғҳо мерасонд.

68. Дар кадом банд чумлаи содаи хуллас оварда шуда-аст?

- A) Ҳирот дар сари роҳҳои тичоратӣ ва маданӣ меистод;
- B) Ҳирот дар сари роҳи тичоратӣ меистод;
- C) Ҳирот дар сари роҳи маданӣ меистод;
- D) Ҳирот меистод;
- E) Ҳирот дар сари роҳ меистод.

69. Дар кадом банд чумлаи мураккаби пайваст омадааст?

- A) Одами баднафсро нони даҳонаш мекушад;
- B) Гулрӯро аз ҳафтсолағӣ ба мактаб доданд;
- C) Меҳнати даст ва меҳнати тафаккур ин ду чиз тамоми ҳаёти эҷодии Пайравро фаро мегирифт;
- D) Усто машқро кушоду косаро пур кард ва шубҳаомез онро ба лабаш бурд;
- E) Вақте ки дар Шероз суруди Ҳофиз ба фалак мепечид, дар Табрез мурғи табъи Камоли Хучандӣ низ ба наво да-ромада буд.

70. Ҷумлаи кадом банд чидааъзо мебошад?

- А) Фарзанд ҳамеша ба калонсолон салом медиҳад;
- В) Ҳайдар ба ҳикояти худ давом кард;
- С) Ҷузҷонӣ хӯрчин дар китф, давон-давон ва ҳарсосзанон ба ӯ расида гирифт;
- Д) Суҳбати дӯстона сар шуд;
- Е) Абӯалӣ дар майдон ҳозир шуд.

71. Ҷумлае, ки яке аз аъзо ва ё чанд аъзои он чида шудааст, чӣ гуна ҷумла ном дорад.

- А) содаи хуллас; В) мураккаби тобеъ;
- С) мураккаби пайваст; Д) ҷумлаи чидааъзо;
- Е) содаи тафсилӣ.

72. Агар калимаи хулосақунанда пеш аз аъзои чида омада бошад, пас аз он кадом аломати китобатӣ гузошта мешавад.

- А) вергул; В) тире; С) дунукта;
- Д) нуктавергул; Е) сенукта.

73. Агар калимаи хулосақунанда пас аз аъзои чида ояд, пеш аз он кадом аломати китобатӣ меояд.

- А) дунукта; В) нуктавергул; С) тире;
- Д) вергул; Е) сенукта.

74. Дар кадом банд пайвандакҳое, ки дар ҷумлаҳои чидааъзо истифода мешаванд, дуруст зикр шудаанд.

- А) ва, – у (-ю), ки, аммо, вақте ки;
- В) агар, вале, ки, на... на, чи... чи;
- С) ки, зеро, агар, ҳам... ҳам, хоҳ... хоҳ;
- Д) вале, ки, чи... чи, ё... ё;
- Е) ва, – у (- ю), ҳам... ҳам, чи... чи, ё ... ё, хоҳ... хоҳ.

75. Дар кадом банд калимаҳои туфайлие, ки сарчашмаи фикрро ифода мекунанд, зикр шудаанд?

- А) ба шунидам, бешубҳа, бешак, шояд, эҳтимол;
- В) ба гумонам, ҳақиқатан, эҳтимол, ба ақидаи ман;
- С) ба андешаи ман, албатта, аввалан;
- Д) ба шунидам, ба ақидаи ман, ба андешаи ман, ба фикрам;
- Е) ростӣ гап, албатта, шояд, аввалан.

76. Нутқ асосан бо чанд роҳ нақл мешавад?

А) 3; В) 2; С) 4; D) 6; E) 5.

77. Нутқе, ки аз аз забони каси дигар бо тағйироти ҷузъӣ ва мазмунан оварда мешавад, чӣ гуна нутқ номида мешавад?

А) айнан нақлшуда; В) мазмунан нақлшуда;

С) шифохӣ; D) хаттӣ; E) гуфтугӯӣ.

78. Нутқе, ки ба каси дигар тааллуқ дораду гӯянда ва ё нависанда онро бе ягон тағйирот меорад, чӣ гуна нутқ аст?

А) айнан нақлшуда; В) мазмунан нақлшуда;

С) хаттӣ; D) шифохӣ; E) гуфтугӯӣ.

79. Дар кадом банд аломатҳои китобатие, ки дар охири ҷумла меоянд, зикр шудаанд?

А) нуқта, дунуқта, тире; В) нуқта, савол, хитоб;

С) тире, хитоб, дунуқта; D) савол, хитоб, дунуқта;

E) хитоб, дунуқта, савол.

80. Дар кадом банд ҳамаи аъзои ҷумла зикр шудаанд?

А) ҳол, мубтадо, пурқунанда, хабар, муайянқунанда;

В) мубтадо, хабар, муайянқунанда, ҳол;

С) хабар, пурқунанда, ҳол, муайянқунанда;

D) муайянқунанда, мубтадо, пурқунанда, хабар;

E) пурқунанда, ҳол, хабар, муайянқунанда.

Ҷавоби саволҳои тестӣ

1	С	11	Д	21	В	31	С	41	В	51	Е	61	С	71	Д
2	Д	12	Д	22	В	32	Д	42	Д	52	Е	62	Е	72	С
3	Е	13	Б	23	С	33	Е	43	А	53	Е	63	Д	73	С
4	С	14	Е	24	Д	34	В	44	Е	54	Д	64	В	74	Е
5	В	15	В	25	А	35	А	45	А	55	В	65	В	75	Д
6	Д	16	С	26	С	36	Д	46	С	56	В	66	Д	76	В
7	С	17	Д	27	Д	37	С	47	Е	57	Е	67	Е	77	В
8	С	18	Е	28	В	38	Д	48	А	58	А	68	Д	78	А
9	С	19	Е	29	С	39	Е	49	С	59	Е	69	Е	79	В
10	Б	20	Е	30	А	40	С	50	Д	60	С	70	С	80	А

ИХТИСОРАҶО

А.А. –	Аълохон Афсаҳзод
А.Б. –	Абдумалик Баҳорӣ
А.Д. –	Абдусалом Деҳотӣ
А.И. –	Адаш Истад
А. Л. –	Абулқосим Лохутӣ
А.М. –	Абдуқодир Маниёзов
А.Ш. –	Аминҷон Шукӯҳӣ
Б.Н. –	Бобо Насриддинов
В.А. –	Воҳид Асрорӣ
И.Ф. –	Ибод Файзуллоев
М.М. –	Мирсаид Миршакар
М.А. –	Муҳиддин Аминзода
М.Б. –	Меҳмон Бахтӣ
М.Т. –	Мирзо Турсунзода
М.Х. –	Муҳиддин Хоҷаев
М.Қ. –	Муъмин Қаноат
П.С. –	Пайрав Сулаймонӣ
П.Т. –	Пӯлод Толис
Р.Ҳ. –	Расул Ҳодизода
Р.Ҳ. –	Раҳим Ҳошим
Р.Ҷ. –	Раҳим Ҷалил
С.А. –	Садриддин Айнӣ
С.Т. –	Саттор Турсун
С.У. –	Сотим Улуғзода
С.Ш. –	Собири Шоҳонӣ
У.Р. –	Убайд Рачаб
У.К. –	Урун Кӯҳзод
Ф.М. –	Фазлиддин Муҳаммадиев
Ф.Н. –	Фотеҳ Ниёзӣ
Ҳ.К. –	Ҳаким Карим
Ҳ.Н. –	Ҳабибулло Назаров
Ҷ.И. –	Ҷалол Иқромӣ
Ҷ.О. –	Ҷумъа Одина
Ш.Ҳ. –	Шодон Ҳаниф
Ю.А. –	Юсуф Ақобиров

Мундарича

Забон ва сухан...3

ТАКРОР ВА ЧАМЪБАСТИ МАВОДИ СИНФҲОИ V – VII

1. Фонетика (овошиносӣ) ва имло5
2. Калима8
3. Таркиби калима11
4. Морфология (сарф).....12

Услубҳои нутқ20

СИНТАКСИС (НАҲВ) ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

ИБОРА ВА ЧУМЛА

5. Маълумот дар бораи ибора26
6. Фарқи ибора аз калима, таркиб ва чумла28
7. Алокаи калима дар ибора29
8. Хелҳои асосии ибора33

Чумла37

9. Хелҳои чумлаи сода40
10. Алокаи калимаҳо дар чумла51
11. Тартиби калима дар чумла53
12. Задаи мантиқӣ.....56

Чумлаи содаи дутаркиба

Сараъзо – асоси грамматикии чумла57

13. Мубтадо59
14. Хабар68
15. Хабарҳои феълӣ71
16. Хабарҳои номӣ74

Аъзои пайрави чумла

17. Пуркунанда80
18. Пуркунандаи бевосита ва бавосита83
19. Ҳол ва хелҳои он92
20. Муайянкунанда106
21. Баёния117

Чумлаҳои содаи яктаркиба

22. Навъҳои чумлаҳои содаи яктаркиба121
23. Чумлаҳои пурра ва нопурра136
24. Чумлаҳои чидааъзо143

Калима ва ибораҳое, ки ба аъзои ҷумла алоқан	
грамматикӣ надоранд	
25. Мухотаб	160
Аъзои туфайлии ҷумла	
26. Калима ва ибораҳои туфайлӣ	166
27. Аъзои истисноии ҷумла	175
Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда	182
28. Нутқи айнан нақлшуда	183
29. Нутқи мазмунан нақлшуда	186
ТАКРОР	191
САВОЛҲОИ ТЕСТӢ	202
ИХТИСОРАҲО	213

САИДАМИР АМИНОВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 8

Муҳаррир:	Аскар Абдусаматов
Муҳаррири техникӣ:	Робия Абдуллоева
Мусахҳех:	Сирочиддин Хучамкулов
Тарроҳ ва саҳифабанд:	Фирдавс Давлатбеков

Ба матбаа 15.06.2015 супорида шуд.
Ба чоп 13.07.2015 иҷозат дода шуд. Формати 60x90 1/16.
Коғаз офсет. Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 13,5.
Адади нашр 93000 нусха. Супориши № 145/2015

Муассисаи нашриявӣ «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50
Тел.: 222-14-66. E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи ҶДММ «Бебок»
бо супориши №37 чоп шудааст